

№ 2 (102) 2022

ГУМАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

ISSN 2077-1827

ГУМАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Збірник наукових праць

№ 2 (102) 2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Державний вищий навчальний заклад

“Донбаський державний педагогічний університет”

Г У М А Н І З А Ц І Я

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Збірник наукових праць

Виходить 2 рази на рік
Заснований у вересні 1996 р.

№ 2 (102) 2022

За загальною редакцією доктора педагогічних наук,
професорки С.А. СЯПІНОЇ

Краматорськ
ЦТPI «Друкарський дім»
2022

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

State Higher Educational Institution

“Donbas State Pedagogical University”

**HUMANISATION OF
EDUCATIONAL-UPBRINGING PROCESS**

Collection of Scientific Works

Publication frequency: 2 issues annually

Founded in september, 1996

№ 2 (102) 2022

Under the general editorship Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
S.A. SAIAPINA

Kramatorsk
CORD “Printing House”
2022

УДК 371.13
ISBN 978-617-8042-11-0

Засновник, редакція –
Державний вищий навчальний заклад
“Донбаський державний педагогічний університет” (ДДПУ)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21279-11079ПР, видано 26.03.2015 р.
Державною реєстраційною службою України

Збірник наукових праць «Гуманізація навчально-виховного процесу» включено до переліку наукових фахових видань України в галузі «Педагогічні науки» в категорії «Б» Наказ МОН № 735 від 29.06.2021 р.

У збірнику опубліковані наукові статті з проблем розвитку сучасної освіти та науково-педагогічної думки в теоретичному, історичному та практичному аспектах. Для наукових працівників, викладачів, здобувачів.

Статті друкуються в авторській редакції. Відповідальність за допущені помилки та неточності несуть автори публікацій.

Друкується за рішенням Вченої ради
ДВНЗ “Донбаський державний педагогічний університет”
(протокол № 5 від 19.12.2022 р.)

Адреса редакції:

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
вул. Генерала Батюка, 19,
м. Слов’янськ, Донецької області, Україна, 84116.
Тел.: + 380955218279 (в робочі дні та години).
E-mail: gnvp.ddpu.1996@gmail.com.

ISBN 978-617-8042-11-0

© ДДПУ, 2022

UDC 371.13
ISBN 978-617-8042-11-0

Founder, editorship is
the State Higher Educational Institution
“Donbas State Pedagogical University” (DSPU)

Certificate of state registration of printed mass media is
series **KB № 21279-11079 ПП**, issued **26.03.2015** by
the State Registration Service of Ukraine

The collection of scientific works “Humanisation of educational-upbringing process” is included in the list of scientific professional publications of Ukraine in the field of “Pedagogical Sciences” in category “B” Order of the Ministry of Education and Science of 29.06.2021 № 735.

The collection is focused on publishing scientific articles on the problems of development of modern education and scientific-pedagogical thought in theoretical, historical and practical aspects. The collection is designed for researchers, scientists, teachers, lecturers, applicants.

The articles are published in the author’s/authors’ edition. The authors of publications are responsible for mistakes and inaccuracies.

Published in accordance with the decision of the Academic Council of
the SHEI “Donbas State Pedagogical University”
(minutes № 5 dated 19.12.2022)

Address of the editorial board:

SHEI “Donbas State Pedagogical University”
19, Henerala Batiuka Str.,
Sloviansk, Donetsk region, Ukraine, 84116.
Ph.: + 380955218279 (on work days and hours).
E-mail: gnvp.ddpu.1996@gmail.com.

ISBN 978-617-8042-11-0

© DSPU, 2022

Редакційна колегія:

Саяпіна С.А. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки вищої школи, декан факультету гуманітарної та економічної освіти, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна (головний редактор)

Топольник Я.В. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки вищої школи, завідувач кафедри педагогіки вищої школи ДДПУ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна (заступник головного редактора)

Бескорса О.С. – доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і практики початкової освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Бондаренко В.І. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії і практики технологічної та професійної освіти, завідувач кафедри теорії і практики технологічної та професійної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Борова Т.А. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та іноземної філології, завідувач кафедри педагогіки та іноземної філології ХНЕУ ім. С. Кузнеця, Україна

Дичко В.В. – доктор біологічних наук, професор, професор кафедри фізичної терапії, фізичного виховання та біології, завідувач кафедри фізичної терапії, фізичного виховання та біології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Дмитрієва І.В. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри технологій спеціальної та інклюзивної освіти, завідувач кафедри технологій спеціальної та інклюзивної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Ішутіна О.Є. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і практики початкової освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Курінна С.М. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної освіти, завідувач кафедри дошкільної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Лодатко Е.О. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки вищої школи і освітнього менеджменту Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Україна

Набока О.Г. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, перший проректор ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Омельченко С.О. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теоретичних, методичних основ фізичного виховання і реабілітації, ректор ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Остенда А. – доктор наук, професор WST, ректор Вищої технічної школи в Катовіце, Польща

Панасенко Е.А. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри практичної психології, завідувач кафедри практичної психології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Панченко Л.Ф. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціології, Національний технічний університет України «КПІ ім. Ігоря Сікорського», Україна

Пулка Й. – кандидат педагогічних наук, доцент Краківської академії імені Анджея Фрича Мржевського, Польща

Федосова І.В. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри комп'ютерних наук ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», Україна

Хижняк І.А. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії і практики початкової освіти, декан факультету початкової, технологічної та професійної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Цвєткова Г.Г. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і психології дошкільної освіти, завідувач кафедри педагогіки і психології дошкільної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова, Україна

Коркішко А.В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки вищої школи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна (технічний редактор)

Слабоуз В.В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна (літературний редактор)

Editorial Board:

Saiapina S. A. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogics of Higher School, Dean of the Faculty of Humanitarian and Economic Education of the SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine

Topolnyk Ya. V. – Vice-Editor, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogics of Higher School, Head of the Department of Pedagogics of Higher School of the SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine

Beskorsa O. S. – Vice-Editor, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Practice of Primary Education of the SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine

Bondarenko V. I. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Theory and Practice of Technological and Vocational Education, Head of the Department of Theory and Practice of Technological and Vocational Education of the SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine

Borova T. A. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogics and Foreign Philology, Head of the Department of Pedagogics and Foreign Philology of S. Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine

Dychko V. V. – Doctor of Biological Sciences, Professor, Professor of the Department of Physical Therapy, Physical Education and Biology, Head of the Department of Physical Therapy, Physical Education and Biology of the SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine

Dmytriieva I. V. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Technologies of Special and Inclusive Education, Head of the Department of Technologies of Special and Inclusive Education of the SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine

Ishutina O. Ie. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Practice of Primary Education of the SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine

Kurinna S. M. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Preschool Education, Head of the Department of Preschool Education of the SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine

Lodatko E. O. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogics of Higher School and Educational Management of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Naboka O. H. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Management, First Vice-Rector of the SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine

Omelchenko S. O. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Theoretical, Methodical Fundamentals of Physical Education and Rehabilitation, Rector of the SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine

Ostenda A. – Doctor of Sciences, Professor WST, Rector of Katowice School of Technology, Poland

Panasenko E. A. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Practical Psychology, Head of the Department of Practical Psychology of the SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine

Panchenko L. F. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Sociology, National Technical University “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Ukraine

Pulka Y. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University, Poland

Fedosova I. V. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Computer Sciences of the SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine

Khyzhniak I. A. – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Theory and Practice of Primary Education, Dean of the Faculty of Primary, Technological and Vocational Education of the SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine

Tsvietkova H. H. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogics and Psychology of Preschool Education, Head of the Department of Pedagogics and Psychology of Preschool Education of National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine

Korkishko A. V. – Technical Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogics of Higher School of the SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine

Slabouz V. V. – Literary Editor, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages of the SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine

ВИЩА ШКОЛА

УДК 316.46

THE PROBLEM OF LEADERSHIP IN PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SCIENCE: ESSENCE, CLASSIFICATION, AND FUNCTIONS

ПРОБЛЕМА ЛІДЕРСТВА У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ: СУТЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ФУНКЦІЇ

Олена Коркішко

кандидат педагогічних наук, доцент,
E-mail: korkishko.l.g@gmail.com
ORCID 0000-0001-7341-2610
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна

Olena Korkishko

Ph. Din Pedagogy, Associate Professor,
E-mail: korkishko.l.g@gmail.com
ORCID 0000-0001-7341-2610
SHEI "Donbas State Pedagogical
University", Ukraine

Єлизавета Завалій

здобувач 2 (магістерського) рівня
вищої освіти спеціальності
011 Освітні, педагогічні науки
E-mail: lizavaliy@gmail.com
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна

Yelizaveta Zavaliiy

applicant of 2 (master's) level
higher education specialty
011 Educational, pedagogical sciences
E-mail: lizavaliy@gmail.com
SHEI "Donbas State Pedagogical
University", Ukraine

ABSTRACT.

The article emphasizes that currently, leadership is a key element of the innovative development of the country. It is noted that a leader is an authoritative personality, a kind of "standard", who is aware of his/her high social mission, thanks to his/her personal qualities, he/she charges with his/her energy and leads, is confident in his/her own strengths and capabilities, is able to be responsible for individual members of the team and the group in general, leadership is interpersonal interaction of the leader (mentor, initiator, and organizer, capable of engaging in group activities, influencing the will to act in followers and developing their potential) and group members (interests, needs), which contributes to the achievement of a common goal to which they strive. Attention is drawn to the fact that the nature of leadership is revealed in detail by various theories: "trait theory", "ability theory", "situational theory", "charismatic theory", "emotional leadership theory", "transactional theory", "transformational theory", "synthetic theory", "theory of leadership as service", "theory of the determining role of followers", etc. It has been established that the main functions performed by leaders in groups include: innovative (the leader consciously introduces new, constructive ideas for the functioning and development of the group, formulates new goals and objectives, substantiates priorities in the process of group development, tactical methods and methods of their achievement), communicative (reflects all spectrums of needs and interests of group

members, a kind of accumulator of ideas and attitudes), organizational (directs and organizes the actions of the group, has organizational qualities, the ability to win the trust of group members, combine their efforts to achieve certain goals), coordination (coordinates the actions of all members of the group), integrative (maintains the integrity and stability of the group). It is noted that among a large number of classifications, the following types of leadership are the most common: business leadership which manifests itself at the level of common goals and achievements; emotional leadership which is based on human sympathies and features of interpersonal communication; situational leadership which is based on employee-oriented management, the ability to lead a group only in a certain situation.

Keywords: leader, leadership, leadership theories, typology of leadership, functions of leadership.

Актуальність теми. У сучасному світі лідерство є ключовим елементом інноваційного розвитку країни. Це пов'язано з тим, що наявність ефективного лідера, який готовий спонукати, стимулювати й заохочувати є важливою умовою забезпечення успішної діяльності будь-якої організації та країни загалом.

Дослідженню природи феномену «лідер» і «лідерство» протягом більше двохсот років присвячено значну кількість праць зарубіжних та українських авторів. Попри простоту цих понять, вони багатогранні та неоднозначні, що обумовлено їх широким сутнісним змістом, різноплановістю галузей застосування, специфікою кожної окремої науки. Зазначимо, що попри значну кількість проведених філософських, соціальних, психологічних, педагогічних досліджень, присвячених означеній проблемі, досі немає універсального підходу до вивчення феномена «лідер», «лідерство» та однозначного їх трактування. Тому постає необхідність розглянути різні напрями в процесі наукового вивчення лідерства з позицій сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена проблема в науці має різнобічну інтерпретацію, відповідно до мети та завдань різних наукових галузей, так у соціології феномен «лідер» вивчали М. Логунова, С. Садова, Н. Сушик та ін., «лідерство» – Є. Біленький, В. Дебой, М. Козловець, А. Котвицький, І. Саух, В. Федоренко, В. Цибульський, В. Жаловага та ін., термін «лідер» у психологічному аспекті досліджували Ю. Александров, Т. Гура, В. Гончаров, А. Книш, Б. Новіков, С. Яблонський та ін., лідерство – Г. Андрєєва, І. Волков, В. Гончаров, І. Лукманова, Б. Паригін, І. Полонський, О. Степанов, Л. Сергєєва, В. Кондратьєва, Н. Штанько та ін. Суть поняття «лідер», «лідерство» набуває особливої значущості в педагогічних дослідженнях Д. Алфімова, С. Білецького, Т. Вежевича, В. Гладкової, Т. Гури, В. Кондратьєвої, В. Локшина, О. Маковського, В. Міляєвої, С. Прохоровської, О. Романовського, О. Уманського, М. Хромей, В. Ягодникової та ін.

Наукові пошуки зарубіжних дослідників щодо лідерства уможливили констатувати, що для лідера значну роль відіграють певні особисті якості (Р.М. Стогділл (R.M. Stogdill)), лідерські риси (К. Берд (C. Byrd)), уміння виявляти власну волю, переконувати (В. Мур (V. Moore)), спрямовувати групову діяльність (Дж. Хемфілл, J. Hemphill)), здійснювати взаємодію з послідовниками (Р. Танненбаум (R. Tannenbaum), І. Вешлер (I. Weschler) і Ф. Масарик (F. Masaryk)), вести за собою (Н. Коупленд (N. Copeland)), впливати на людей

(Р.Л. Дафт (RichardL.Daft), Дж. Террі (J. Terry)), підносити один одного на вищій мотиваційний та моральний рівень (Дж. Борнс (J. Borns)) тощо.

Останні десятиліття в науковій літературі помітно зросла кількість наукових праць, предметом яких стало дослідження виховання адаптивного стилю лідерства студентів (О. Бортникова), розвиток лідерського потенціалу студентського активу в університетському середовищі (Д. Волківська), формування лідерських якостей у майбутніх фахівців з адміністративного менеджменту в закладі вищої освіти (Б. Головешко), теоретико-методологічні засади професійної підготовки управлінців-лідерів в умовах сучасних суспільних трансформацій (С. Калашникова), формування лідерської позиції майбутніх інженерів у вищих технічних навчальних закладах (І. Костира), лідер XXI століття (В. Татенко) та ін.

Зауважимо, що збільшення кількості праць, присвячених дослідженню проблеми лідерства в психолого-педагогічній науці, свідчить про пильну увагу вчених до цього питання. Проте вважаємо за доцільне продовжувати аналогічні дослідження.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні проблеми лідерства в психолого-педагогічній науці, розкритті сутності феномену «лідер» та «лідерство», основних теорій лідерства, ролі та функції характерних для певного типу сучасного лідерства попри галузь їх діяльності, типології та принципів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Загальновідомо, що слова лідер («leader») і лідерство («leadership») утворилися від англо-саксонського кореня «lead» (у перекладі українською – «шлях»), який походить від дієслова «lead», що означає «подорожувати», «іти». Словники та енциклопедичні джерела потрактовують термін «лідер»: той, хто стоїть на чолі політичної партії чи іншої певної суспільно-політичної організації; вождь, керівник; особа або група осіб, що йде першою в якому-небудь змаганні (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2002); член групи, за яким усі інші члени групи визнають право прийняття відповідальних рішень у значущих ситуаціях (Словник практичного психолога, 2005) та ін.

Останні десятиліття в науковій літературі помітно зросла кількість досліджень, у яких науковці потрактовують термін «лідер». Заслужують на увагу в контексті аналізованої проблеми науково-соціологічні, психологічні та педагогічні дослідження.

У вітчизняній соціології феномен «лідер» досліджували М. Логунова, С. Садова, Н. Сушик та ін. Так, Н. Сушик, досліджуючи теоретичні основи формування лідерських якостей учнівської молоді, розкрила сутність поняття «лідер» з означення соціології, зауваживши, що лідер – це член групи, здатний її очолити, показати приклад, організувати виконання завдання та визнаний у цій ролі більшістю членів групи (Сушик, 2013). С. Садова, розглядаючи креативність і лідерство як визначальні здібності підлітків, зазначила, що лідер – особа, здатна впливати на інших для інтеграції спільної діяльності, спрямованої на задоволення інтересів цього співтовариства (Садова, 2016).

Термін «лідер» у психологічному аспекті досліджували Ю. Александров, Т. Гура, В. Гончаров, А. Книш, Б. Новиков, О. Романовський, Н. Сушик,

---

С. Яблонський та ін. та зазначили, що лідер – це член групи, за яким вона визнає право приймати рішення в значущих для неї ситуаціях; особистість, здатна виконувати основну роль у процесі організації спільної діяльності та регулюванні стосунків у групі; особистість, здатна впливати на окремих членів чи групу загалом, спрямовувати їхні зусилля на досягнення визначеної мети (Сушик, 2013); насамперед, людина, яка приваблює до себе тих, хто її оточує, харизматична особистість, на неї намагаються бути схожими, це людина, яка впевнена в собі, у своїх вчинках, яка готова брати на себе відповідальність (Александров, 2017).

У педагогічній науці активно обговорюється аналізований феномен такими науковцями, як Д. Алфімов, О. Бортникова, Д. Волківська, Б. Головешко, С. Нестуля, В. Омеляненко, Л. Сергєєва, В. Ягодникова та ін. На думку Б. Головешко, лідер – це член групи, який своїми безпосередніми діями інтегрує та цілеспрямовує її (Головешко, 2017). В. Кондратьєва, Л. Сергєєва та М. Хромей додали, що лідер – особистість, яка користується беззастережним авторитетом і повагою з огляду на свої видатні індивідуальні людські, інтелектуальні чи фахові якості (Кондратьєва, Сергєєва & Хромей, 2015).

Заслуговує на увагу думка дослідника Д. Алфімова, який стверджував, що на практиці виникає три типові ситуації, за яких індивід претендує на роль лідера: 1) коли індивід має бажання бути лідером, проте група виступає проти її лідерства; 2) коли сама група висуває певну кандидатуру на роль лідера, але обрана людина лідером бути не хоче; 3) коли індивід прагне до лідерства, і вся група заохочує подану ініціативу (такий варіант розвитку подій є найбільш бажаним, бо тоді суб'єкт, що претендує на роль лідера, має розвинуті організаційні, тактичні й інші лідерські здібності) (Алфімов, 2010).

На наш погляд, лідер – це авторитетна особистість, своєрідний «еталон», який усвідомлює свою високу суспільну місію, завдяки особистим якостям заряджає своєю енергією та веде за собою, впевнена у власних силах і можливостях, здатна відповідати за окремих членів колективу та групу загалом.

Аналіз наукової літератури показав, що як і термін «лідер», «лідерство» має різні трактування. Так, у словниках та довідникових джерелах «лідерство» визначено як: становище, обов'язки, діяльність лідера; першість у чому-небудь (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2002); вплив на інших людей; реалізація організаційного керівництва, яка реалізується топ-менеджментом; охоплює (але не обмежується лише цим) розробку бачення, планування, прийняття рішень, мотивацію, організацію, розвиток, наділення повноваженнями й сприяння діяльності людей для досягнення конкретних цілей (Оксфордський тлумачний словник з психології, 2002).

У соціології науковці (Є. Біленький, В. Дебой, М. Козловець, А. Котвицький, В. Федоренко, В. Цибульський, В. Жаловага та ін.) убачали в лідерстві процес, у процесі якого певні члени групи здійснюють мотивування діяльності всієї групи, ведуть її за собою (Біленький & Козловець, 2006).

Учені-психологи (Г. Андреева, І. Волков, В. Гончаров, І. Лукманова, Б. Паригін, І. Полонський, О. Степанов, В. Кондратьєва, Л. Уманський, Н. Штанько та ін.) зосереджували увагу на визначенні ролей, які може виконувати лідер у різних життєвих ситуаціях, специфіці діяльності групи, до якої лідер належить, можливості особистості повністю розкрити себе, знайти

свою нішу в житті та акцентували на важливості дослідження феномену «лідерство». Так, О. Степанов розглядав лідерство як соціально-психологічний феномен внутрішнього розвитку групи, який характеризує відносини домінування та підпорядкування в групі (Степанов, 2006); Н. Штанько – двобічний чи інтерактивний процес, у якому лідер не просто однобічно впливає на послідовників, а й сам перебуває під їх впливом (Штанько, 2013).

Аналіз наукової літератури показав, що сьогодні в педагогіці накопичено значну кількість досліджень, пов'язаних із вивченням феномену лідерства, лідерських ролей у контексті навчальних мікрогруп, це праці таких учених, як Т. Вежевич, В. Гладкова, Л. Грень, Т. Гура, О. Дяків, В. Жигір, О. Кін, І. Костиря, Н. Корж, В. Локшин, В. Міляєва, О. Романовський, Н. Семенченко, Р. Сопівник, О. Уманський та ін. Сутність «лідерства» найчастіше розкрито в такий спосіб: тривекторна структура, що включає в собі лідерство як стан (набір особистісних характеристик та моделей поведінки, які підвищують успішність особистості), лідерство як процес (вплив лідера на послідовників), лідерство як команда (міцні зв'язки між лідером та послідовниками, які забезпечують досягнення спільної мети) (Романовський, 2008); результат взаємовідносин між лідером та членами групи, що здійснюють взаємні впливи й поєднані спільним прагненням у процесі досягнення результату (Костиря, 2018).

Досліджуючи проблеми лідерства, зазначимо, що в цьому напрямі докладно природу лідерства розкривають різні теорії. До них належить: «теорія рис», «теорія здібностей», «ситуаційна теорія», «харизматична теорія», «теорія емоційного лідерства», «трансакційна теорія», «трансформаційна теорія», «синтетична теорія», «теорія лідерства як служіння», «теорія визначальної ролі послідовників» та ін. Ґрунтовний теоретичний аналіз наукової психолого-педагогічної літератури з проблеми сутності, змісту категорії «лідерство» уможливило виокремити базові теорії щодо розуміння лідерства. Зазначимо, що більшість вітчизняних досліджень лідерства здійснено в межах синтетичної теорії, розглядаючи її як процес організації міжособистісної взаємодії в групі, де лідер є суб'єктом управління цим процесом: урахування трьох найважливіших змінних: цілі групи, особистість лідера, чинники, що визначають зміни в груповій поведінці (Б. Бассе), залежність ефективності групової діяльності від структурованості завдання (зовнішній об'єктивний чинник), взаємин між членами групи (внутрішній об'єктивний чинник), сили позиції лідера (суб'єктивний чинник) (Ф. Фідлер) (Костиря, 2018; Нестуля, 2019; Сергєєва, Кондратьєва & Хромей, 2015).

У результаті наукового аналізу теорій лідерства та їхніх модифікацій, доходимо висновку, що науковці, обґрунтовуючи власні погляди, наголошували на тій чи тій основній ролі та функції характерних для певного типу сучасного лідерства попри галузь їх діяльності.

Результатом наукового аналізу джерел щодо основних ролей сучасного лідера є виділення таких: шукати нові можливості; спонукати людей до спільного бачення, орієнтувати на перспективу, залучати послідовників; надавати можливість іншим виявити себе, заохочувати співпрацю та допомогу в індивідуальному розвитку; моделювати образ життя та розвитку. Захоплювати людей власним прикладом та концентрувати спільні зусилля на результатах; надихати людей (високо оцінювати досягнення та гідно заохочувати

послідовників) (Х. Оуэн, В. Ходжсон & Н. Газзард, 2005); створення атмосфери взаємної довіри через поділ усіма спільних цінностей; прояснення цілей – трансформація візії в конкретні цілі; налаштування... процесів і систем; розвиток талантів (С. Калашникова, 2010).

Логіка дослідження вимагає вивчення основних функцій, властивих для формального й неформального лідерства. Розробки вчених (Б. Головешко, Т. Євтухова, С. Калашникова, А. Кобера, Ю. Легенько, О. Родіонов, О. Руденко, К. Таранюк та ін.) містять певні напрацювання, що є цінними для нашої роботи. У науковій літературі виділяють такі функції лідерства: лідер – політик, адміністратор, стратег, експерт, представник, регулятор, розподільник, приклад, символ, відповідальна особа (Т. Євтухова, Ю. Легенько, О. Родіонов, О. Руденко); організаційна, інформаційна, соціалізація (А. Кобера); загальні функції: інтеграція та цілеспрямовання колективу (Б. Головешко) тощо.

У сучасних наукових працях виділено значну кількість функцій лідерства, які часто є продовженням або частково дублюють одна одну. Ми будемо дотримуватися думки (О. Коркішко, А. Коркішко, 2021), що до основних функцій, які виконують лідери в групах, насамперед, належать: новаторська (лідер свідомо вносить нові, конструктивні ідеї функціонування й розвитку групи, формулює нові цілі й задачі, обґрунтовує пріоритети в процесі розвитку групи, тактичні способи й методи їхнього досягнення), комунікативна (відбиває всі спектри потреб і інтересів членів групи, своєрідний акумулятор ідей і настроїв), організаторська (скеровує й організовує дії групи, має організаторські якості, уміння завойовувати довіру членів групи, поєднувати їхні зусилля для досягнення певних цілей), координаційна (координує та узгоджує дії всіх членів групи), інтегративна (підтримує цілісність і стабільність групи).

Аналіз комплексу джерел із проблеми дослідження уможливорює з'ясувати типологію лідерства. Відсутність єдиного тлумачення лідерства призводить до того, що дослідники по-різному підходять до визначення його типології. Заслужують на увагу погляди зарубіжних науковців щодо типології лідерства, що трапляються в соціально-психологічній та політико-психологічній літературі: супермен, герой, принц (Ю. Дженнінгс); стратег, тактик (А. Джорж); традиційний, раціонально-легально-правовий, харизматичний (М. Вебер); попередник, піонер, експерт, авторитет, учений, старший, майстер, винахідник, новатор, керівник (Дж. Клейг); мудрець, джентльмен, оратор, солдат удачі, релігійний тип (Б. Рассел); консерватор, реформатор, революціонер (Р. Такер) та ін.

У процесі теоретичного аналізу психолого-педагогічного доробку сучасних досліджень – В. Кондратьєва, Л. Сергєєва, М. Хромей, Н. Штанько та ін.) нами було з'ясовано типологію лідерства: побутовий тип лідерства (у шкільних, студентських групах, молодіжних об'єднаннях, у сім'ї); соціальний тип лідерства (у трудовій діяльності, профспілковому русі, у творчих, спортивних громадах тощо); політичний тип лідерства (державні, громадські діячі) (Сергєєва, Кондратьєва & Хромей, 2015; Штанько, 2013).

Щодо розкриття особливостей типології лідерства цікавими є результати дослідження Б. Паригіна, який зазначив, що типи лідерів залежать від характеру діяльності, її змісту та стилю керівництва: за змістом діяльності: «лідер-програміст» як «творець» ситуації, який не лише її створює, а й здебільшого розв'язує; «лідер-виконавець», який чутливо вловлює групові настрої та

приходить на зміну «лідерові-програмістові» лише після того, як ситуацію вже створено; за стилем лідерства: авторитарний лідер, що орієнтується на себе, демократичний, що орієнтується на групу, лідер, що сполучає в собі елементи того й того стилю; за характером діяльності (ситуативний, який уміє створювати та розв'язувати лише певні схожі ситуації; універсальний, який виконує обов'язки організатора в різних несхожих ситуаціях) (Сергеєва, Кондратьєва & Хромей, 2015); за статусністю (неформальний – індивід, який має істотний вплив на групу завдяки своїм здібностям й авторитету, а не формальному статусу; формальний – індивід, який офіційно має статус лідера, проте, фактично не виконує його функції) (Біленький & Козловець, 2006).

Заслуговує на увагу висновок В. Винниченка, Я. Кобушко, Н. Ковальської, Л. Радіонової, К. Таранюк, Н. Штанькота ін., що серед значної кількості класифікацій найбільш поширеними є такі види лідерства:

– ділове лідерство – виявляється на рівні спільних цілей та досягнень. В його основі лежать такі якості, як висока компетентність, дисциплінованість, уміння краще за інших розв'язувати організаційні завдання, діловий авторитет, досвід тощо. Таке лідерство сприяє комфортній обстановці в колективі співробітників, ефективній організації професійної діяльності, налагодженню продуктивних взаємозв'язків, забезпечує успіх будь-якої справи тощо;

– емоційне лідерство – ґрунтується на людських симпатіях та особливостях міжособистісного спілкування (виникає найчастіше в неформальних групах). У його основі лежать ораторські здібності, уміння об'єднати та надихнути ідеєю, викликати довіру, випромінювати доброту, вселяти впевненість, знімати психологічну напруженість, створювати атмосферу психологічного комфорту. Такому лідеру характерні альтруїзм, високий рівень емпатії, терпимість, вияв поваги до інших думок тощо;

– ситуативне лідерство – може виявлятися і в діловому, і в емоційному типах лідерства. У його основі лежить управління, орієнтоване на співробітників, можливість повести за собою групу лише в певній ситуації, відмінними рисами є нестійкість, тимчасова обмеженість, зв'язок лише з певною ситуацією.

Узагалі, на думку зазначених науковців, найефективнішим буде лідер, який поєднує всі види лідерства, хоча такий універсальний лідер трапляється рідко. Найчастіше можна простежити поєднання таких компонентів: емоційного й ділового, емоційного та ситуативного.

Певну дискусійну ноту вносять науковці Р. Дафт, Н. Кононец, О. Нестуля, С. Нестуля та ін., які справедливо зазначили, що для того, аби діяльність лідера була ефективною, він має дотримуватися низки принципів: збереження (ставлення до влади як до єдиної справжньої цінності, за яку потрібно боротися до кінця); своєчасності; підтримки дій лідера послідовниками; потайності (лідер повинен бачити все, але не повинен дозволяти «дивитися в себе»); розуміння (дії лідера та мета мають бути зрозумілими послідовникам); дієвості (лідер стає безсилим, коли порядок підтримується, але не діє); адекватності (необхідність враховувати позицію тих, хто знаходиться в опозиції); легітимності (забезпечує не лише юридичне, а й моральне визнання повноважень лідера) (Нестуля, 2019).

Узагальнюючи наукові погляди представників психолого-педагогічних досліджень, доходимо висновку, що лідерство – міжособистісна взаємодія лідера

(наставник, ініціатор й організатор, здатний залучати до групової діяльності, впливати на волю до дій у послідовників та розвивати їхній потенціал) та членів групи (інтереси, потреби), що сприяє досягненню спільної мети, до якої вони прагнуть.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, наведені результати аналізу феномену «лідер» та «лідерство» у психолого-педагогічній науці дають підстави зазначити, що немає єдиного погляду на сутність зазначеного феномену. Кожний автор у процесі наукових досліджень обґрунтовує своє визначення для зазначених понять, пояснює їх зміст, виокремлює функції, принципи, спільні й відмінні характеристики.

Підсумовуючи, наголосимо, що роль лідера в суспільстві, а отже, у політиці, економіці, освіті тощо важко переоцінити. Сьогодні на всіх ланках потрібен ефективний лідер – ініціативний, енергійний, той, хто надихає, чесний, готовий до компромісів тощо, який відіграє провідну роль у процесі надання допомоги групі, колективу, організації та суспільству під час досягнення поставленої мети, впливає на єдність певної спільноти, щоб вона могла функціонувати та розвиватися.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Александров, Ю.В. (2017). Психологічні аспекти лідерства. *Лідери XXI століття. Формування особистості харизматичного лідера на основі гуманітарних технологій*: матер. наук. конф. (с. 152–154). 21-22 вересня, 2017, Харків: НТУ «ХП».

Алфімов, Д.В. (2010). Зміст феномену «лідерські якості особистості». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя, 11 (64), 44–51.

Біленький, Є.А., Дебой, В.М., Козловець, М.А., Котвицький, А.А., Саух, І.В., ... Жаловага, В.О. (упор.) (2006). *Соціологія: словник термінів і понять*. Є.А.Біленького і М.А.Козловця (ред.). Київ: Кондор.

Бусел, В.Т. (укл.) (2002). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун».

Головешко, Б.Р. (2017). *Педагогічні умови формування лідерських якостей у майбутніх фахівців з адміністративного менеджменту у вищому навчальному закладі* (дис... канд. пед. наук). НТУ «Харківський політехнічний інститут». Харків, Україна.

Калашникова, С.А. (2010). *Освітня парадигма професіоналізації управління на засадах лідерства*. Київ: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка.

Коркішко, О. Г. & Коркішко, А. В. (укл.) (2021). *Методичні вказівки до вивчення навчальної дисципліни «Лідер в освіті» для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за освітньою програмою «Освітні, педагогічні науки» спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки денної та заочної форми навчання*. Слов'янськ: ДВНЗ «ДДПУ».

Костиря, І.В. (2018). *Формування лідерської позиції майбутніх інженерів у вищих технічних навчальних закладах* (дис... канд. пед. наук). НТУ «Харківський політехнічний інститут». Харків, Україна.

Нестуля, С. І. (2019). *Дидактичні основи формування лідерської компетентності майбутніх бакалаврів з менеджменту*. Полтава: ПУЕТ.

Оуэн, Х., Ходжсон, В. & Газзард, Н. (2005). *Призвание – лидер: полное руководство по эффективному лидерству*. Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс.

Ребер, А. (ред.) (2002). Оксфордский толковый словарь по психологии. URL: <https://www.psyoffice.ru/slovar-s55.htm>.

Романовский, А.Г. (2008). Синергетика педагогической деятельности. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*, (2), 32–39.

Садова, С. (2016). Креативність і лідерство як визначальні здібності підлітків. *Психологічні виміри культури, економіки, управління*, (8), 51–56.

Сергеева, Л.М., Кондратьева, В.П. & Хромей, М.Я. (2015). *Лідерство: навч. посібн.* Івано-Франківськ: «Лілея-НВ».

Степанов, О.М. (авт.-упоряд.) (2006). *Психологічна енциклопедія*. Київ: Академвидав.

Сушик, Н. (2013). Теоретичні основи формування лідерських якостей учнівської молоді. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. (Розд. III. Теорія виховання). (7), 110–114.

Шапарь, В.Б. (2005). *Словарь практического психолога*. Харків: Торсинг.

Штанько, Н.А. (2013). Лідерство як соціально-психологічний феномен. *Юридична психологія та педагогіка*, (2), 50–61.

REFERENCES

Aleksandrov, Yu. V. (2017). Psykholohichni aspekty liderstva [Psychological aspects of leadership]. *Lidery XXI stolittia. Formuvannia osobystosti kharyzmatychnoho lidera na osnovi humanitarnykh tekhnolohii: mater. nauk. konf. (s. 152–154). 21-22 veresnia*. Kharkiv: NTU «KhPI» [in Ukrainian].

Alfimov, D. V. (2010). Zmist fenomenu «liderski yakosti osobystosti» [The content of the “leadership personality” phenomenon]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh: zb. nauk. pr. Zaporizhzhia*, 11 (64), 44–51 [in Ukrainian].

Bilenkyi, Ye. A., Deboi, V. M., Kozlovets, M. A., Kotvytskyi, A. A., Saukh, I. V., & Zhalovaha, V. O. (Comp.) (2006). *Sotsiologhiiia: slovnyk terminiv i poniat [Sociology: a dictionary of terms and concepts]*. Ye. A. Bilenkyi and M. A. Kozlovets (Eds.). Kyiv: Kondor [in Ukrainian].

Busel, V. T. (Comp.) (2002). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv, Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].

Holoveshko, B. R. (2017). Pedahohichni umovy formuvannia liderskykh yakosteï u maibutnikh fakhivtsiv z administratyvnoho menedzhmentu u vyshchomu navchalnomu zakladi [Pedagogical conditions for the formation of leadership qualities in future specialists in administrative management in a higher educational institution]. *Candidate's thesis*. NTU «Kharkivskiyi politekhnichnyi instytut». Kharkiv, Ukraina [in Ukrainian].

Kalashnykova, S. A. (2010). *Osvitnia paradyhma profesionalizatsii upravlinnia na zasadakh liderstva [Educational paradigm of professionalization of management on the basis of leadership]*. Kyiv: Kyivsk. un-t imeni Borysa Hrinchenka [in Ukrainian].

Korkishko, O. H., & Korkishko, A. V. (Comps.) (2021). *Metodychni vkazivky do vyvchennia navchalnoi dystsypliny «Lider v osviti» dlia zdobuvachiv tretoho (osvitno-naukovoho) rivnia vyshchoi osvity za osvitnoiu prohramoiu «Osvitni, pedahohichni nauky» spetsialnosti 011 Osvitni, pedahohichni nauky dennoi ta zaochnoi formy navchannia [Methodical instructions for studying the educational discipline “Leader in Education” for applicants of the third (educational and scientific) level of higher education under the educational program “Educational, Pedagogical Sciences” of Specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences of full-time and part-time studying]*. Sloviansk: DVNZ «DDPU» [in Ukrainian].

Kostyria, I. V. (2018). *Formuvannia liderskoi pozytsii maibutnikh inzheneriv u vyshchikh tekhnichnykh navchalnykh zakladakh [Formation of the leadership position of future engineers in higher technical educational institutions]*. Candidate's thesis. NTU «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut». Kharkiv, Ukraine [in Ukrainian].

Nestulia, S. I. (2019). *Dydaktychni osnovy formuvannia liderskoi kompetentnosti maibutnikh bakalavriv z menedzhmentu [Didactic foundations of the formation of leadership competence of future bachelors in management]*. Poltava: PUET [in Ukrainian].

Owen, H., Hodgson, W. & Gazzard, N. (2005). *Prizvanie – lider: polnoe rukovodstvo po jeffektivnomu liderstvu [Calling to Leader: A Complete Guide to Effective Leadership]*. Dnepropetrovsk: Balans Biznes Buks [in Ukrainian].

Reber, A. (Ed.) (2002). *Oksfordskij tolkovyj slovar' po psihologii [Oxford Dictionary of Psychology]*. URL: <https://www.psyoffice.ru/slovar-s55.htm>.

Romanovskii, A. G. (2008). *Sinergetika pedagogicheskoi deiatelnosti [Synergetics of pedagogical activity]*. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemami: filosofii, psykhologii, pedahohika, sotsiologii*, (2), 32–39.

Sadova, S. (2016). *Kreatyvni i liderstvo yak vyznachalni zdibnosti pidlitkiv [Creativity and leadership as defining abilities of teenagers]*. *Psykhologichni vymiry kultury, ekonomiky, upravlinnia*, (8), 51–56.

Serhieieva, L. M., Kondratieva, V. P. & Khromei, M. Ia. (2015). *Liderstvo: navch. posibn. [Leadership: teaching. manual]*. Ivano-Frankivsk: «Lileia-NV» [in Ukrainian].

Stepanov, O. M. (Auth.-Comp.) (2006). *Psykhologichna entsyklopediia [Psychological encyclopedia]*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

Sushyk, N. (2013). *Teoretychni osnovy formuvannia liderskykh yakosti uchnivskoi molodi [Theoretical foundations of the formation of leadership qualities of school youth]*. *Naukovyi visnyk Shkivnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. (Rozd. III. Teoriia vykhovannia)*, (7), 110–114 [in Ukrainian].

Shapar, V. B. (2005). *Slovar prakticheskogo psikhologa [Dictionary of practical psychologist]*. Kharkov: Torsing [in Ukrainian].

Shtanko, N. A. (2013). *Liderstvo yak sotsialno-psykhologichni fenomen [Leadership as a socio-psychological phenomenon]*. *Yurydychna psykhologii ta pedahohika*, (2), 50–61 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ.

У статті наголошено, що наразі лідерство є ключовим елементом інноваційного розвитку країни. Зазначено, що лідер – це авторитетна особистість, своєрідний «еталон», який усвідомлює свою високу суспільну місію,

завдяки особистим якостям заряджає своєю енергією та веде за собою, упевнена у власних силах і можливостях, здатна відповідати за окремих членів колективу та групу загалом, лідерство – міжособистісна взаємодія лідера (наставник, ініціатор й організатор, здатний залучати до групової діяльності, впливати на волю до дій у послідовників та розвивати їхній потенціал) та членів групи (інтереси, потреби), що сприяє досягненню спільної мети, до якої вони прагнуть. Звернуто увагу на те, що докладно природу лідерства розкривають різні теорії: «теорія рис», «теорія здібностей», «ситуаційна теорія», «харизматична теорія», «теорія емоційного лідерства», «трансакційна теорія», «трансформаційна теорія», «синтетична теорія», «теорія лідерства як служіння», «теорія визначальної ролі послідовників» та ін. Констатовано, що до основних функцій, які виконують лідери в групах, належать: новаторська (лідер свідомо вносить нові, конструктивні ідеї функціонування й розвитку групи, формулює нові цілі й задачі, обґрунтовує пріоритети в процесі розвитку групи, тактичні способи й методи їхнього досягнення), комунікативна (відбиває всі спектри потреб й інтересів членів групи, своєрідний акумулятор ідей і настроїв), організаторська (скеровує й організовує дії групи, має організаторські якості, уміння завойовувати довіру членів групи, поєднувати їхні зусилля для досягнення певних цілей), координаційна (координує та узгоджує дії всіх членів групи), інтегративна (підтримує цілісність і стабільність групи). Зауважено, що серед значної кількості класифікацій найбільш поширеними є такі види лідерства: ділове лідерство – виявляється на рівні спільних цілей та досягнень; емоційне лідерство – ґрунтується на людських симпатіях та особливостях міжособистісного спілкування; ситуативне лідерство – у його основі лежить управління, орієнтоване на співробітників, можливість повести за собою групу лише в певній ситуації.

Ключові слова: лідер, лідерство, теорії лідерства, типологія лідерства, функції лідерства.

УДК 378.147:61–051]81'374

RESEARCH AND INFORMATION ACTIVITIES OF FUTURE MASTERS OF MEDICINE IN THE POLITICAL ACADEMIC DISCOURSE

ПОШУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ МЕДИЦИНИ В ПОЛІМОВНОМУ АКАДЕМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Тетяна Мішеніна

доктор педагогічних наук, професор

E-mail: t.mishenina@gmail.com

ORCID 0000-0002-5992-4035

Криворізький державний
педагогічний університет,
Україна

Tetiana Mishenina

D.Sc. in Pedagogy, Professor,

E-mail: t.mishenina@gmail.com

ORCID 0000-0002-5992-4035

Kyryvi Rih State
Pedagogical University,
Ukraine

ABSTRACT

Search and information activities of future masters of medicine in multilingual academic discourse.

The publication is devoted to the consideration of the content of search and information activities of future medicine. We consider the multilingual academic discourse within the linguistic and pedagogical training of students of higher medical education. The polylingualism of the academic discourse outlines the relevant international and industry content, in particular in the production of professional texts with regard to the didactic potential, taking into account the current problematic issues in the medical field, raised at the national and international levels.

Algorithms proposed for consideration and analysis of the topic under consideration include lexicographic work with the conceptual-categorical apparatus, filiation and semanticization of branch and inter-branch thesaurus, comparison and analysis of dictionary articles published in national dictionaries. In this way, the production of an academic text in the medical direction is marked not only by intertextuality, but also involves a debatable presentation of provisions, issues that are brought up for consideration and further discussion in the scientific community.

The pedagogical format is focused on the reproduction of syntagmatic and paradigmatic connections of terms in the medical sublanguage system.

Language and speech professional training of future masters of medicine involves not only lexicographic processing of branch knowledge, but also processing of the thesaurus at the level of international descriptors, for example, international, trivial medical names, international nomenclature.

A system of tasks is given, which involves observing the evolution of the concept (in the medical field and related to it), introducing this concept into the scientific discussion.

The proposed tasks contribute to the development of functional literacy of future masters of medicine in the production of academic text in the medical field (at the level of integrability), to apply search and information activities as an experience of intellectual search and processing of professional information in further professional and pedagogical activities.

Synchronous-diachronic analysis, historical and derivational comments on the formation of thesaurus medical nominations are given special consideration in the proposed tasks. An information search algorithm based on the thematic descriptor and key terms, within which the topic/problem is considered in intertextual and interdisciplinary formats, is demonstrated.

Key words: *future masters of medicine, professional activity, pedagogical activity, academic discourse, search and information activity, medical sublanguage thesaurus, medical sublanguage corpus.*

Актуальність теми. Полімовний академічний дискурс є визначальним у міжнародній і вітчизняній освітній політиці, рієнтує на оперативне оброблення галузевої й інтегративної інформації, самостійне вибудовування подальшої індивідуальної освітньої стратегії залежно від освітніх потреб, сформованості соціального і фахового інтелекту та рівня вияву функціональної грамотності, що окреслює досвід інформацийного пошуку як досвід інтелектуальної діяльності. Пошуково-інформаційна діяльність майбутніх магістрів медицини полягає не

лише в умінні здійснювати аналіз галузевої інформації, встановлювати міпредметні зв'язки і використовувати галузеві знання в інтепретації фахового матеріалу, продуктивному розв'язанні проблемних завдань і ситуацій. Робота з корпусною лінгвістикою дозволяє здійснювати оброблення корпусу медичної субмови, вивчати проблемні питання сучасної медичної галузі в параметрах світового дискурсу на рівні поняттєво-категорійного апарату.

Гуманітарна підготовка майбутніх магістрів медицини охоплює мовний і педагогічний блок, що в подальшому дозволить продукувати фахові тексти медичного спрямування в рамках поняттєво-категорійного апарату, а також з освітньою метою – транслювати набуті знання як академічні сучасні медичні знання світового рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порушуване питання змісту пошуково-інформаційної діяльності як опрацювання корпусу субмов, а також алгоритмів семантизації і філіації досліджувалося науковцями з психолого-педагогічної й інформаційної позицій (Ф. Бацевич, О. Демська, З. Куньч, Г. Наконечна). Академічний дискурс, його моделювання відповідно до методів дослідження, тезаурусу стали предметом дослідження І. Кочан, Л. Мацько, Н. Остапенко, О. Семенов. Підготовка майбутніх магістрів медицини у мовній і педагогічній підготовці висвітлювалася в напрацюваннях ряду методистів (І. Ворона, Д. Марчук, Г. Паласюк, Т. Саварин, Л. Симонович, Є. Світлична). У рамках нашого дослідження потребує розгляду питання розвитку пошуково-інформаційної діяльності майбутніх магістрів у мовній і педагогічній підготовці майбутніх магістрів, ґрунтована на сформованості тезаурусу, вмінні працювати з корпусом медичної субмови в полілінгвальному дискурсі, продукувати фаховий дискурс з освітньою метою на основі категорійно-поняттєвого апарату.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання: розкрити зміст пошуково-інформаційної діяльності майбутніх магістрів медицини в полімовному академічному дискурсі (на прикладі мовної і педагогічної підготовки).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Зміст пошуково-інформаційної діяльності майбутніх магістрів медицини у мовній підготовці апелює насамперед до поняттєво-категорійного апарату і роботи з нею професійній підготовці, роботі зі словниково-довідковою літературою, корпусом субмови медичної галузі (Демська, 2010 : 145–147; Куньч, 2018 : 120). У змісті підготовки до педагогічної діяльності майбутні магістри медицини виробляють функціональну грамотність, яка реалізується насамперед у вмінні застосовувати фахові інтегративні знання в різних професійно спрямованих ситуаціях, які потребують не лише системної їх актуалізації, але також передбачають віднайдення нестандартних рішень, що ґрунтуються на бездоганному володінні предметом, методами пізнання в медичній галузі, сформованістю дослідницьких умінь.

Поняттєво-категорійний апарат медичної галузі становить системну структуру, у якій виокремлюють власне термінологічне слововживання в академічному дискурсі, синонімічні, антонімічні, гіпонімічні відношення. Термінологічне вживання передбачає дотримання: а) *точності* (термін є штучною номінацією певного наукового поняття; саме уживання поняття може у внутрішній його формі передбачати відтворення перебігу, процедури або

відбивати характер взаємодії кількох процесів (наприклад: *огляд* – *scopia*: *ендоскопія*, *гастроскопія*, *риноскопія*; *чутливість* – *aesthesia*: *anaesthesia* (відсутність чутливості), *hypoesthesia* (знижена чутливість), *hyperaesthesia* (підвищена чутливість)), номенклатурні найменування означають одиничні поняття (наприклад, *анатомічна*, *мікробіологічна*, *медико-біологічна номенклатура*); б) *нормативності* у моделюванні фахового тексту, а також укладання галузевого полімовного словника, що сприятиме не лише виробленню лексичної компетентності майбутніх магістрів медицини, але також умінню комунікувати на рівні *викладач* – *магістр медицини*, *магістр медицини* – *магістр медицини*, *магістр медицини* – *працівник медицини*.

У формуванні тезаурусу медичної галузі необхідно зважати на такі особливості (Кісельова, 2021; Паласюк, 2019; Світлична, 2019):

1. Формування лексики медичної галузі здійснюється відповідно до процедури кодифікації медичних термінів, що з погляду походження відносяться до питомо українських й іншомовних термінів, термінів-дублетів, інтернаціоналізмів. Тривіальні (умовні) медичні назви міжнародного характеру утворюються за дериваційними моделями (хімічний склад; складні слова, утворені радикасами): *анальгін* – *знеболювальний засіб* (префікс *a-* означає заперечення, руйнування, усунення, припинення; *alg-* – *біль*); відтворення хімічного складу лікарського засобу – 1-феніл-2,3-диметил-4-метиламінопіразоло-5-N-метансульфонат натрію. Наведений приклад тривіальної медичної назви містить інформацію про терапевтичний ефект (знеболювальний засіб), хімічний склад препарату.

Укладання словника медичних найменувань шляхом здійснення пошуково-інформаційної діяльності майбутніх магістрів медицини у гіперпросторі у такий спосіб полягає в: *доборі* медичних термінів, *зіставленні й оформленні реєстру* словникових статей (урахування варіативних номінацій); застосування принципів лексикографічного впорядкування й опрацювання термінологічного матеріалу; *здійсненні* філіації таких назв за тематичними групами: хімічний склад препарату; терапевтичний ефект, фармакологічна група.

Дериваційні моделі медичних термінів моделюють їх значення, відповідно, окрему увагу слід звернути на відповідність значенневих відтінків в українській і латинській / грецькій мовах, оскільки префікси дозволяють розбудовувати як синонімічні, так і антонімічні ряди в системі тезаурусу. Наприклад, функціональним є префікс *a-* для утворення протилежного значення: *аритмія*, *неправильний ритм* / *arrhythmia*, *-ae f*; *афонія*, *втрата голосу* / *aphonia*, *-ae f*. Семантизація термінів медичного тезаурусу за критерієм відсутність, припинення, розладнання корелює з термінами, у структурі яких наявний вказаний префікс, синонімами-дублетами, що становлять структурно-семантичне калькування. Прикладом використання греко-латинських суфіксів можуть бути моделі: *назва запального процесу* (*dermat-itis*), *назва патологічного процесу* (*scler-osis*). Методично доцільним у змісті аналізу структурно-семантичних особливостей медичних термінів є застосування прийому словотвірного аналізу, дериваційного й історичного коментаря.

Власне дублетами є інтероніми, які можуть мати міжгалузевий статус, тому лексична й лексикографічна робота майбутніх магістрів медицини з корпусом передбачає також спостереження над синонімічними рядами. Зміст

такої роботи в подальшому сприятиме не лише виробленню високого рівня культури професійного мовлення, але також компетентності у доборі термінологічного відповідника залежно від тематичного вектору професійної комунікації, пор.: греко-латинські терміноелементи (*вакцинація – щеплення, резекція – часткове відтинання, трансплантація – пересадження, генезис – походження, еліксир, екстракт – настоянка, анемія – білокрів'я, адсорбування – всотування, дифузія – проникнення, взаємопроникнення, суміщення, летальний – смертельний, інверсія – перекидання*).

Систематична робота майбутніх магістрів медицини з тезаурусом сприяє виробленню практичних умінь і навичок із використання термінів як інструментарію пізнання суголосних галузях (біологія, хімія, фізика, мікробіологія, біофізика, біохімія, антропологія), що стосуються сучасного уявлення про медичне знання про людину і живий світ.

У змісті підготовки майбутніх магістрів медицини до педагогічної діяльності передбачено систематичне ознайомлення з фаховою інформацією й коментування професійно спрямованих текстів. Моделювання фахового дискурсу передбачає адекватне розуміння тезаурусу, що передбачає оперативне опрацювання галузевих словників, де продукування фахового тексту (з метою ознайомлення, дискусійного характеру, викладу результатів дослідження), матиме комунікативно-стилістичні якості точності, правильності, варіативності, полімовного дискурсу.

Окрему увагу слід звертати на лексичну роботу з латинськими найменуваннями, що становлять міжнародну номенклатуру. Системність у лексикографічному обробленні латинських відповідників сприятиме виробленню функціональної грамотності не лише у продукуванні фахових текстів, засвідчувати обізнаність у тезаурусі, який становить інтелектуальне тло пізнання медичної галузі, активізує доступ до спеціальних інформаційних ресурсів, які відтворюють мову медицини через трансляцію латинськими відповідниками, а також формують досвід інтелектуального пошуку. У практику навчання майбутніх магістрів медицини впроваджено формат лексикографічного проектування, процедура якого полягає в укладанні словників визначеного тематичного напрямку (хімічний склад препаратів заданої групи за терапевтичним ефектом; за належністю до фармакологічної групи; за відношенням до того чи того анатомічного органу; за джерелом одержання або утворення). Наприклад, при укладанні словників лікарських рослин регіону (за терапевтичним, фізіологічним впливом) здобувачі медичної освіти також здійснюють пошуково-інформаційну діяльність, працюючи зі словниковими статтями словників фітонімів. аналогічно, наприклад, укладання словників з латинськими термінами на позначення джерела походження (тварини) передбачає опрацювання словникових статей і подальшу філіацію зоонімів, наприклад: *Кульбаба лікарська, або звичайна (українська назва) – Дикий молочай, бабакуля, пустодуй – назва мовою, якою працюють магістри медицини в проекті (германські / романські / слов'янські мови) – міжнародна (латинська назва) Taraxacum officinale*. Майбутні магістри медицини пропонують мультимедійне вирішення «Проект рекламного проспекта серії «Лікарські рослини».

Лексикографічне оброблення латинізмів і грецизмів медичної галузі можуть структуруватися за принципом покажчика у корпусній медичній

лінгвістиці також передбачає укладання латинських терміноелементів відповідно до характеру (анатомічний, фізіологічний, фармакологічний тощо). Наприклад, частотний терміноелемент *снодійні, заспокійливі, седативні засоби* відповідає таким міжнародним радикасам, як: *-dorm-, -sed-, -sompn-, -nox-, -noct-, -zepam-, -stress-, -tranqu-*. Подальша філіація медичних термінів у корпусній системі дозволяє здійснити аналітику щодо сучасної фармакологічної пропозиції: *Dornicum, Veronalum, Somnafin, Dorminal, Diazepam, Tranquil, Anastress*.

Оскільки сучасний склад медичної лексики відображає інтеграцію суголосних галузей, методично доцільним є а активне опрацювання термінології відповідно до слово центричного напрямку лінгвістичного дослідження. Прикладом може слугувати лексична робота з хімічною номенклатурою латинською мовою шляхом засвоєння української назви, назви простої речовини і латинської назви (*кисень – оксиген – Oxygenium*), подальша лексикографічна обробка хімічних назв як терміноелементів у структурі медичних препаратів, власне хімічних речовин (назви кислот, оксидів, солей, вуглеводних і кислотних радикалів, естерів (складних ефірів)), використовуваних у медичній фармакології.

Словоцентричний напрям лінгвістичного дослідження медичних термінів з елементами синхронно-діахронного аналізу сприяє формуванню лексичної компетентності майбутніх магістрів, лексикографічної і пошуково-інформаційної грамотності у процесі опрацювання корпусної лінгвістики. Окрім того, робота з поняттєво-категорійним апаратом уможливорює не лише продуктивне пізнання інтегративних медичних знань, але також якісний перехід на рівень мисленнєвих операцій, діалектичному мисленню. Аналітичний мисленнєвий ресурс сприяє також розширенню уявлення про денотат, позначуваний спеціальним терміном, зіставляти конотації, засвідчені в інших національних словниках. У такий спосіб полімовний академічний дискурс сприяє виробленню досвіду інтелектуального пошуку через модель моно-, бі-, полімовного словника медичної термінології; інформаційно-освітнє академічне середовище також суттєво розширює можливості самостійного пошуку фахової інформації, виробленню індивідуальної освітньої стратегії. Застосування паралельних корпусів медичного дискурсу у процесі перекладу становить засіб у міжмовної академічної комунікації.

2. У мовній підготовці майбутніх магістрів медицини робота з термінологічною лексикою не лише активізує пізнавальну діяльність, але також сприяє виробленню досвіду інтелектуального пошуку як способу діяльності, причому еволюція понятійного мислення майбутніх фахівців медичної галузі розвиває мислення на рівні як логічних операцій, так і творчо-пошукових і дослідницьких пропозицій. На етапі підготовки до педагогічної діяльності майбутніх магістрів медицини вироблення функціональної грамотності в оперуванні спеціальних термінів сприятиме створенню академічного дискурсу, який характеризується інформаційною насиченістю, структурованістю, логікою викладу.

Прикладом можуть слугувати завдання, які передбачають спостереження над динамічними змінами, що мають місце в лексичній системі.

Завдання: Ознайомтеся з термінами. Поясніть структурно-семантичну модель. Промодельуйте термінологічний ланцюжок, який містить складник *терапія*. Опрацюйте словникові статті у 2-3 національних словниках. Підготуйте інформацію про види терапій. Підготуйте доповідь освітнього характеру про

сучасні види терапій (1 за вибором).

Therapia – лікування (повітрям – pneumatotherapia; сонцем – heliotherapia; теплом – thermotherapia; холодом – cryotherapia; із застосуванням рослинних екстрактів, настоянок тощо – fitotherapia).

Продемонструйте з позиції діахронного підходу розуміння терапії у медичній галузі, виокремте міжнародні й національні традиції. Подайте відповідні алгоритми проведення терапії. Простежте еволюцію поняття Therapia – лікування у світовій медицині.

Шляхом оброблення корпусної медичної термінології з'ясуйте різновиди фізичної реабілітації / терапії. Укладіть словник «Фізична терапія / реабілітація». Підготуйте доповідь освітнього характеру про різновид фізичної терапії (1 за вибором). До окресленої тематики доберіть ключові слова (категорійний апарат, у межах якого подається предмет діяльності; становлять методологію подальших досліджень у цьому напрямі реабілітаційних дій), наприклад: *Фізична реабілітація / фізична терапія діяльності опорно-рухового апарату*. Ключові слова: фізична реабілітація, фізична терапія, опорно-руховий апарат, охорона здоров'я, життєзбереження, рухові функції, функціонально-морфологічна системна структура, лікувальна фізична культура.

3. Пошуково-інформаційну компетентність майбутніх магістрів медицини розуміємо як здатність здійснювати інформаційно-пошукову діяльність із використанням технологій опрацювання корпусної лінгвістики на професійному рівні, що корелює з інформаційною культурою. Дидактичний й інформаційний потенціал словниково-довідкової літератури медичного напрямку полягає не лише у можливостях опрацювання актуальної тематики, але також уможливорює моделювання навчально-дослідницької й науково-дослідницької роботи на різних етапах професійного пошуку (здатність до самостійного пошуку, оброблення, критичного аналізу та узагальнення інформації медичної галузі з різних джерел).

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Пошуково-інформаційна діяльність майбутніх магістрів медицини орієнтоване на роботу з полімовним корпусом, який відтворює сучасне світове медичне знання. Оперативність й алгоритмічність здійснення процедур семантизації і філіації термінів медичної субмови дозволяє продукувати інтегративні академічні дискурси в рамках досягнень медичної галузі і суголосних з нею.

У мовній і педагогічній підготовці пошуково-інформаційна діяльність майбутніх магістрів медицини активізує пізнавальну діяльність через полімовний тезаурус медичної субмови, побудови власних текстів задля трансляції пізнання медичної галузі шляхом інтелектуального пошуку і відтворення актуальної інформації; задля розв'язання проблемних питань шляхом аналізу проблеми через поняття тезаурусу.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розгляді питань, що стосуються таких аспектів пошуково-інформаційної діяльності майбутніх магістрів медицини: вивчення інтегративних проєктів через тезаурусні дескриптори; аналіз еволюції базових понять, які стосуються медичної галузі із застосуванням сучасного програмного забезпечення корпусу, у тому числі медіакорпусу.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Бацевич Ф. С. (2004) Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ : Академія, 344 с.

Демська О. (2021) Вступ до лексикографії: навчальний посібник. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 266 с.

Кісельова О. Г., Ніколаєнко О. А. (2021) Лексичний додаток з дисципліни «Латинська мова та медична термінологія» Київ : Книга Плюс, 112 с.

Куньч З. Й., Наконечна Г. В., Микитюк О. Р., Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В. (2018) Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних традицій : монографія. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 189 с.

Лінгводидактика (курс лекцій) : навч. посіб. [для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / О. Потапенко, Л. Кожуховська, Т. Товкайло, Т. Чубань. Київ : Міленіум, 2005. 402 с.

Мацько Л. І., Денискіна Г. О. (2011) Українська наукова мова (теорія і практика): навчальний посібник. Тернопіль: підручники і посібники, 272 с.

Паласюк Г. Б., Саварин Т. В., Ворона І. І. (2019) Латинська мова (Lingua Latina) : підручник. Тернопіль: ТДМУ; Укрмедкнига, 388 с.

Світлична Є. І., Толлок І. О. (2019) Латинська мова: підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 440 с.

REFERENCES

Batsevych, F. S. (2004) *Osnovy komunikatyvnoyi linhvistyky* [Fundamentals of communicative linguistics] : [pidruchnyk]. Kyiv : Akademiya, 344 s. [in Ukrainian].

Demaska, O. (2010) *Vstup do leksykohrafiyi* [Introduction to lexicography] : navchalnyy posibnyk. Kyiv : Vydavnychyu dim «Kyievo-Mohylyans'ka akademiya», 266 s. [in Ukrainian].

Kiselova, O. H., Nikolayenko, O. A. (2021) *Leksychnyy dodatok z dystsypliny «Latynska mova ta medychna terminolohiya»* [Lexical supplement from the discipline «Latin language and medical terminology»] Kyiv : Knyha Plyus, 112 s. [in Ukrainian].

Kunch, Z. Y., Nakonechna, H. V., Mykytyuk, O. R., Bulyk-Verkhola, S. Z., Tehlivets, YU. V. (2018) *Teoriya termina: konkretyzatsiya leksyko-semantychnykh tradytsiy* [Term theory: concretization of lexical-semantic traditions] : monohrafiya. Lviv : Halytska Vydavnycha Spilka, 189 s. [in Ukrainian].

Linhvodydaktyka (kurs lektsiy) (2005) [Linguistics (course of lectures)] : navch. posib. [dlya stud. filol. spets. vyshch. navch. zakl.] / O. Potapenko, L. Kozhukhovska, T. Tovkaylo, T. Chuban. Kyiv : Milenium, 402 s. [in Ukrainian].

Matsko, L. I., Denyskina, H. O. (2011) *Ukrayinska naukova mova (teoriya i praktyka)* [Ukrainian scientific language (theory and practice)] : navchalnyy posibnyk. Ternopil : pidruchnyky i posibnyky, 272 s. [in Ukrainian].

Palasyuk, H. B., Savaryn, T. V., Vorona, I. I. (2019) *Latynska mova (Lingua Latina)* [Latin language (Lingua Latina)] : pidruchnyk. Ternopil : TDMU ; Ukrmedknyha, 388 s. [in Ukrainian].

Svitlychna, YE. I., Tolok, I. O. (2019) *Latynska mova* [Latin language] : pidruchnyk. Kyiv : Tsentr navchalnoyi literatury, 440 s. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Пошуково-інформаційна діяльність майбутніх магістрів медицини в полімовному академічному дискурсі.

Публікація присвячена розгляду змісту пошуково-інформаційної діяльності майбутніх медицини. Полімовний академічний дискурс розглядаємо в межах мовної і педагогічної підготовки здобувачів вищої медичної освіти. Полімовність академічного дискурсу окреслює відповідний освітній і галузевий контент, зокрема у продукуванні фахових текстів з огляду на дидактичний потенціал, з урахуванням актуальних проблемних питань у медичній галузі, порушуваних на вітчизняному і світовому рівнях. Алгоритми, пропонувані задля розгляду й аналізу розглядуваної теми, передбачають лексикографічну роботу з поняттєво-категорійним апаратом, філіацію й семантизацію галузевого й міжгалузевого тезаурусу, зіставлення й аналіз словникових статей, оприлюднених у національних словниках. У такий спосіб продукування академічного тексту медичного спрямування позначене не лише інтертекстуальністю, але також передбачає дискусійний виклад положень, питань, що виносяться на розгляд і подальше обговорення в науковій спільноті. Педагогічний формат орієнтований на відтворення синтагматичних і парадигматичних зв'язків термінів у системі медичної субмови.

Мовна і мовленнєва професійна підготовка майбутніх магістрів медицини передбачає не лише лексикографічне оброблення галузевих знань, але також опрацювання тезаурусу на рівні міжнародних дескрипторів, наприклад, міжнародні, тривіальні медичні назви, міжнародна номенклатура.

Наведено систему завдань, що передбачають спостереження над еволюцією поняття (у медичній галузі і суголосній їй), введенням цього поняття в наукову дискусію.

Пропоновані завдання сприяють виробленню функціональної грамотності майбутніх магістрів медицини у продукуванні академічного тексту медичного спрямування (на рівні інтегративності), застосовувати в подальшій професійній і педагогічній діяльності пошуково-інформаційну діяльність як досвід інтелектуального пошуку й оброблення фахової інформації.

У пропонованих завданнях окремого розгляду набувають синхронно-діахронний аналіз, історичний і дериваційний коментарі щодо утворення тезаурусних медичних номінацій. Продемонстровано алгоритм інформаційного пошуку за тематичним дескриптором і ключовими термінами, у межах яких розглядається тема / проблема в інтертекстуальному й міжгалузевому форматах.

Ключові слова: *майбутні магістри медицини, професійна діяльність, педагогічна діяльність, академічний дискурс, пошуково-інформаційна діяльність, тезаурус медичної субмови, корпус медичної субмови.*

УДК 378.147:37.011.3-051:316.77- 047.22

**COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE LECTURER AS AN
IMPORTANT COMPONENT OF PROFESSIONALISM**

**КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ЯК ВАЖЛИВА
СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ**

Ольга Сипченко

кандидат педагогічних наук, доцент
E-mail: sypchenko.olha@gmail.com
ORCID 0000-0003-2476-8092
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна

Olha Sypchenko

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
E-mail: sypchenko.olha@gmail.com
ORCID 0000-0003-2476-8092
SHEI «Donbas State Pedagogical
University», Ukraine

Наталія Гарань

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри педагогіки вищої школи
E-mail: garan_nat@i.ua
ORCID 0000-0002-7617-8636
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна

Nataliia Haran

PhD in Pedagogy, Associate Professor of
Higher School Pedagogy Department,
E-mail: garan_nat@i.ua
ORCID 0000-0002-7617-8636
SHEI «Donbas State Pedagogical
University», Ukraine

Ірина Бойко

аспірантка кафедри педагогіки і
методики технологічної та
професійної освіти
E-mail: pedagog.ua.i@gmail.com
ORCID 0000-0001-8393-253X
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна

Iryna Boiko

Post-graduate student of the department
of pedagogy and techniques of
technological and professional education
E-mail: pedagog.ua.i@gmail.com
ORCID 0000-0001-8393-253X
SHEI «Donbas State Pedagogical
University», Ukraine

ABSTRACT

The authors of the article have carried out a theoretical analysis of the problem of the communicative competence of a lecturer of an institution of higher education as an important component of professionalism. Modern requirements for the training of a competitive specialist are analyzed, these requirements actualize the need to update the content of higher education, taking into account competency-based and student-centered approaches. The approaches of scientists to the essence of the communicative competence of specialists are highlighted, and the meaning of the concepts “professional competence” and “communicative competence” is defined and revealed. In the course of the study, it has been established that one of the important qualities of a modern lecturer is the presence of developed communicative competence, the ability to carry out educational communication effectively to achieve constructive results. It has been found that the lecturer’s communicative competence is an integral personal formation that ensures the effectiveness of communication in the system of professional relations and involves a conscious understanding of the value of communication for professional activity. It has been proven that communicative

competence allows carrying out purposeful activities, planning the communication process and predicting its results, carrying out relevant ethical norms and rules of effective interaction, and achieving success in didactic, educational, methodical, organizational, research, cognitive, and other types of activities. The structure of the lecturer's communicative competence is presented and its components are analyzed. It is noted the expediency of such components of the lecturer's communicative competence as a set of knowledge about the norms and rules of conducting professional communication (organization of interpersonal interaction, characterized by the skills of tolerant communication by verbal and non-verbal means of communication, influencing the interlocutor, building a constructive dialogue, resolving conflict situations, emotional self-regulation, etc.), examination of own communicative actions and decisions made, a set of generalized communicative skills formed, etc.

Key words: *professional competence, communicative competence, structure of communicative competence, institution of higher education, professionalism of the lecturer.*

Актуальність теми. Непередбачуваним для України та вищої освіти у 2020 році був спалах Covid-19, сьогодні – війна. Долання викликів, спричинених пандемією дозволило швидко адаптуватися до зміни форм навчання з очної на дистанційну та змішану з використанням дистанційних технологій і створило міцне підґрунтя для організації освітнього процесу в період воєнного стану в Україні (Гарань, 2021). Зараз, як ніколи, гостро стоїть проблема якості освітнього процесу, модернізації, наближення до кращих світових зразків. Про це наголошено у Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. Незважаючи на важкі умови, дотримання стратегічного курсу дозволить українській освіті витримати основні виклики часу.

Зауважимо, що сьогодні викладачі закладів вищої освіти (далі – ЗВО) гідно тримають освітній фронт. Їхня діяльність спрямована на підготовку висококваліфікованих фахівців, конкурентоспроможних як на національному, так і на міжнародному рівнях. В умовах інформаційно-високотехнологічного простору, уведення цифрових, проєктних технологій навчання, різних видів моделювання віртуального освітнього середовища, використання онлайн сервісів, застосування активних методів і технологій навчання, налагодження професійної та міжкультурної комунікації вимагають від викладача високого рівня комунікативної компетентності (Бойко, 2020). Про це свідчать дослідження сучасних учених, які доводять, що володіння комунікативними стратегіями й тактиками, їх уміле й доцільне використання ефективно впливає на результати професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений нами аналіз науково-педагогічної літератури та періодичних видань засвідчує, що різним аспектам проблеми комунікативної компетентності фахівців присвячені праці Н. Ашиток, Т. Бутенко, І. Данченко, Г. Дегтярьової, В. Желяскова, Н. Завіниченко, О. Касаткіної, І. Когут, І. Козубовської, О. Корніяки, Г. Кошонько, К. Орду, О. Плужник, О. Тур, В. Черевко тощо. Питання професійної комунікативної компетентності розкрито в роботах С. Александрової, Д. Годлевської, О. Загородної, Н. Зверєвої, Л. Мороз-

Рекотової, Ю. Остраус, З. Підручної, Л. Пляки, С. Симоненко, Т. Шарової та ін. Також комунікативна компетентність є об'єктом досліджень великої групи зарубіжних учених: N. Abdulrahman, O. Argie, L. Bachman, M. Canale, N. Chomsky, A. Fantini, K. Foss, D. Hymes, J. Koester, R. O'Dowd, D. O'Hair, A. Palmer, G. Rickheit, H. Widdowson, C. Sabee, S. Savignon та ін., які розглядають її з точки зору різних наук.

Зазначимо, що збільшення кількості праць, присвячених проблемі комунікативної компетентності фахівців, свідчить про пильну увагу вчених до даного питання. Однак, унаслідок зі зростаючими вимогами до рівня професіоналізму науково-педагогічних працівників розвідки та пошуки в напрямку розвитку комунікативної компетентності викладачів не припиняються і відзначаються стійкою актуальністю.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Мета статті полягає в теоретичному аналізі проблеми комунікативної компетентності викладача як важливої складової його професіоналізму.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Кардинальні зміни в системі вищої освіти, спричинені інтеграцією до європейського освітнього простору та упровадженням компетентнісного підходу в освітню діяльність, потребують удосконалення професіоналізму викладачів, готовності до постійного професійного зростання, активної роботи на рівні світових стандартів. Згідно Професійного стандарту на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти» (2021) сучасний викладач має володіти такими загальними (ключовими) компетентностями, як критичне мислення, комунікативні навичками, здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел, обґрунтовувати, планувати, виконувати дослідницький/творчий проєкт, готувати та проводити наукові й освітні заходи, генерувати нові ідеї (креативність); діяти на основі етичних міркувань (мотивів). У зв'язку з чим, нового значення набуває професійна компетентність викладача як інтегральна професійно-особистісна характеристика, що дозволяє ефективно здійснювати професійну діяльність у нових організаційно-педагогічних умовах.

Аналіз наукових праць доводить, що більшість сучасних дослідників у структурі складової професійної компетентності фахівця важливого значення надають комунікативній компетентності, зміст якої характеризується здатністю встановлювати необхідні контакти з іншими людьми та володінням комунікативними знаннями, уміннями, навичками, які можна сформувати й розвивати (Демченко, 2018). Цікавими для нашого дослідження є наукові розвідки німецького вченого Х. Шрьодера, який професійну компетентність схарактеризував як готовність, здатність до ефективного спілкування з людьми, відповідальність у ставленні до них, мовні навички та професійні знання, а також власне «Я» (Я-компетентність) (Schröder, 1995).

У контексті обраної проблеми дослідження доречно зазначити, що поняття «комунікативна компетентність» уперше було вжито американським соціолінгвістом Д. Хаймсом, який визначив її як знання правил з метою розуміння та створення як інформаційного, так і соціального змісту висловлювання. Ученим встановлено, що комунікативна компетентність має три важливі аспекти пов'язані з комунікацією: комунікативна компетентність як

процес передачі й отримання інформації; комунікативна компетентність як взаємодія; комунікативна компетентність як адаптація до ситуації (Hymes, 1971).

Відповідно до логіки нашого дослідження розглянемо доробки українських учених, які пропонують цілий спектр розуміння сутності комунікативної компетентності сучасного фахівця. Так, О. Селіванова комунікативну компетентність визначає як здатність мобілізувати різноманітні знання мови, паравербальні засоби, ситуації, правила і норми спілкування, соціуму, культури для ефективного виконання певних комунікативних завдань у відповідних контекстах чи ситуаціях (Селіванова, 2011). На думку С. Почтарьова, комунікативна компетентність – це повний набір комунікативних та організаційних навичок, що включає самовираження, здатність аргументувати власну точку зору та вміння ставити запитання – найвищий рівень комунікативної компетентності; емпатія (здатність розуміти внутрішній світ інших), самоконтроль, вербальна та невербальна культура спілкування – показники рівня міжособистісної взаємодії (Почтарьов, 2022).

Аналіз сучасних наукових джерел дозволяє визначити комунікативну компетентність як: узагальнену комунікативну властивість особистості, що включає розвинуті комунікативні здібності, сформовані уміння і навички міжособистісного спілкування, знання про основні його закономірності та правила (Гавриляк, 2019); інтегральну характеристику, що базується на знаннях про комунікацію, досвіді комунікативної діяльності, системі цінностей, мотивації до комунікації та дозволяє здійснювати комунікативну діяльність на високому рівні (Краєвська, 2015); інтегральну якість особистості, яка синтезує в собі загальну культуру спілкування та її специфічні прояви в професійній діяльності (Галицька, 2015).

Цікавими для нашого дослідження є результати наукових розвідок І. Когут щодо визначення комунікативної компетентності. Дослідниця встановила, що комунікативна компетентність педагога передбачає усвідомлене розуміння цінності комунікації для професійної діяльності, яка позитивно відображає систему цінностей комунікативних знань і визначає цілеспрямовану діяльність індивіда, спрямовану на їх засвоєння, розуміння необхідності пізнання самого себе як комунікативної особистості (своїх переваг і недоліків), засвоєння етичних норм і правил комунікативної взаємодії засобами вербальної, невербальної, комп'ютерної комунікації, здійснення експертизи власних комунікативних дій і ухвалених рішень; це сформована сукупність узагальнених комунікативних умінь і розвинений емоційний інтелект (Когут, 2015).

Схожою є точка зору О. Корніяки, яка аналізує комунікативну компетентність з точки зору значущості для фахівця. Дослідницею встановлено, що комунікативна компетентність є складовою частиною базової компетентності, яка поряд зі спеціальними знаннями та досвідом знадобиться для виконання складних професійних завдань в умовах різноманітності взаємин та взаємодій, постійного налагодження стосунків між людьми. Ученою доведено, що комунікативна компетентність – складно організоване, внутрішньо суперечливе поєднання комунікативних знань і вмінь, що відображають цілі та результати здійснюваної суб'єктом спілкування комунікативної діяльності, до якої належить: здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з людьми, виконувати певні соціальні ролі у колективі, уміння улагоджувати

розбіжності та конфлікти, уміння співробітничати та працювати з групою (у групі) тощо (Корніяка, 2016).

Важливим для нашого дослідження є запропоноване Н. Волковою та О. Лебідь визначення комунікативної компетентності викладача закладу вищої освіти. Учені розуміють його як інтегральне особистісне утворення, що забезпечує ефективність здійснення комунікації в системі професійних відносин та передбачає усвідомлене розуміння цінності комунікації для професійної діяльності викладача, опанування культури й технологій комунікацій, вербальних, невербальних і комп'ютерних засобів для збагачення комунікацій, оновлення власного комунікативного досвіду (Волкова, 2020).

З метою розв'язання завдань дослідження подальшого висвітлення потребує структура комунікативної компетентності викладача. Заслуговує на увагу розроблена С. Скворцовою структура комунікативної компетентності, яка містить наступні компоненти: індивідуально-особистісний (наявність певних особистісних якостей, що дозволяють уможливити ефективну комунікацію), мовленнєвий (оволодіння мовним апаратом рідної чи іноземних мов), інтерактивно-практичний (здатність до оптимальної взаємодії у процесі спілкування), полікультурний (здатність до засвоєння своєї та інших культур), предметно-інформаційний (уміння оволодівати інформацією й використовувати її) (Скворцова, 2010).

Н. Волкова та О. Лебідь у структурі комунікативної компетентності майбутніх фахівців виокремили чотири компоненти:

– мотиваційно-ціннісний (сукупність мотивів, адекватних цілям та завданням комунікативної діяльності – мотивація до комунікативної діяльності, спрямованість на гуманістичне спілкування, потреба до комунікативного самовдосконалення);

– когнітивний (сукупність знань про сутність і особливості спілкування взагалі та професійного зокрема, знання про стилі спілкування, зокрема про особливості власного комунікативного стилю);

– діяльнісний (сукупність комунікативних умінь – організаційно-управлінські, перцептивно-рефлексивні, експресивні);

– особистісно-емоційний (сукупність особистісних якостей, які визначають позицію і спрямованість аспірантів як суб'єктів комунікативної діяльності, а також емоційний прояв цих якостей – здатність до рефлексії, емпатія, контактність, спостережливість, стресостійкість) (Волкова, 2020).

Вищезазначене дозволяє констатувати, що сьогодні не існує єдиної думки щодо компонентів структури комунікативної компетентності викладача закладу вищої освіти, адже зміст і структура цих понять постійно переглядаються, оскільки в сучасному світі дуже швидко з'являються нові засоби комунікації.

Таким чином, погоджуючись із міркуваннями вчених зазначимо, що саме комунікативна компетентність, яка є складовою професійної компетентності викладача дозволяє здійснювати цілеспрямовану діяльність, планувати процес комунікації та прогнозувати її результати, транслювати відповідні етичні норми і правила ефективної взаємодії, досягати успіху в дидактичній, виховній, методичній, організаційній, дослідницькій, пізнавальній та інших видах діяльності. Ми суголосні з тим, що комунікативна компетентність фахівця передбачає не лише володіння знаннями, а й уміннями, й навичками побудови

інтенційно-стратегічної програми комунікації, дотримання її і контролю за нею у процесі спілкування; орієнтації на співрозмовника, передбачення його реакції; вибору мовних і паравербальних засобів комунікації і їхнього декодування; подолання комунікативних перешкод, усунення комунікативних шумів, виходу із комунікативного цейтноту тощо (Селіванова, 2011). Важливими в цьому аспекті є психолінгвістичні якості професійно-компетентного викладача закладу вищої освіти:

1. Викладач як суб'єкт пізнання має знаходитися в центрі проблемної ситуації і виконує одночасно два завдання: представляє власний ментальний простір і контролює ментальний простір аудиторії.

2. Вибудовує діалог із здобувачами вищої освіти за платонівським взірцем – не як обмін інформацією, а як засіб ментального розширення простору тих, хто навчається.

3. Широко використовує комунікативні можливості та стилістичні реєстри діалогу: інклюзивні займенники «ми», «нас»; конструкції експресивного синтаксису (питальні і окличні речення, інверсивний порядок слів тощо); розширює діапазон аргументів; звертається до різних мовних засобів оцінювання тощо.

4. Презентує індивідуальний комунікативний стиль.

5. Демонструє багатореферентність, позиціонує себе як носія дисциплінарного знання, суб'єкта пізнання, ініціатора діалогу.

6. Володіє різними мовленнєвими жанрами, здатний до жанрового перемикання.

7. Використовує інтертекстуальні зв'язки – ознаки наукового дискурсу: цитатність, континуальність, знання за певним предметом, вибір джерел цитування, розташування імен та цитат, що демонструє позицію того, хто цитує.

8. Відтворює ментальні світи, моделює ситуації руху смислів.

9. Наближається до адресата, сприяє його розумінню, сприйняттю й осмисленню нового матеріалу (Серіков, 2018).

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Ґрунтовний аналіз наукових джерел, періодичних видань дозволяє констатувати, що проблема комунікативної компетентності викладача закладу вищої освіти є актуальною та перспективною. У ході дослідження встановлено, що комунікативна компетентність виступає інтегральним показником рівня сформованості професійної компетентності викладача й одночасно важливим структурним компонентом. Доведено, що високий рівень комунікативної компетентності дозволяє викладачеві здійснювати цілеспрямовану діяльність, планувати процес комунікації та прогнозувати її результати, транслювати відповідні етичні норми і правила ефективної взаємодії, досягати успіху в дидактичній, виховній, методичній, організаційній, дослідницькій, пізнавальній та інших видах діяльності, тобто забезпечує якісне виконання фахівцем професійної педагогічної діяльності. Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці структури та критеріїв оцінювання комунікативної компетентності викладача закладу вищої освіти, а також визначенні пріоритетних шляхів удосконалення основних компонентів комунікативної компетентності викладача вищої школи.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Бойко І.В. (2020). Комунікативна компетентність як структурна складова професійної підготовки магістрів освітніх, педагогічних наук. *Proceedings of the 2-nd International Scientific and Practical Conference «Scientific Research in XXI Century»*. Ottawa, Canada: Methuen Publishing House. С. 33–37.

Волкова Н.П., Лебідь О.В. (2020) Формування комунікативної компетентності майбутніх докторів філософії в умовах аспірантури. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Дніпро: ТОВ «Роял Принт». Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. № 2 (20). С. 168–179

Гавриляк Л.С. (2019) Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки»*. №3, Квітень. С. 70–73.

Галицька М.М. (2015) Складові комунікативної компетентності студентів вищих навчальних закладів. *Освітологічний дискурс*. № 2 (10). с. 39–48.

Гарань Н.С., Сипченко О.М., Чернякова О.В., Гончарова Н.В. (2021) Веб-квест технології у професійній підготовці майбутніх фахівців. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. № 1 (100). С. 25–34

Демченко Н., Литвинчук Н. (2018) Проблеми формування комунікативної компетентності у майбутніх практичних психологів. *Вісник національного авіаційного університету*. Серія: Педагогіка, Психологія. № 13. С. 9–14.

Когут І.В. (2015) Формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя: автореф. дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04. теорія і методика професійної освіти. Полтава. 20 с.

Корніяка О.М. (2016) Комунікативна компетентність як визначальний чинник професійного самоздійснення викладача вищої школи. *Актуальні проблеми психології*. Т. VI: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Київ. Вип. 16. С. 82–92.

Краєвська О.Д. (2015) Формування комунікативної компетентності майбутніх менеджерів-аграріїв у процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 теорія і методика професійної освіти. Тернопіль. 25 с.

Почтарьов С.О. (2022) Формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти в умовах дистанційного навчання. *Економічний вісник університету* : зб. наук. пр. учених та аспірантів [голов. ред. Л. О. Мармуль]. Переяслав (Київ. обл.). Вип. 52. С. 19–22.

Професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти». Мінекономіки України від 23.03.2021 р. № 610. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-standart-na-grupu-profesij-vikladachi-zakladiv-vishoyi-osviti>

Селіванова О.О. (2011) Лінгвістична енциклопедія. Полтава. 844 с.

Серіков В.В. (2018). Професійна компетентність викладача вищої школи: психолінгвістичний вимір. *ПСИХОЛІНГВІСТИКА*, 20(1), 193-203.

Скворцова С.О. (2010). Формування професійної компетентності в майбутнього вчителя математики. *Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку*. URL: <https://skvor.info/publications/articles/view.html?id=120>

Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>

Hymes D.H. (1971) On communicative competence. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 213 p.

Schröder H. (1995) Theorie und Praxis der Erziehung. Monographie. München: Ehrenwirth 256 s.

REFERENCES

Boyko, I.V. (2020). Komunikatyvna kompetentnistj jak strukturna skladova profesijnoji pidgotovky maghistriv osvितnikh, pedagoghichnykh nauk [Communicative competence as a structural component of professional training of masters of educational and pedagogical sciences]. *Proceedings of the 2-nd International Scientific and Practical Conference «Scientific Research in XXI Century»*. Ottawa, Canada: Methuen Publishing House. 33–37 [in Ukrainian].

Volkova, N.P., Lebidj, O.V. (2020) Formuvannja komunikatyvnoji kompetentnosti majbutnikh doktoriv filosofiji v umovakh aspirantury [Formation of communicative competence of future doctors of philosophy in the conditions of postgraduate studies]. *Visnyk universytetu imeni Aljfreda Nobelja*. Dnipro: TOV «Rojal Prynt». Serija «Pedagoghika i psykholohija». Pedagoghichni nauky. 2 (20). 168–179 [in Ukrainian].

Ghavryljak, L.S. (2019) Komunikatyvna kompetentnistj jak skladova profesijnoji pidgotovky suchasnogho fakhivcja. [Communicative competence as a component of the professional training of a modern specialist]. *Naukovyj zhurnal «ΑΟGhOΣ. Mystectvo naukovoji dumky»*. 70–73 [in Ukrainian].

Ghalycjka, M.M. (2015) Skladovi komunikatyvnoji kompetentnosti studentiv vyshhykh navchaljnykh zakladiv. [Components of communicative competence of students of higher educational institutions]. *Osvitologhichnyj dyskurs*. 2 (10). 39–48 [in Ukrainian].

Gharanj, N.S., Sypchenko, O.M., Chernjakova, O.V., Ghoncharova, N.V. (2021) Veb-kvest tekhnologhiji u profesijnij pidgotovci majbutnikh fakhivciv [Web quest technology in the professional training of future specialists]. *Ghumanizacija navchaljno-vykhovnogho procesu*. 1(100). 25–34 [in Ukrainian].

Demchenko, N., Lytvynchuk, N. (2018) Problemy formuvannja komunikatyvnoji kompetentnosti u majbutnikh praktychnykh psykholohiv [Problems of communication competence formation in future practical psychologists]. *Visnyk nacionaljnogho aviacijnogho universytetu*. Serija: Pedagoghika, Psykholohija. 13. 9–14 [in Ukrainian].

Koghut, I.V. (2015) Formuvannja profesijno-pedagoghichnoji komunikatyvnoji kompetentnosti majbutnjogho vchytelja [Formation of professional and pedagogical communicative competence of the future teacher]: avtoref. dys. kandydata ped. nauk: 13.00.04. teorija i metodyka profesijnoji osvity. Poltava. 20 [in Ukrainian].

Kornijaka, O.M. (2016) Komunikatyvna kompetentnistj jak vyznachaljnij chynnyk profesijnogho samozdijsnennja vykladacha vyshhoji shkoly [Communicative competence as a determining factor of professional self-realization of a teacher of a higher school]. *Aktualjni problemy psykholohiji*. T.VI: Psykhofiziologhija. Psykholohija praci. Eksperymentaljna psykholohija. Kyjiv. 16. 82–92 [in Ukrainian].

Krajevsjka, O.D. (2015) Formuvannja komunikatyvnoji kompetentnosti majbutnikh menedzheriv-aghrarijiv u procesi profesijnoji pidgotovky [Formation of communicative competence of future agricultural managers in the process of professional training]: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ped. nauk: spec. 13.00.04 teoriya i metodyka profesijnoji osvity. Ternopilj. 25 [in Ukrainian].

Pochtarjov, S.O. (2022) Formuvannja komunikatyvnoji kompetentnosti zdobuvachiv vyshhoji osvity v umovakh dystancijnogho navchannja [Formation of communicative competence of students of higher education in the conditions of distance learning]. *Ekonomichnyj visnyk universytetu: zb. nauk. pr. uchenykh ta aspirantiv*. Perejaslav. 52. 19–22 [in Ukrainian].

Profesijnyj standart na ghrupu profesij «Vykladachi zakladiv vyshhoji osvity» [Professional standard for the group of professions "Teachers of higher education institutions"]. *Minekonomiky Ukrainy* vid 23.03.2021. 610 [in Ukrainian].

Selivanova, O.O. (2011) LINGHvistychna encyklopedija [Linguistic encyclopedia.]. Poltava. 844 [in Ukrainian].

Sjerikov, V.V. (2018). Profesijna kompetentnistj vykladacha vyshhoji shkoly: psykholingvistychnyj vymir [Professional competence of a higher school teacher: psycholinguistic dimension]. *PSYKHOLOGHOLINGHVESTYKA*, 20(1), 193-203 [in Ukrainian].

Skvorcova, S.O. (2010). Formuvannja profesijnoji kompetentnosti v majbutnjogho vchytelja matematyky [Formation of professional competence in the future teacher of mathematics]. *Pedagoghichna nauka: istorija, teoriya, praktyka, tendenciji rozvytku* [in Ukrainian].

Strateghija rozvytku vyshhoji osvity v Ukraini na 2022–2032 roky [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022–2032] [in Ukrainian].

Hymes, D.H. (1971) On communicative competence. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 213 [in English].

Schröder, H. (1995) Theorie und Praxis der Erziehung. Monographie. München: Ehrenwirth. 256 [in Deutsch].

АНОТАЦІЯ

Авторами статті здійснено теоретичний аналіз проблеми комунікативної компетентності викладача як важливої складової професіоналізму. Проаналізовано сучасні вимоги до підготовки конкурентоспроможного фахівця, що актуалізують необхідність оновлення змісту вищої освіти з урахуванням компетентнісного підходу. Висвітлено підходи науковців до сутності комунікативної компетентності фахівців, визначено та розкрито зміст понять «професійна компетентність» і «комунікативна компетентність». У ході дослідження встановлено, що однією з важливих якостей сучасного викладача є наявність розвиненої комунікативної компетентності, уміння ефективно здійснювати освітню комунікацію з метою досягнення конструктивних результатів. З'ясовано, що комунікативна компетентність викладача є інтегральним особистісним утворенням, яке забезпечує ефективність здійснення комунікації в системі професійних відносин та передбачає усвідомлене розуміння цінності комунікації для професійної діяльності. Доведено, що комунікативна компетентність дозволяє здійснювати цілеспрямовану діяльність, планувати процес комунікації та прогнозувати її результати, транслювати відповідні етичні норми і правила ефективної

взаємодії, досягати успіху в дидактичній, виховній, методичній, організаційній, дослідницькій, пізнавальній та інших видах діяльності. Представлено структуру комунікативної компетентності викладача та проаналізовано її компоненти. Авторами зазначено на доцільності таких складових комунікативної компетентності викладача як: сукупність знань про норми і правила ведення професійної комунікації (організації міжособистісної взаємодії, яка характеризується вміннями толерантного спілкування вербальними і невербальними засобами мовлення, впливу на співрозмовника, побудови конструктивного діалогу, вирішення конфліктних ситуацій, емоційної саморегуляції тощо), трансляція та усвідомлення етичних норм і правил взаємодії, здійснення експертизи власних комунікативних дій і прийнятих рішень, сформована сукупність узагальнених комунікативних умінь тощо.

Ключові слова: професійна компетентність, комунікативна компетентність, структура комунікативної компетентності, заклад вищої освіти, професіоналізм викладача.

УДК 37:001:004.77

DISSEMINATION OF ONLINE RESOURCES IN THE EDUCATIONAL PROCESS IN WARTIME CONDITIONS

ДИСЕМІНАЦІЯ ОНЛАЙН-РЕСУРСІВ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Ольга Сипченко

кандидат педагогічних наук, доцент
E-mail: sypchenko.olha@gmail.com
ORCID 0000-0003-2476-8092
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Olha Sypchenko

Ph. D in Pedagogy, Associate Professor,
E-mail: sypchenko.olha@gmail.com
ORCID 0000-0003-2476-8092
SHEI «Donbas State Pedagogical University», Ukraine

Наталія Гарань

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри педагогіки вищої школи
E-mail: garan_nat@i.ua
ORCID 0000-0002-7617-8636
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Nataliia Haran

PhD in Pedagogy, Associate Professor of
Higher School Pedagogy Department,
E-mail: garan_nat@i.ua
ORCID 0000-0002-7617-8636
SHEI «Donbas State Pedagogical University», Ukraine

Владислав Пилипенко

учитель математики
E-mail: vladislav.pilipenko@gmail.com
ORCID 0000-0001-9491-4062
Коломийський природничо-математичний ліцей № 9
Коломийської міської ради
Івано-Франківської області,
Україна

Vladislav Pylypenko

Teacher of Mathematics
E-mail: vladislav.pilipenko@gmail.com
ORCID 0000-0001-9491-4062
Kolomyia Natural-Mathematical Lyceum № 9
of Kolomyia town council of
Ivano-Frankivsk region,
Ukraine

Ірина Бойко

аспірантка кафедри педагогіки і
методики технологічної
та професійної освіти
E-mail: pedagog.ua.i@gmail.com
ORCID 0000-0001-8393-253X
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна

Iryna Boiko

Post-graduate student of the department
of pedagogy and techniques of
technological and professional education
E-mail: pedagog.ua.i@gmail.com
ORCID 0000-0001-8393-253X
SHEI «Donbas State Pedagogical
University», Ukraine

ABSTRACT.

The presented article continues the series of publications devoted to the study of various aspects of the use of media and Internet resources in the educational process. The authors have performed an analysis of scientific and pedagogical studies and journalistic works of foreign researchers on relevant topics. The article states that in modern conditions, the ability to navigate freely and use online resources effectively should be a necessary professional quality of a specialist. It is emphasized that it is online resources that provide unlimited opportunities for processing large information arrays, therefore, an important skill is the ability to find quickly, analyze, systematize information, and find out its feasibility for effective use in educational activities. The relevance of the presented study is determined by the complex situation of the military conflict in Ukraine, the increase in requirements for the quality of the training of applicants, whose training should be organized with the help of various online resources and focused on solving the current problems of modern education, mastering research skills, and the possibility of organizing scientific and pedagogical activities, as well as conducting own scientific studies and investigations.

The authors have identified the most appropriate Ukrainian online projects for dissemination in the educational process, which contribute to self-education, learning, development of critical thinking, verification of truthfulness, and analysis of the reliability of the information. It is noted in the study that the dissemination of online resources in the educational process provides opportunities for the effective implementation of interactive technologies, modernization of didactic forms and tools, creation of networking communities of lecturers and applicants, and ensuring greater adaptability, openness, and flexibility of the educational environment. The results obtained by the authors allow stating that the online resources used in the educational process contribute to the formation of the media culture of the applicants, understanding and feeling the value of the acquired knowledge, allow modernizing and combining various types of educational activities harmoniously.

Keywords: *applicant, online resource, educational activities, online portal, educational institution, web quest, online services and platforms, educational distance course.*

Актуальність теми. Актуальність представленої теми зумовлена надскладними умовами війни, що відбувається на території суверенної України. Воєнні дії точаться на всіх можливих фронтах: збройному, економічному, політичному, торговельному, ідеологічному, інформаційному тощо. В інформаційній війні ворог підступно застосовує всі можливі ресурси – інтернет, телемережі, мобільний зв'язок. У вище зазначених факторах беззаперечним є

твердження, що в майбутньому України саме від компетентного фахівця, здатного легко орієнтуватися та використовувати онлайн-ресурси, залежатиме успішна відбудова та подальший розвиток нашої держави.

Інформатизація української освітньої ланки являється фундаментальною інформаційно-комунікаційною складовою гармонійного розвитку окремо взятої особистості та соціально-економічних систем суспільства в цілому. Пошук доцільних шляхів для вирішення актуальних питань системи освіти потребує швидкої обробки значних обсягів інформації з мережі інтернет, що надскладно без використання спеціальних онлайн технологій. Загострення необхідності упровадження в освітній процес ідей онлайн освіти, спричинене викликами, що постали перед Україною під час воєнного стану, та низкою проблем економічного, соціального і культурного характеру. В означеному контексті визначальним є те, що саме освіта покликана допомогти здобувачеві отримати якісні знання, сформувані у людини новітньої генерації модерне мислення та культуру, навчити використовувати онлайн-ресурси та сервіси.

В означених умовах необхідною професійною якістю сучасного фахівця має стати вміння вільного орієнтування й ефективного використання онлайн ресурсів. Онлайн ресурси надають безмежні можливості для обробки великих інформаційних масивів, тому важливим умінням є здатність швидко знаходити, аналізувати, систематизувати інформацію, з'ясувати її доцільність для ефективного застосування в освітній діяльності. Актуальність окресленої проблеми зазначається в основних державних освітніх документах, а саме: законах України «Про вищу освіту», «Про освіту», Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021 – 2031 роки, Національній доктрині розвитку освіти, Концепції впровадження медіаосвіти в Україні, Концепції розвитку педагогічної освіти тощо. Отже, в складних умовах воєнних дій в Україні проблема дисемінації онлайн-ресурсів і сервісів в освітній процес є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє констатувати значне збільшення кількості досліджень, предметом яких є використання різноманітних медіа й інтернет-ресурсів в освітньому процесі. Окремі аспекти досліджуваної проблеми розглянуто в наукових доробках зарубіжних учених. Так, науковці Поллард Р., Кумар С. вивчали проблему наставництва аспірантів через онлайн-програми та перехід закладів вищої освіти на онлайн-взаємодію під час пандемії COVID-19. У цій роботі був проведений огляд літератури емпіричних досліджень за останні два десятиліття щодо онлайн-наставництва магістрів і докторантів. Основними темами були виклики, стратегії, найкращі практики, а також фактори, що впливають на відносини онлайн-наставництва. Отримані результати підкреслили важливість сприяння міжособистісному аспекту відносин наставництва, забезпечення ясності очікувань і комунікацій, а також компетентності у роботі з онлайн технологіями, надання доступу до груп або об'єднань наставників та інституційної підтримки онлайн-наставників викладачів (Pollard R., Kumar S., 2021).

Цікавими для нашого наукового пошуку були розвідки групи науковців із США. Вони досліджували уявлення аспірантів національних меншин про культурне різноманіття та проблеми, що виникають під час онлайн-навчання. У дослідженні взяли участь тридцять п'ять аспірантів меншин, які навчаються на освітніх онлайн-програмах університетів південного сходу США. Для збору й

аналізу даних використовувалися методи інтерв'ю та спостереження. Ключовими були визначені чотири теми: необхідність визнання і використання мультикультурних ресурсів для формування знань в онлайн-середовищі навчання, необхідність різноманітності в онлайн-навчанні, спільна навчальна діяльність як ефективна освітня стратегія для сприяння культурному різноманіттю в онлайн-середовищі та відсутність мультикультурного вмісту, комунікацій, мовних бар'єрів. Отримані результати продемонстрували необхідність для онлайн-викладачів розпізнавати культурні відмінності здобувачів ступеня PhD і різноманітний культурний досвід, який вони привносять в середовище онлайн-навчання (Kumi-Yeboah A., Dogbey J., Yuan, G., Ampronsah S., 2022). Іноземці, які навчаються на аспірантських програмах у Сполучених Штатах, при проведенні академічних досліджень можуть скористатися спеціалізованою онлайн підтримкою бібліотеки. Дослідження Клік А. використовує техніку критичних інцидентів, щоб з'ясувати, як ці студенти виконують дослідницькі завдання та використовують онлайн-бібліотеку й інші онлайн-ресурси (Click A. B., 2018).

Важливість нетворкінгу для аспірантів дуже часто підкреслюється в сучасних наукових пошуках. Стаття Кім С., Лебовіц Х., Шугарс С. містить конкретні поради, як для молодших вчених, так і для аспірантів, спираючись на досвід створення форуму онлайн-спілкування для науковців на початку кар'єри на ринку праці. Зокрема, пропонується модель мережі спільноти, орієнтована на надійну, міжрангову взаємодію за вимірами аналогічного досвіду та схожих інтересів. Мережа спільноти виходить за звичайні межі, створюючи більш широке й інклюзивне освітньо-наукове поле. Хоча аспіранти повинні зосередитися в першу чергу на своїх дослідженнях, мережа спільноти в кінцевому підсумку є одночасно і служінням дисципліні, і плідною стратегією підвищення профілю вченого та пошуку співавторів, колег, друзів і союзників (Kim S. Y. S., Lebovits H., Shugars S., 2022).

Надзвичайну цікавість для нашої роботи представляло експериментальне дослідження, організоване в США Федич Л., Бредлі К. С., Бредлі Д. Метою цього дослідження було отримати уявлення про сприйняття аспірантами онлайн-навчання. Двісті сорок дев'ять здобувачів ступеня PhD були опитані на предмет виявлення позитивних компонентів, що призводили до їх задоволеності, сприймали виклики, що гальмували або прискорювали його. Результати дослідження показали, що взаємодія між здобувачами та викладачем має великий вплив на їх успішність при онлайн-навчанні. Серед виявлених проблем були недостатня підтримка аспірантів, пов'язана з наявними ресурсами кампусу, а також необхідність різноманітних форматів і надання інструкцій для допомоги в навчанні (Fedynich L. V., Bradley K. S., Bradley J., 2015).

Особливості використання онлайн ресурсів у професійній підготовці викладача закладу вищої освіти досліджувалися і в роботах вітчизняних учених: Коневщинської О., Матішак М., Сипченко О., Фурсикової Т., Шиби А. та ін. Теоретичні та прикладні аспекти освіти засобами медіа стали предметом наукового зацікавлення багатьох українських дослідників, зокрема таких як Акименко О., Духаніна Н, Зайцева А., Зражевської Н., Литвин А., Найдьонова Л., Онкович Г., Осадчий В., Потятиник Б.

Отже, актуальність дослідження зумовлена складною ситуацією воєнного

конфлікту в Україні, підвищенням вимог до якості підготовки здобувачів ступеня PhD, навчання яких має бути організоване за допомогою різноманітних онлайн-ресурсів і зорієнтоване на розв'язання актуальних проблем сучасної освіти, оволодіння дослідницькими навичками, можливості організації науково-педагогічної діяльності, а також проведенню власних наукових досліджень.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Мета статті полягає в розкритті особливостей використання онлайн-ресурсів в освітньому процесі в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Воєнні дії на початку 2022 року поставили виклики перед освітньою системою України, актуалізувавши необхідність дисемінації різних онлайн-ресурсів в освітній процес. Таким чином, освітня діяльність була переспрямована на формування компетентностей і «прокачування» soft skills, що сприятиме успішній професійній самореалізації. Осмислення сутності онлайн або інтернет-ресурсів передбачає, на наш погляд, здійснення відповідної аналітичної діяльності. Перш за все зазначимо, що поряд із терміном «Інтернет» уживають терміни «ресурс Інтернет» і «мережа Інтернет», що використовуються як синоніми.

Деякі дослідники вважають, що Інтернет – це система об'єднаних між собою комп'ютерних мереж світового масштабу, що послуговується в обміні даними; ця мережа об'єднує загальносвітові, національні, регіональні та місцеві комп'ютерні мережі, в яких відбувається безперешкодний обмін інформацією. Інтернет є засобом глобальної комунікації, він нівелює та проникає крізь національні кордони й об'єднує світові інформаційні ресурси в єдину систему. Мережа Інтернет складається з багатьох тисяч корпоративних, наукових, урядових і домашніх мереж. У наш час Інтернет відіграє важливе значення у створенні інформаційного простору глобального суспільства, слугує фізичною основою доступу. На сьогоднішній день Інтернет – це практично нескінченний інформаційний ресурс, він є всесвітнім джерелом знань, глобальним і загальнодоступним за своєю суттю.

Вченими доведено, що своєчасне та коректне використання Інтернету є запорукою ефективної підготовки фахівців різноманітних профілів. Також до наукового обігу були введені поняття «інтернет-ресурси», «онлайн-ресурси», що логічно інтерпретуються: «ресурси – інформаційні ресурси – інтернет-ресурси – онлайн-ресурси». Поняття «ресурс» трактується як «запаси, джерела чогось». У контексті освітнього значення «онлайн-ресурс» – це симбіоз понять «інформація» і «знання». Таким чином, «онлайн-ресурси» – це сукупність інтегрованих програмно-апаратних, технічних засобів, а також інформації, призначеної для публікації в мережі Інтернет, що відображається у певній формі.

Сьогодні в педагогічній теорії з'явилося поняття «дисемінація», що походить від латинського dissemination – сіяння, розповсюдження, запозичене в педагогіку з медицини, поняття ще не має достатнього науково-методологічного обґрунтування. Поняття «дисемінація» найчастіше трактують як особливий спосіб поширення й освоєння педагогічного досвіду, а також як вивчення, розробка, впровадження, поширення і використання інновацій (Ковальова С., 2017; Мякота М., 2021).

Онлайн-ресурси становлять сукупність інтегрованих програмно-апаратних

і технічних засобів, а також інформації, репрезентованої в мережі Інтернет у певній текстовій, графічній, відео або звуковій формах. Під онлайн-ресурсами будемо розуміти ресурси мережі Інтернет. До онлайн-ресурсів належать: електронна пошта, чат, матеріали з Вікіпедії, блог, вебінари, YouTube, веб-квест, освітні платформи тощо.

На нашу думку, найкращими українськими проектами, доцільними для використання в освітньому процесі закладів освіти України в умовах воєнного часу, що сприяють самоосвіті, навчанню, розвитку критичного мислення, перевірки правдивості й аналізу достовірності інформації є:

– освітній дистанційний курс медіаграмотності, представлений у партнерстві IREX, StopFake з Академією української преси. Курс розрахований на дорослих слухачів і репрезентує найчастіше поширювані маніпуляційно-пропагандистські приклади, а також містить опорний інструментарій для перевірки представленої інформації та її критичного осмислення (<https://www.stopfake.org/uk/tag/irex-uk/>);

– курс від Детектор Медіа «Новинна грамотність». Спеціально розроблений і впроваджений проєкт, зорієнтований на формування медіаграмотності громадян України, що опинилися в складних умовах воєнного конфлікту. Курс розрахований на широку загалу користувачів, містить 10 модулів, в яких представлено багато різноманітних питань: як появляються новини, які бувають професіональні стандарти, етико-моральні дилеми, основні маніпулятивні медіаспособи створення та керування суспільної думки через новини, головні українські медіавласники, соцмережі та підміна оцінних суджень і сприйняття новин (<https://video.detector.media/special-projects/novynna-gramotnist-i22>);

– онлайн-курс із медіаграмотності «Veri VERIFIED» вчить і роз'яснює, як орієнтуватися в інформаційному просторі інтернету, як розпізнавати та не піддаватися дезінформації та пропаганді. Онлайн-курс, створений командами «Edera» та «Irex», складається з п'яти розділів: «Медіапростір», «Традиційні медіа», «Соціальні медіа», «Дезінформація та маніпуляції», «Підсумки. Правило чотирьох перевірок» і підсумкового тесту (<https://verified.ed-era.com/ua>);

– національний проєкт Міністерства культури й інформаційної політики України із медіаграмотності «Фільтр», заснований і реалізований задля об'єднання зусиль держави, громадян, міжнародних організацій із метою підвищення рівня медіаграмотності. У проєкті представлені корисні матеріали, що можна використовувати під час навчання: методичні матеріали для гри «Руйнівники фейків. Fake Busters»; збірка методичних матеріалів для формування навичок інформаційної грамотності здобувачів; добірка плакатів для використання під час проведення занять із курсу медіаграмотності або для оформлення стендів. У матеріалах представлено інформацію про розпізнавання маніпуляцій у медіа, журналістські стандарти та порівняння фактів і суджень; навчально-методичний посібник «Екологія інфомедійного простору», що формує теоретичну базу знань із основ медіаграмотності та практичних навичок ефективної і безпечної взаємодії з інформацією. Навчальні матеріали «Медіаграмотність онлайн» – добірка для тренерів із презентацій і занять, що містять набір вправ із інфомедійної грамотності для онлайн-навчання, представлені вправи сприяють критичному сприйняттю інформації та

успішному орієнтуванню в сучасному інформаційному світі, а також формують основи свідомого та відповідального медіаспоживання (<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3291556-mkip-prezentuvalo-nacionalnij-proekt-z-mediagramotnosti-filtr.html>);

– онлайн-курс із медіаграмотності, організований і проведений спікерами МАН «Дніпро», складений із семи відеокурсів на актуальну тематику з розвитку критичного мислення та проблем медіаграмотності населення;

– дистанційний курс «Як розуміти соціальні мережі». Матеріал представлено у форматі лекцій, що зацікавить тих, хто багато часу проводить в Інтернеті. Представлена інформація дозволить зрозуміти суть спілкування онлайн, а також репрезентує навички результативної діяльності в соціальних мережах (<https://goo-gl.me/YRTBE>);

– гра «Медіаграмотна місія» від IREX. Пропонована гра надасть можливість старшому поколінню обстежити свої знання та навички з медіаграмотності та критичного мислення та вдосконалити їх в цікавому форматі (<http://surl.li/ejvsk>).

Доречним для використання в освітньому процесі буде різноманітний інтернет контент онлайн-ресурсів: відео – розміщені на відеохостінгу YouTube безкоштовні освітні вебінари (https://www.youtube.com/watch?v=ROY-2K_-Rns, <https://www.youtube.com/watch?v=9QlrtzH30z8>) та відеороліки або мультфільми з проблем медіаграмотності (<https://www.youtube.com/watch?v=GIn4GXkqKps>, <https://www.youtube.com/watch?v=YD9MDJuMy8>); освітні платформи – Moodle, Google Classroom, Edmodo, Classdojo; освітній ігровий контент – IREX, Media; онлайн сервіси та платформи – BigBlueButton, Kahoot!, Mentimeter, NorthPolls, Feedbackr, Padlet тощо.

Серед найбільш раціональних і цікавих для впровадження в освітній процес можна виокремити онлайн-заходи, що проводяться на онлайн-порталі «На урок»: Всеукраїнська інтернет-конференція «Пріоритети в освіті: інформаційна гігієна та медіаграмотність» (<https://naurok.com.ua/conference/media-literacy>), Сучасні освітні тенденції: медіаграмотність і критичне мислення (<https://naurok.com.ua/conference/media-critical-thinking>), Практичний інтенсив: використання інтернет-ресурсів (<https://naurok.com.ua/conference/internet-resursy>), Розвиток критичного, логічного та креативного мислення (<https://naurok.com.ua/conference/thinking-development>) тощо.

Ще одним цікавим видом роботи з онлайн-ресурсами є веб-квест (від англійського quest – пошук, пригода). Розроблена у другій половині 90-х років ХХ століття професорами університету Сан-Дієго США технологія розробки та проходження веб-квестів надзвичайно затребувана та широко використовується і по теперішній час. Наразі у мережі інтернет представлено достатню кількість платформ для створення веб-квестів. В освітньому процесі використовуються творчі завдання з самостійного створення на визначену тему або проходження сюжетно-навчальних веб-квестів. Найбільш корисними та затребуваними нами були визначені наступні інтернет-ресурси з рекомендаціями, прикладами та шаблонами для створення веб-квестів: «Всеосвіта» Вебквести (Бібліотека вебквестів (vseosvita.ua)), Blogger від Google, Webnode. На нашу думку освітні веб-квести є достатньо перспективною освітньою технологією. Тематика завдань для створення або проходження веб-квестів надзвичайно різноманітна. Це

можуть бути актуальні питання медіаграмотності, академічної доброчесності, історії розвитку освіти, професійного іміджу, критичного мислення та багато інших (Сипченко О., 2021).

Представлений нами перелік онлайн-ресурсів дозволив узагальнити та диференціювати джерела та можливості їхнього використання в освітньому процесі у навчальній і поза навчальній діяльності.

Використання онлайн-ресурсів надає конкретні можливості для створення інноваційного освітнього середовища в закладах освіти України в умовах воєнного часу. Відкритість, гнучкість, багатофункціональність, значний навчально-виховний потенціал сьогочасних онлайн-ресурсів сприяють тому, що освіта стає більш цікавою, ефективною, доступною й адаптивною до реальних потреб здобувачів, запитів потенційних роботодавців, вимог викладачів. Освітнє середовище, послуговуючись онлайн-ресурсами, стає більш сучасним, відкритим і доступним, розширюючи рамки освітньої спільноти, активно залучаючи учасників до міжнародної взаємодії, до створення та реалізації проєктів, участі в грантовій діяльності.

Залучення онлайн-ресурсів в освітній процес надає можливості для ефективного впровадження інтерактивних технологій, осучаснення дидактичних форм і засобів, створення нетворкінгових спільнот викладачів і здобувачів, забезпечуючи більшу адаптивність, відкритість і гнучкість освітнього середовища в складних умовах воєнного часу.

Сучасні онлайн-ресурси, що використовуються в освітньому процесі, сприяють формуванню медіакультури здобувачів, розуміння та відчуття цінності отриманих знань, дозволяючи осучаснити та гармонійно поєднати різні види освітньої діяльності. Звичні педагогічні засоби, що вже впродовж багатьох років надавали вирішальний вплив на формування майбутнього фахівця, суголосно поєднуються із новітніми освітніми формами, методами та технологіями, дозволяючи створювати інноваційну репрезентацію та видаються позитивними факторами процесу формування необхідних компетентностей.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, дисемінація онлайн-ресурсів в освітній процес навчальних закладів України в умовах воєнного часу дозволяє здобувачам легше й ефективніше адаптуватися до нових сучасних реалій у всіх сферах життя і навчально-виховної діяльності. У представленому дослідженні встановлено, що перехід до навчання з використанням онлайн-ресурсів, сприятиме формуванню необхідних компетентностей, створить умови для більш ефективної взаємодії учасників освітнього процесу, дозволить продукувати новітнє освітньо-комунікаційне середовище.

У результаті чого освітні заклади вносять корективи в програми підготовки фахівців, а викладачі шукають і впроваджують дотичні онлайн-ресурси до навчального процесу з дисциплін, що викладаються, інтегруючи в навчальний процес дидактичні рішення, засновані на функціоналі сучасних онлайн-ресурсів. За допомогою інструментів відеоконференцій та онлайн-ресурсів сучасний викладач надає майбутнім фахівцям ключові, життєво важливі навички та вміння для успішного навчання і майбутньої професійної самореалізації як у реальному, так і в онлайн середовищі.

У представлений статті означено лише деякі аспекти дисемінації онлайн-

---

ресурсів в освітній процес. Подальшого вивчення та висвітлення потребують питання підготовки педагогів до використання інтернет-ресурсів і створення оптимальних умов у межах закладу освіти з метою ефективного використання онлайн-ресурсів в освітньому процесі.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Pollard, R., Kumar, S. (2021). Mentoring graduate students online: Strategies and challenges. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 22(2), 267-284.

Click A. B. (2018). International graduate students in the United States: Research processes and challenges. *Library & Information Science Research*, 40(2), 153-162.

Kumi-Yeboah A., Dogbey J., Yuan, G., Amponsah S. (2022). Cultural diversity in online learning: Perceptions of minority graduate students. *In Research Anthology on Racial Equity, Identity, and Privilege*. Pp. 1132-1153.

Kim, S. Y. S., Lebovits, H., & Shugars, S. (2022). Networking 101 for Graduate Students: Building a Bigger Table. *PS: Political Science & Politics*. 55(2), Pp. 307-312.

Fedynich, L., Bradley, K. S., & Bradley, J. (2015). Graduate Students' Perceptions of Online Learning. *Research in Higher Education Journal*. 27. URL: <https://eric.ed.gov/?id=EJ1056187>

Ковальова С. В. (2017). Дисемінація як складова терміносистеми педагогічної інноватики. *Народна освіта*. 1, С. 43-48.

Мякота М. (2021). Особливості поширення інноваційного педагогічного досвіду у заклади освіти у сучасних умовах. *Освіта і наука*. 1.

Сипченко О., Чернякова О., Гарань Н., Гончарова Н. Веб-квест технології у професійній підготовці майбутніх фахівців. *Гуманізація навчально-виховного процесу*: зб. наук. праць. С.А. Саяпіна (Ред.). Слов'янськ, 100. 25–34.

REFERENCES

Pollard, R., Kumar, S. (2021). Mentoring graduate students online: Strategies and challenges. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 22(2), Pp. 267-284.

Click A. B. (2018). International graduate students in the United States: Research processes and challenges. *Library & Information Science Research*, 40(2), Pp. 153-162.

Kumi-Yeboah A., Dogbey J., Yuan, G., Amponsah S. (2022). Cultural diversity in online learning: Perceptions of minority graduate students. *In Research Anthology on Racial Equity, Identity, and Privilege*. Pp. 1132-1153.

Kim, S. Y. S., Lebovits, H., & Shugars, S. (2022). Networking 101 for Graduate Students: Building a Bigger Table. *PS: Political Science & Politics*. 55(2), Pp. 307-312.

Fedynich, L., Bradley, K. S., & Bradley, J. (2015). Graduate Students' Perceptions of Online Learning. *Research in Higher Education Journal*. 27. URL: <https://eric.ed.gov/?id=EJ1056187>

Kovaljova S. V. (2017). Dyseminacija jak skladova terminosystemy pedagoghichnoji innovatyky. [Dissimilation' as a Component of Terminological

System of Pedagogical Innovation]. *Narodna osvita*. 1, S. 43-48. [in Ukrainian].

Mjakota M. (2021). Osoblyvosti poshyrennja innovacijnogho pedaghoghichnogho dosvidu u zaklady osvity u suchasnykh umovakh. [Peculiarities of dissemination of innovative pedagogical experience in educational institutions in modern conditions]. *Osvita i nauka*. 1. [in Ukrainian].

Sypchenko O., Chernjakova O., Gharanj N., Ghoncharova N. Veb-kvest tekhnologhiji u profesijnij pidghotovci majbutnikh fakhivciv. [Web-quest technologies in professional training of future specialists]. *Ghumanizacija navchaljno-vykhovnogho procesu*: zb. nauk. pracj. S.A. Sajapina (Red.). Slov'jansjk, 100. 25–34. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ.

Представлена стаття продовжує цикл публікацій, присвячених дослідженню різних аспектів використання медіа й інтернет-ресурсів в освітньому процесі. Авторами здійснено аналіз науково-педагогічних досліджень, публіцистичних праць зарубіжних дослідників дотичних тем. У статті зазначено, що в сучасних умовах необхідною професійною якістю фахівця має стати вміння вільного орієнтування й ефективного використання онлайн-ресурсів. Підкреслено, що саме онлайн-ресурси надають безмежні можливості для обробки великих інформаційних масивів, тому важливим умінням є здатність швидко знаходити, аналізувати, систематизувати інформацію, з'ясувати її доцільність для ефективного застосування в освітній діяльності. Актуальність представленого дослідження зумовлена складною ситуацією воєнного конфлікту в Україні, підвищенням вимог до якості підготовки здобувачів, навчання яких має бути організоване за допомогою різноманітних онлайн-ресурсів і зорієнтоване на розв'язання актуальних проблем сучасної освіти, оволодіння дослідницькими навичками, можливості організації науково-педагогічної діяльності, а також проведенню власних наукових досліджень. Під онлайн-ресурсами автори розуміють ресурси мережі Інтернет, до яких належать: електронна пошта, чат, матеріали з Вікіпедії, блог, вебінари, YouTube, веб-квест, освітні платформи тощо.

Авторами визначені найбільш доцільні українські онлайн-проекти для дисемінації в освітній процес, що сприяють самоосвіті, навчанню, розвитку критичного мислення, перевірки правдивості й аналізу достовірності інформації. У роботі зауважено, що дисемінація онлайн-ресурсів в освітній процес надає можливості для ефективного впровадження інтерактивних технологій, осучаснення дидактичних форм і засобів, створення нетворкінгових спільнот викладачів і здобувачів, забезпечуючи більшу адаптивність, відкритість і гнучкість освітнього середовища. Отримані авторами результати дозволяють констатувати, що онлайн-ресурси, які використовуються в освітньому процесі, сприяють формуванню медіакультури здобувачів, розуміння та відчуття цінності отриманих знань, дозволяють осучаснити та гармонійно поєднати різні види освітньої діяльності. А звичні педагогічні засоби, що вже впродовж багатьох років вирішально впливали на формування майбутнього фахівця, суголосно поєднуються із новітніми освітніми формами, методами та технологіями, дозволяючи створювати інноваційну репрезентацію та видаються позитивними факторами процесу формування необхідних компетентностей.

Ключові слова: здобувач, онлайн-ресурс, дистанційний курс, освітня діяльність, онлайн-портал, освітній заклад, веб-квест, онлайн сервіс.

УДК 378.115:37.04

FEATURES OF STUDYING THE ACADEMIC DISCIPLINE «INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION» IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE DOCTORS OF PHILOSOPHY

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТІ» В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ

Яна Топольник

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки вищої
школи

E-mail: yannetkatop@gmail.com

ORCID 0000-0001-7885-9454

ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна

Yana Topolnyk

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate
Professor, Professor of the Higher School
Pedagogy

E-mail: yannetkatop@gmail.com

ORCID 0000-0001-7885-9454

SHEI “Donbas State Pedagogical
University”, Ukraine

ABSTRACT

The article outlines the features of studying the academic discipline “Innovative technologies in education” in the process of preparing future doctors of philosophy. It is noted that the introduction of innovative technologies in the field of education leads to a transition from the old scheme of reproductive transfer of knowledge to a new, creative form of education. Definitions of the terms “innovation”, “pedagogical innovation”, “innovative learning”, “innovative technology” are given. The purpose, object and subject of study of the academic discipline are defined. The program (general and professional) competences that will be formed in the applicants after the successful completion of the course and the expected learning outcomes are given. The topics of the curriculum are indicated. Among the methods of teaching applicants are: a combination of traditional and interactive teaching methods using innovative technologies: verbal methods, visual methods, practical methods, video methods. Attention is drawn to the fact that after successfully studying the academic discipline the graduate of the higher education third level will be able to demonstrate professional competences demanded by the modern market of educational services and necessary for innovative research activities in the field of education/pedagogy; master the necessary amount of knowledge regarding the theoretical foundations of pedagogical innovation, general trends in the development of innovative educational processes, the content and structure of the teacher's innovative activity, the technology of teacher training for work in the system of innovative education; demonstrate the ability to analyze educational innovations and innovative pedagogical experience, generate own innovative ideas and create certain innovations in the educational process based on them; solve new professional tasks through research, design, management and examination of educational innovations; expand one's scientific

outlook, raise the level of methodological culture, improve research skills; to update the operative part of their experience, to mobilize their personal potential to solve tasks related to the introduction of innovative technologies into the educational process of higher education institutions. It is concluded that the study of the academic discipline "Innovative technologies in education" contributes to the mastery of future doctors of philosophy systems of knowledge about the essence of innovative educational technologies, their critical analysis and optimal implementation in higher education practice; formation of the ability to rebuild the strategy and tactics of personal professional growth. Prospects for further research of the specified problem are outlined.

Key words: *innovation, innovative technologies, education, future doctor of philosophy, academic discipline, general competences, professional competences.*

Актуальність теми. В останні десятиліття звертається все більше уваги на формування загальних і спеціальних компетентностей, а отже *hard skills* і *soft skills* (ключові знання та вміння, що важливі для роботи, на які звертають увагу роботодавці) у викладачів закладу вищої освіти (далі – ЗВО), конкурентоспроможність їх на ринку освітніх послуг. Зазначимо, що сучасна національна система освіти спрямована на розроблення інноваційних підходів до професійної підготовки майбутніх викладачів, що проявляються в багаторівневості, багатопрофільності, неперервності, варіативності, практикоорієнтованості професійної підготовки. У більшості законодавчих документів, національних програм стосовно вищої освіти акцент робиться на індивідуалізацію та студентоцентризований підхід у навчання, поєднання теорії з практикою, пошук ефективних форм і методів навчання, удосконалення освітніх програм, навчальних планів, розробку інноваційних технологій і методик тощо, що сприяють підготовці високопрофесійних фахівців – майбутніх викладачів вищої школи, які не зупиняються на досягнутому підвищуючи свій рівень протягом усього життя.

Потужний потенціал у цьому напрямі мають освітньо-наукові програми (єдиний комплекс освітніх компонентів (навчальних дисциплін, індивідуальних завдань, практик, контрольних заходів тощо), спрямованих на досягнення передбачених такою програмою результатів навчання, що дає право на отримання визначеної освітньої або освітньої та професійної (професійних) кваліфікації (кваліфікацій) (Закон України «Про вищу освіту», 2014 (зі змінами 2021)), навчання на яких сприяє здобуттю особою теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності, а також проведення власного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення (Закон України «Про вищу освіту», 2014 (зі змінами 2021)).

Аналіз освітньо-наукових програм «Освітні, педагогічні науки» (далі – ОНП), третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, ступеню вищої освіти – доктор філософії) надає можливість зазначити, що в їхньому зміст обов'язково є освітні компоненти пов'язані з інноваційними технологіями тому що їхнє впровадження у сферу освіти веде за собою перехід від репродуктивної передачі

знань до нової, продуктивної (креативної) форми навчання та сприяє формуванню професійної майстерності викладача ЗВО.

Зазначимо, що попри значну кількість проведених філософських, соціальних, психологічних, педагогічних досліджень проблема інноваційних технологій залишається однією із актуальних у світовій педагогічній і науково-дослідній практиці та виокремила універсального підходу впровадження у сферу освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблеми теорії та практики використання інноваційних технологій у системі вищої освіти знайшли своє відображення у наукових працях В. Андрущенко, В. Бикова, Дж. Блока, Б. Блума, Б. Гершунського, Т. Гілберта, С. Гончаренка, Н. Гронлунда, Л. Губерського, Р. Гуревича, А. Гуржія, І. Дичківської, В. Кременя, В. Лугового, Р. Мейджера, Н. Ничкало, О. Новикова, Є. Полат, В. Радкевича, С. Сисоєвої, О. Спіріна, В. Стрельнікова, Д. Чернілевського та інших учених.

Інновації (італ. *innovazione* – новизна, нововведення) – нові форми організації діяльності і управління, нові види технологій, які охоплюють різні сфери життєдіяльності людства (Туркот, 2011).

Педагогічну інновацію розглядають як особливу форму педагогічної діяльності і мислення, які спрямовані на організацію нововведень в освітньому просторі, або як процес створення, впровадження і поширення нового в освіті. Інноваційний процес в освіті – це сукупність послідовних, цілеспрямованих дій, спрямованих на її оновлення, модифікацію мети, змісту, організації, форм і методів навчання та виховання, адаптації навчального процесу до нових суспільно-історичних умов.

Нововведення (інновації) не виникають спонтанно, а постають результатом системних наукових пошуків, аналізу, узагальнення педагогічного досвіду. Стрижнем інноваційних процесів в освіті є впровадження досягнень психолого-педагогічної науки в практику, вивчення, узагальнення і поширення передового вітчизняного та іноземного педагогічного досвіду (Туркот, 2011).

Рушійною силою інноваційної діяльності є педагог як творча особистість, оскільки суб'єктивний чинник є вирішальним під час пошуку, розробки, впровадження і поширення нових ідей.

Терміни «традиційне (нормативне) навчання» та «інноваційне навчання» запропоновані групою вчених у доповіді Римському клубу (1978), який звернув увагу світової наукової громадськості на неадекватність принципів традиційного навчання вимогам сучасного суспільства до особистості, її пізнавальних можливостей

Інноваційне навчання потрактовувалось у ній як процес і результат навчальної та освітньої діяльності, що стимулює новаторські зміни в культурі, соціальному середовищі. Воно орієнтоване на формування готовності особистості до динамічних змін у соціумі за рахунок розвитку здібностей до творчості, різноманітних форм мислення, а також здатності до співробітництва з іншими людьми (Снісаренко, Ануфрієва, 2018).

Найбільш значущими, на наш погляд, є такі визначення інноваційних технологій (Бахтіярова, 2017):

– систематичне і послідовне практичне втілення задалегідь спроектованого навчально-виховного процесу; проект певної педагогічної системи, реалізованої на практиці (В. Беспалько);

– галузь знань, що охоплює сферу практичних взаємодій учня та вчителя у будь-яких різновидах діяльності, зорганізованих на засадах чіткого цілепокладання, систематизації, алгоритмізації прийомів навчання (В. Загвязинський);

– системна сукупність і порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних та методологічних засобів, що їх використовують для досягнення педагогічної мети (М. Кларін);

– технологічно розроблена навчальна система; система методів та прийомів професійної роботи вчителя; методика та окремі методи виховання (П. Підкасистий);

– частина педагогічної науки, що вивчає і розробляє мету, зміст та методи навчання, а також проектує педагогічні процеси; опис (алгоритм) процесу, сукупність цілей, змісту, методів і засобів для досягнення запланованих цілей навчання; здійснення педагогічного процесу, функціонування всіх особистісних, інструментальних і педагогічних засобів; технологія окремої частини навчально-виховного процесу (Г. Селевко);

– послідовна взаємозалежна система дій педагога, спрямована на розв'язання педагогічних завдань; планомірне і послідовне втілення на практиці заздалегідь спроектованого педагогічного процесу (В. Сластьонін).

Отже, на сучасному етапі розвитку освіти накопичено ґрунтовні наукові нароби щодо вивчення проблеми інноваційних технологій в освіті, що, в свою чергу, потребує впровадження набутого досвіду в систему підготовки майбутніх докторів філософії.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Обґрунтувати особливості вивчення навчальної дисципліни «Інноваційні технології в освіті» (ОНП «Освітні, педагогічні науки») у процесі підготовки майбутніх докторів філософії.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Загальновідомо, що одним із головних завдань сучасної освіти – є створення стійкої мотивації у здобувачів до отримання знань, іншим – пошук нових форм та інструментів освоєння цих знань. Частково визначені завдання вирішуються в ході опанування курсом «Інноваційні технології в освіті», що заявлений у циклі професійної підготовки ОНП «Освітні, педагогічні науки» підготовки здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» і в комплексі з іншими освітніми компонентами сприяє формуванню професійних компетентностей, затребуваних сучасним ринком освітніх послуг і необхідних для інноваційної науково-дослідницької діяльності в галузі освіти/педагогіки; оволодінню сучасною методологією наукової діяльності зі спеціальності, формуванню висококваліфікованого та конкурентоздатного фахівця, підготовленого до самостійної студентоцентрованої науково-педагогічної діяльності в закладах вищої освіти (Освітня (освітньо-наукова) програма «Освітні, педагогічні науки», 2021).

Зауважимо, що відповідно до освітнього компоненту «Інноваційні технології в освіті» в ОНП виокремлено загальні (ЗК 2. Здатність до критичного аналізу й оцінки сучасних наукових досліджень, генерування нових ідей під час

вирішення дослідницьких і практичних завдань, комплексних та інноваційних проблем; ЗК 3. Готовність використовувати сучасні методи й технології наукової комунікації українською та іноземними мовами в усній та письмовій формах; ЗК 7. Здатність генерувати нові ідеї (креативність) під час вирішення дослідницьких і практичних задач, у тому числі у міждисциплінарних галузях; ЗК 8. Здатність до володіння культурою наукового дослідження в галузі освіти; використання у дослідженні новітніх інформаційно-комунікаційних технологій) та спеціальні (СК 3. Здатність інтерпретувати результати педагогічного дослідження, оцінювати межі їх застосування, можливі ризики впровадження в освітньому й соціокультурному середовищі, розробляти напрями подальших досліджень; СК 4. Здатність цілісно розуміти історію і теорію педагогіки, екстраполювати їх досягнення на сучасну освітню й наукову практику й окреслювати перспективи розвитку; СК 6. Здатність використовувати знання, уміння й навички в галузі освіти; СК 10. Здатність застосовувати знання про сучасні досягнення в освіті/педагогіці; СК 11. Здатність виділяти актуальні проблеми розвитку педагогіки та сучасної системи освіти, аналізувати та пропонувати оптимальні шляхи їх вирішення науковому товариству; СК 12. Здатність вибудовувати студентоцентровану взаємодію зі студентами, розвивати їх емоційний і соціальний інтелект, створювати позитивні міжособистісні відносини й доброзичливий психологічний клімат, підтримувати академічну атмосферу та культуру в ЗВО) компетентності, що мають бути сформовані у майбутніх докторів філософії після успішного завершення вивчення курсу (Освітня (освітньо-наукова) програма «Освітні, педагогічні науки», 2021).

Виходячи з цього, метою навчальної дисципліни «Інноваційні технології в освіті» є: підготовка майбутніх докторів філософії (PhD) до орієнтування в різноманітності інноваційних освітніх технологій, їх критичного аналізу та оптимального впровадження в практику вищої школи; формування уміння відбудовувати стратегію і тактику особистісного професійного зростання; об'єктом вивчення – інноваційні технології в системі вищої освіти України, предметом вивчення – інтерактивні технології та методичні можливості їх застосування в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Для досягнення майбутніми докторами філософії визначених у ОНП (освітній компонент «Інноваційні технології в освіті») очікуваних результатів навчання (ПРН 1. Оперувати основними концепціями, теоріями, проблемами філософії й методології науки, змістом сучасних філософських дискусій з проблем розвитку суспільства та освіти; ПРН 4. Добирати методи науково-дослідної діяльності, методи генерування нових ідей під час розв'язання дослідницьких і практичних завдань у обраній та суміжних галузях; методи критичного аналізу й оцінки сучасних наукових досягнень; ПРН 7. Користуватися нормативно-правовими і програмно-методичними документами, що визначають роботу в науковій установі та закладі освіти; визначати мету інноваційної діяльності, обґрунтовувати необхідність внесення запланованих змін у наукову роботу; впроваджувати інноваційні прийоми в педагогічному процесі з метою створення умов для ефективної мотивації до навчання здобувачів; ПРН 8. Системно аналізувати та гнучко застосовувати у практичній педагогічній діяльності цікаві й перспективні освітні інновації, адаптуючи їх до можливостей і потреб конкретної аудиторії, а також використовувати широкі

можливості інформаційних технологій; ПРН 10. Застосовувати способи і прийоми планування мети, цілепокладання, реалізації необхідних видів діяльності, оцінки і самооцінки результатів діяльності у розв'язанні професійних задач; прийоми виявлення і усвідомлення своїх можливостей, особистих і професійно значущих якостей з метою їх удосконалення; ПРН 12. Застосовувати програмні засоби і мультимедіа у науково-педагогічній діяльності та наукових дослідженнях; аналізувати й систематизувати результати досліджень засобами інформаційних технологій; ПРН 14. Застосовувати різні форми, методи і засоби аналізу діяльності викладачів, учителів, закладів освіти; використовувати індивідуальні і групові прийоми прийняття оптимальних рішень щодо організації та управління колективною творчою діяльністю, враховуючи вітчизняний і зарубіжний досвід (Освітня (освітньо-наукова) програма «Освітні, педагогічні науки», 2021)) виділено 5 кредитів ЄКТС (150 год.), із них 10 год. – лекційні заняття, 30 – практичні заняття, 110 год. – самостійна робота аспіранта.

У межах цього курсу здобувачі вивчають теми (Топольник, 2021):

– технологія як педагогічна категорія (вимоги постіндустріального суспільства до технологій навчання у вищій школі, сучасні педагогічні підходи до навчання, поняття про педагогічну технологію, класифікація педагогічних технологій, технології навчання у вищій школі);

– загальні засади педагогічної інноватики (інноваційність як ознака сучасності, сутність педагогічної інноватики, структура педагогічної інноватики, класифікація педагогічних нововведень);

– інновації як засіб активізації навчання у ЗВО (проблеми втілення освітньої технології у закладі вищої освіти, предметно орієнтовані технології, особистісно орієнтовані технології навчання у закладі вищої освіти, партнерські технології (технологія співпраці), організація проблемного навчання, стратегії інтенсивного навчання, особливості застосування кейс методу при підготовці здобувачів до інноваційної діяльності);

– інтерактивні технології навчання як необхідна умова організації сучасного освітнього процесу (педагогічна технологія та методика навчання, характеристика педагогічних технологій: технологія традиційного навчання; технологія проблемного навчання; ігрові технології навчання; технологія особистісно орієнтованого навчання; технологія навчання як дослідження; технологія розвивального навчання; технології інтерактивного навчання; проєктна технологія навчання; інформаційні технології навчання; технології дистанційного навчання у вищій школі);

– інноваційна діяльність педагога як показник професійної компетентності (особливості інноваційної педагогічної діяльності; сутність інноваційної педагогічної діяльності, структура інноваційної професійної діяльності викладача закладу вищої освіти, готовність педагога до інноваційної діяльності як важлива професійна якість, структура сприйняття викладачем нововведення, особистісна центрація викладача як зацікавленість його інтересами учасників педагогічного процесу, розвиток інноваційної поведінки майбутнього викладача закладу вищої освіти).

Зауважимо, що під час вивчення навчальної дисципліни «Інноваційні технології в освіті» використовуються такі форми організації навчання:

поєднання традиційних та інтерактивних методів навчання з використанням інноваційних технологій: словесні методи: лекція (проблемна, лекція з розгляду конкретних ситуацій, лекція-роздум, лекція-консультація, круглий стіл, мультимедійна тощо), пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, бесіда, диспут, дискусія за матеріалами лекції та вивчених літературних джерел, семінар-дебати, семінар-діалог, вирішення проблемних ситуацій, семінар-вирішення ситуаційних задач, аналіз конкретних ситуацій (casestudy); наочні методи: спостереження, демонстрація; практичні методи: обробка довідкової інформації, тезування, рецензування, самостійна робота (робота із друкованими та електронними інформаційними ресурсами, виконання завдань: конспектування, анування, написання есе); відеометод: дистанційні, мультимедійні, що сприяють налагодженню творчого процесу та залученню здобувачів до активної участі в ньому.

Значний потенціал щодо професійно-педагогічної підготовки майбутнього викладача ЗВО вміщує самостійна робота, яка активізує розумову діяльність (поглиблення, розширення та систематизація знань), сприяє індивідуалізації навчально-пізнавальної (напрацювання та закріплення практичних навичок, розвиток самостійності та творчої активності тощо) та науково-дослідної (формування готовності до самоосвіти, здатності до самоорганізації, дослідницьких умінь, вольових якостей тощо) діяльності та призводить до активної, творчої роботи під час аудиторних (лекції, семінари та практичні) заняття і позааудиторної роботи (наукові гуртки, вебінари, конференції тощо).

Працюючи з теоретичним матеріалом, здобувачі поглиблюють, розширюють і систематизують знання, отримані під час занять, напрацьовують і закріплюють практичні навички, формують самостійність в оволодінні навчальним матеріалом, уміння та навички самостійної розумової праці, дослідницькі уміння, вольові якості, здатність до самоорганізації, творчості, готовність до самоосвіти, оволодівають різними формами взаємоконтролю та самоконтролю тощо. Для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю здобувачі виконують різноманітні завдання:

– розробити програму спецкурсу (наукового гуртка) з теми власного дослідження. Обґрунтувати інноваційні технології, які будуть апробовані в ході проведення спецкурсу (наукового гуртка);

– змоделювати заняття (лекція, практичне заняття, виховний захід), відповідно до програми розробленого спецкурсу, з елементами інноваційних технологій. Аргументувати вибір технологій. Підготувати конспект лекції (практичного заняття, виховного заходу) і презентувати його під час проходження науково-викладацької практики. Проаналізувати дидактичні та виховні можливості, переваги та недоліки використаної технології.

Так, матеріал, запропонований майбутнім докторам філософії для самостійного виконання допомагає оптимізації освітнього процесу, формуванню власної наукової думки, осмисленню наукової теми з позицій впровадження інноваційних технологій (формувальний експеримент), спонукає до самостійного, зацікавленого, творчого навчання тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Вивчення навчальної дисципліни «Інноваційні технології в освіті», мета якої – підготовка майбутніх докторів філософії (PhD) до орієнтування в різноманітності

інноваційних освітніх технологій, їх критичного аналізу та оптимального впровадження в практику вищої школи; сприяє формуванню уміння відбудувати стратегію і тактику особистісного професійного зростання.

Перспективним вважаємо подальше дослідження проблеми інноваційних технологій в освіті в залежності від напрямів майбутньої професійної та наукової діяльності фахівців освітньої галузі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бахтіярова, Х.Ш. (ред.)(2017). *Інноваційні технології навчання*. Київ: НТУ. Вилучено з<https://ukreligieznastvo.wordpress.com/2019/01/18/itn/>

Закон України «Про вищу освіту» від 01.01.2014 р. (зі змінами від 02.11.2021 р. № 1838-IX). Відомості Верховної Ради (ВВР), 2021, № 47, ст.384. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

Освітня (освітньо-наукова) програма «Освітні, педагогічні науки» підготовки здобувачів третього освітнього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 011 – Освітні, педагогічні науки / ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», 2021. URL: <https://ddpu.edu.ua/pvs/images/Освітньо-наукова%20програма%202021p.pdf>

Снісаренко, О. & Ануфрієва, О. (2018). Інноваційний підхід у підготовці здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії. *Післядипломна освіта в Україні*, (2), 74-

85. Вилучено зhttp://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/pislya_dyplom_osvina/2_2018/ПО_2_2018_СНИСАРЕНКО_АНУФРИ_ЕВА.pdf

Топольник, Я.В. (уклад.) (2021). *Методичні вказівки до вивчення навчальної дисципліни «Інноваційні технології в освіті» для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти*. Слов'янськ: ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Туркот, Т.І. (2011). *Педагогіка вищої школи*. Київ: Кондор. Вилучено зhttps://pidru4niki.com/10470406/pedagogika/innovatsiyni_tehnologiyi_metodi_navchannya

Ягупов, В.В.&Бондаренко, Т.С. (2022). *Методологічні основи розуміння інноваційних педагогічних технологій*. Барановська, Л.В. & Морська Л.І(ред.) *Інноваційні освітні технології: світовий і вітчизняний досвід використання в системі неперервної освіти*(с. 7-22). Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук». Вилучено з<https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/56474/1/Монографія.pdf>

REFERENCES

Bakhtiyarova, Kh.Sh. (red.) (2017). *Innovatsiyni tekhnolohiyi navchannya*[Innovative learning technologies]. Kyiv: NTU. Retrieved from<https://ukreligieznastvo.wordpress.com/2019/01/18/itn/> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 01.01.2014 r. (zizminamy vid 02.11.2021 r. № 1838-IX) [Law of Ukraine “On Higher Education” dated 01.01.2014 (as amended on 02.11.2021 № 1838-IX)]. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2021, 47, § 384. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].

Educational (Educational-Scientific) Program “Educational, Pedagogical Sciences” for Training Applicants of the Third (Educational-Scientific) Level of

Higher Education in Specialty 011 – Educational, Pedagogical Sciences. (2021). DVNZ «Donbaskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet». URL: <https://ddpu.edu.ua/pvs/images/Освітньо-наукова%20програма%202021р.pdf>

Snisarenko, O. & Anufriyeva, O. (2018). Innovatsiynyy pidkhd u pidhotovtsi zdobuvachiv vyshchoyi osvity stupenya doktora filosofiyi [An innovative approach in the training of higher education applicants for the degree of Doctor of Philosophy]. *Pislyadyplomna osvita v Ukrayini*, (2), 74-85. Retrieved from http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/pislya_dyplom_osvina/2_2018/ПО_2_2018_СНИСАРЕНКО_АНУФРИЙ_ЕВА.pdf [in Ukrainian].

Topol'nyk, Ya.V. (uklad.) (2021). *Metodychni vказivky do vyvchennya navchal'noyi dystsypliny «Innovatsiyni tekhnolohiyi v osviti» dlya zdobuvachiv tret'oho (osvitn'o-naukovoho) rivnya vyshchoyi osvity* [Methodological guidelines for the study of the educational discipline "Innovative technologies in education" for applicants of the third (educational and scientific) level of higher education]. Slov'yans'k: DVNZ «Donbas'kyu derzhavnyy pedahohichniy universytet» [in Ukrainian].

Turkot, T.I. (2011). *Pedahohika vyshchoyi shkoly* [Pedagogy of high school]. Kyiv: Kondor. Retrieved from https://pidru4niki.com/10470406/pedagogika/innovatsiyni_tekhnolohiyi_metodi_navnavcha [in Ukrainian].

Yahupov, V.V. & Bondarenko, T.S. (2022). *Metodolohichni osnovy rozuminnya innovatsiynykh pedahohichnykh tekhnolohiy* [Methodological foundations of understanding innovative pedagogical technologies]. Baranovs'ka, L.V. & Mors'ka L.I (red.) *Innovatsiyni osvitni tekhnolohiyi: svitovyy i vitchyznyanyy dosvid vykorystannya v systemi neperervnoyi osvity* [Innovative educational technologies: world and domestic experience of use in the system of continuous education] (s. 7-22). Bila Tserkva: TOV «Bilotserkivdruk». Retrieved from <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/56474/1/Монографія.pdf> [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті окреслено особливості вивчення навчальної дисципліни «Інноваційні технології в освіті» в процесі підготовки майбутніх докторів філософії. Зазначено, що впровадження інноваційних технологій у сферу освіти веде за собою перехід від старої схеми репродуктивної передачі знань до нової, креативної форми навчання. Наведено визначення понять «інновація», «педагогічна інновація», «інноваційне навчання», «інноваційна технологія». Визначено мету, об'єкт та предмет вивчення навчальної дисципліни. Наведено програмні (загальні та фахові) компетентності, що будуть сформовані у здобувачів після успішного завершення вивчення курсу, та очікувані результати навчання. Зазначено тематику програми навчальної дисципліни. Серед методів навчання здобувачів виокремлено: поєднання традиційних та інтерактивних методів навчання з використанням інноваційних технологій: словесні методи, наочні методи, практичні методи, відеометод. Звертається увага на те, що після успішного вивчення навчальної дисципліни здобувач третього рівня вищої освіти зможе демонструвати професійні компетентності, затребувані сучасним ринком освітніх послуг і необхідні для інноваційної науково-дослідницької діяльності в галузі освіти/педагогіки; оволодіти необхідним обсягом знань щодо теоретичних основ педагогічної інноватики, загальних

тенденцій розвитку інноваційних освітніх процесів, змісту та структури інноваційної діяльності викладача, технології підготовки педагога до роботи в системі інноваційної освіти; демонструвати здатність до аналізу освітніх інновацій та інноваційного педагогічного досвіду, генерування власних інноваційних ідей та створення на їх основі тих чи тих новацій в освітньому процесі; вирішувати нові професійні завдання шляхом дослідження, проектування, управління та експертизи освітніх інновацій; розширити свій науковий світогляд, підвищити рівень методологічної культури, удосконалити дослідницькі уміння; оновлювати оперативну частину свого досвіду, мобілізувати свій особистісний потенціал для вирішення завдань пов'язаних із впровадженням інноваційних технологій в освітній процес ЗВО. Зроблено висновки про те, що вивчення навчальної дисципліни «Інноваційні технології в освіті» сприяє опануванню майбутніми докторами філософії системи знань про сутність інноваційних освітніх технологій, їх критичний аналіз та оптимальне впровадження в практику вищої школи; формуванню уміння відбудовувати стратегію і тактику особистісного професійного зростання. Окреслено перспективи подальших досліджень означеної проблеми.

Ключові слова: *інновація, інноваційні технології, освіта, майбутній доктор філософії, навчальна дисципліна, загальні компетентності, фахові компетентності.*

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 31677:004:001:37

INTERNET TECHNOLOGIES AS A FORM OF SCIENTIFIC INTERACTION IN ACADEMIC NETWORK COMMUNITIES IN UKRAINE (THE BEGINNING OF THE 21st CENTURY)

ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ФОРМА НАУКОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ В АКАДЕМІЧНИХ МЕРЕЖЕВИХ СПІЛЬНОТАХ В УКРАЇНІ (ПОЧАТОК XXI СТ.)

Олександр Беліков

аспірант кафедри педагогіки
вищої школи
E-mail: 888ololo@gmail.com
ORCID 0000-0003-0446-6177
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна

Oleksandr Bielikov

Postgraduate of the Department of
Pedagogy of Higher School,
E-mail: 888ololo@gmail.com
ORCID 0000-0003-0446-6177
SHEI “Donbas State Pedagogical
University”, Ukraine

ABSTRACT

It is emphasized that the trends of the globalization of science cause the need for young scientists to develop the ability to organize and implement professional communication in such a way that it results in scientific recognition in the world community, the delivery of scientific ideas to society, their promotion and implementation in business projects, and popularization among different segments of the population according to the level of preparedness for perception. It is proven that the real implementation of Internet technologies in scientific activity, organizational work, and interpersonal communication is determined by the extent to which their use becomes a natural need, associated in the mind with the comfort of the conditions of professional activity. This need, due to the ability to work with the resources of the global network, is one of the distinguishing features of a modern scientist. The spread of Internet culture, and its penetration into all spheres of life, requires a detailed study of this phenomenon, as well as an understanding of its role in the process of communicative interaction. With the emergence of the Internet as a new information medium, the World Wide Web was a technology, and then became a method and form of communication. The role of Internet technologies (web servers, hypertexts and sites, e-mail, forums and blogs, chat and ICQ, tele- and video conferences, wiki encyclopedias) in the process of formation of scientific-pedagogical communication skills of specialists in the field of education during the researched period is determined. It is noted that the effectiveness of the use of Internet technologies as a form of scientific interaction in academic network communities in Ukraine (the beginning of the 21st century) has been determined by the following criteria: selected topics (relevance, interest), participants (active and passive), regulations (period of conduct, set dates responses, etc.), Internet technology (accessibility, friendliness, capabilities, etc.), expected results (analysis of results of electronic discourse, publication, and discussion of materials).

Keywords: *Internet technologies, scientific-pedagogical communication, internet, e-mail, Internet conference, ICT.*

Актуальність теми. Динамічний розвиток комп'ютерних та комунікаційних технологій визначив одну з найбільш суттєвих ознак сьогодення: формування інформаційного суспільства, що характеризується глобальними процесами інформатизації всіх галузей суспільного життя, зокрема освітньо-наукової, що спрямовані на її інформатизацію, запровадження системи навчання протягом усього життя та забезпечення доступу до національних і світових інформаційних ресурсів. Одним із пріоритетних напрямів модернізації в цій галузі є впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, які забезпечують перебудову освітньо-наукового складника та сприяють підвищенню її ефективності, інтеграції системи вітчизняної освіти до європейського та світового освітнього простору.

Історично розвиток ІКТ нерозривно пов'язаний зі становленням інформаційних епох, які в сучасному розумінні становлять складне, системне, комплексне явище, що охоплює коло технічних, технологічних, соціально-економічних, соціокультурних та організаційних процесів (Воронкін, Манако, 2014). Еволюція та конвергенція ІКТ є невичерпним джерелом модернізації вищої освіти через упровадження педагогічних інновацій, що знайшло відбиття в цілеспрямованій державній політиці України щодо інформатизації освіти й відображено в низці нормативно-законодавчих документів: Законах України «Про Національну програму інформатизації», «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007 – 2015 роки», «Про вищу освіту», Указах Президента України «Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій», «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.» тощо.

На думку О.Воронкіна, накопичення впродовж досить тривалого часу значного досвіду щодо створення глобального відкритого освітнього та наукового середовища, з одного боку, забезпечує запровадження ІКТ у систему освіти, з іншого – потребує глибокого й усебічного вивчення та аналізу теоретичних аспектів проблеми інформатизації освітньо-наукового середовища, їхнього критичного осмислення для узагальнення та визначення тенденцій розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, на яких були побудовані академічні мережеві спільноти в Україні (Воронкін, 2016).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз історичної, педагогічної, філософської літератури, публікацій у періодиці показав, що наразі науковцями проведено значну кількість досліджень, пов'язаних із застосуванням ІКТ в освітньому середовищі.

Загальним проблемам інформатизації освіти присвячено праці Л. Білоусової, В. Бикова, І. Булах, Я. Вовк, Р. Гуревича, А. Гуржія, Ю. Дорошенка, С. Жданова, Ю. Жука, М. Кадемїї, В. Клочка, А. Манако, Ю. Машбиця, Н. Морзе, Ю. Рамського, С. Ракова, І. Роберт, О. Співаковського, О. Спіріна, М. Шкіля.

Психолого-педагогічні особливості комп'ютеризації та інформатизації навчального процесу у ЗВО розглянуто в студіях О. Адаменко, В. Бикова, Б. Гершунського, М. Жалдака, Т. Коваль, Ю. Машбиця, О. Меньяйленка,

Л. Панченко, Т. Поясок, І. Роберт, С. Семерикова, Н. Тализіної та ін.

Питання дидактики й методики інформаційно-комунікаційних технологій дистанційного навчання репрезентовано в наукових розвідках О. Андрєєва, В. Бикова, В. Кухаренка, В. Олійника, Є. Полат, О. Самойленка, Ю. Триуса, Б. Шуневича та ін.

Значний інтерес для нашої роботи становлять сучасні дисертації, присвячені окремим аспектам аналізованої проблеми: розвиток комп'ютерної освіти студентів педагогічних коледжів України (О. Майборода), інформатизація освіти як чинник формування інноваційно-інформаційного суспільства в Україні (В. Ткачук), проблеми застосування технічних засобів навчання у вітчизняних періодичних виданнях (О. Крутько); розвиток засобів наукової комунікації як складника педагогічної науки в Україні (середина ХХ століття – початок ХХІ століття) (Н. Хміль), розвиток інформаційно-комунікаційних технологій навчання вищої математики студентів інженерних спеціальностей у США (Н. Кіяновська).

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Мета статті полягає в характеристиці інтернет-технологій як форми наукової взаємодії в академічних мережевих спільнотах в Україні (початок ХХІ ст.).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Поширення культури Інтернету, проникнення її в усі галузі життя потребує докладного вивчення цього феномена, а також розуміння його ролі в процесі комунікативної взаємодії. З появою Інтернету як нового інформаційного середовища глобальна мережа була технологією, а потім стала способом та формою комунікації. На початку 90-их років ХХ ст. Інтернет переходить у масову соціальну галузь, що дає передумови для зміни суспільного устрою, чим і викликана актуальність дослідження нових комунікативних засобів (Білан, 2011).

Відомо, що Інтернет-технології – це технології створення та підтримки різних інформаційних ресурсів у комп'ютерній мережі Інтернет: сайтів, блогів, форумів, чатів, електронних бібліотек та енциклопедій. В основі Інтернету та Інтернет-технологій лежать гіпертексти й сайти, що розміщуються в глобальній мережі Інтернет чи в локальних мережах ЕОМ.

Актуальними в процесі використання в науково-педагогічній комунікації були та є гіпертексти (тексти з гіперпокликаннями на інші гіпертексти, розміщені в Інтернеті чи локальній мережі ЕОМ). Для запису гіпертекстів використано мову розмітки гіпертекстів HTML, що сприймається всіма браузерами на всіх персональних комп'ютерах. Мова HTML є міжнародним стандартом, тому всі гіпертексти єдино сприймаються та єдино відображаються на всіх персональних комп'ютерах в усьому світі. Для підготовки гіпертекстів зазвичай використовують візуальні гіпертекстові редактори, де можна побачити як буде виглядати гіпертекст на ЕОМ і чи можливою є вставка гіперпокликань на сайти в Інтернеті. Одним із найкращих візуальних гіпертекстових редакторів є вільний офісний редактор Writer у вільному офісному пакеті Open Office.

Інтерактивні сайти – це сайти, у яких використовуються інтерактивні гіпертекстові підпрограми, що уможливають вести діалог із користувачами ЕОМ, підключених до мережі ЕОМ. Гіпертекстові підпрограми включаються до гіпертекстів водночас із гіпертекстовими формами й підпрограмами, які

називаються скриптами. Для запису гіпертекстових підпрограм (гіпертекстових скриптів) часто використовують мову JavaScript, що є розширенням мови розмітки гіпертекстів HTML.

Інтернет-технології в науково-педагогічній комунікації – це автоматизоване середовище отримання, обробки, зберігання, передачі та використання знань у вигляді інформації та їх дії на об'єкт, що реалізується в мережі Інтернет, включаючи машинний і людський елементи.

Ми виділяємо Інтернет-технології, які знайшли своє застосування в науковому освітньому середовищі: комп'ютерні навчальні програми (електронні підручники та посібники, тренажери, лабораторні практикуми, тестові системи); навчальні системи на базі мультимедіа-технологій, побудовані на основі використання персональних комп'ютерів, відеотехніки, накопичувачів на оптичних дисках; інтелектуальні й навчальні експертні системи, які використовуються в різних предметних галузях; розподілені бази даних по галузях знань; засоби телекомунікації, що включають електронну пошту, телеконференції, локальні й регіональні мережі зв'язку, мережі обміну даними тощо; електронні бібліотеки, розподілені й централізовані видавничі системи (Беліков, 2021).

У досліджуваній період були можливості застосування Інтернет-технологій із позиції організації науково-педагогічної діяльності. Електронна пошта (e-mail) застосовувалася для оперативної доставки необхідних наукових і науково-методичних матеріалів, а також адміністративної інформації щодо оптимізації освітнього процесу; оперативної доставки виконаних досліджуваних завдань; зворотнього зв'язку між суб'єктами наукової галузі; телеконференції в режимі off-line; обміну управлінською інформацією всередині освітньої установи (наприклад, між науковцями та аспірантами) (Шевченко, 2012, 2015).

Електронна пошта як один із засобів, що обслуговував освітній процес, застосовувалася в більшості освітніх установ, проте сьогодні практично немає курсів, побудованих виключно на основі електронної пошти, бо вона є допоміжним сервісом.

Телеконференції – це електронний зв'язок між двома чи більше людьми на відстані. Можливість природного спілкування один з одним, включаючи не лише діалог „face-to-face”, але й спільну роботу над науковими матеріалами, перегляд графічних матеріалів і різних предметів, що відносяться до теми бесіди, репортажів (зокрема, які передаються безпосередньо під час телеконференцій) – усе це визначало суттєві переваги телеконференцій порівняно з іншими видами Інтернет-контактів.

Дискусійні групи (groups чи newsgroups) телеконференцій є розділами телеконференції, кількість яких наприкінці 90-их нараховувала біля семи тисяч груп, кожна з яких визначала тему обговорення. Більшість наукових конференцій мають сувору ієрархічну структуру, що не завжди просто реалізувати для інших галузей. Групи об'єднані в ієрархії, назва групи складається з імені ієрархії, назви вищої групи й назви групи, між якими ставлять крапку, наприклад, наукова ієрархія – sci, у яку входять загальноматематичні – sci.math, присвячена інтервальним методам у межах чисельного аналізу – sci.math. num-analysis.interval. Серед найбільш відомих великих ієрархій, які мали поширення по всьому світу, можна назвати soc –

політика, громадське життя, comp – комп'ютерна, news – новини Інтернет тощо. Деякі конференції мають статuti, у яких вказано загальні правила ведення дискусії, заохочено тематику, попереджено про прийнятну поведінку тощо. Для того, щоб не повторювати обговорення та питання, що найчастіше ставляться за цією темою, зазвичай раз на місяць роблять розсилку таких питань із відповідями на них (Frequently Asked Questions, FAQ). Телеконференції втратили свою популярність через розвиток вебтехнологій, але більшість групових комунікативних можливостей збережено й перетворено в більш сучасні вебфоруми.

У досліджуваній період наукова взаємодія, групова робота фахівців, неформальні та формальні професійні та наукові контакти все ширше здійснюються через Інтернет-технології, через що формуються академічні Інтернет-спільноти. Розглянемо особливості більш розвиненої групової професійної комунікації та дискурсу в електронному середовищі на прикладах відомих академічних Інтернет-спільнот. Відзначимо, що можливість реалізації такої професійної взаємодії було передбачено ще в 1968 р. керівниками проєкту ARPA Д. Ліклідером (J.C.R. Licklider) і Р.Тейлором (Robert Taylor) (1996).

До найбільш поширених Інтернет-технологій на кшталт комунікації «багато до багатьох», на яких переважно будувалися академічні мережеві спільноти, можна віднести такі: електронні дискусії чи форуми з використанням деякого програмного забезпечення для їх підтримки (телеконференції, списки розсилки, вебфоруми, чати тощо); Інтернет-конференції з можливістю обговорення розміщених у них статей; електронні журнали, які надають експертну інформацію про стан предметної галузі (зворотний зв'язок з автором найчастіше організовано через електронну пошту); електронні бібліотеки як поєднання комунікації фахівців, організацій і технологій. Так, для підготовки міжнародних стандартів, зважаючи на необхідність регулярного проведення процедур обговорення етапів розробки щодо застосування стандартів (IFAN), Міжнародна федерація використала проведення телеконференції, замість традиційних нарад робочих груп.

Вебфоруми розміщувалися на вебсайтах й уможлилювали розміщення введеного у вікно вебформи повідомлення на його сторінці відразу після відправки повідомлення на вебсервер. У разі модельованого (керованого) форуму повідомлення попередньо рецензувалося, після чого розміщувалося чи видалялося за рішенням модератора. Іноді вебфоруми використовувалися для консультування з певної теми, тоді питання через якийсь час доповнювалися відповіддю експерта, посиланням на довідкові матеріали.

Інтернет-конференція – порівняно молода форма наукової комунікації, реалізована на основі вебтехнологій. Є аналогом проведення традиційних конференцій із відповідними етапами: 1) оголошення про проведення конференції через списки розсилки, запрошення на вебсайті конференції тощо; 2) збір тез чи статей, оформлених за певними правилами в будь-якому електронному форматі (здебільшого текстовий, HTML чи pdf); 3) розміщення матеріалів на сайті для вільного доступу в Інтернет, із можливістю обговорення статей (оцінка статті, розміщення, відкриття), зворотним зв'язком через електронні адреси авторів. Матеріали Інтернет-конференції можуть бути опубліковані в паперовому вигляді чи зберігатися лише в електронному форматі,

а також існувати в обох форматах, але в будь-якому випадку мають сенс, якщо передбачені для тривалого зберігання на вебсервері.

Серед відмінних характеристик Інтернет-конференцій можна назвати такі можливості: підключення до участі в будь-який час у межах терміну проведення конференції (зазвичай більше 3-5 днів, як прийнято в традиційних конференціях) чи під час підготовки конференції; доступ до всіх представлених матеріалів в електронній формі як для учасників, так і відвідувачів вебсайту (порталу); навігація та пошук за гіпертекстовою структурою матеріалів.

Електронні бібліотеки (electronic or virtual libraries) також є керованою колекцією інформації в сукупності з відповідними сервісами. У цьому контексті йдеться про електронні бібліотеки (ЕБ), доступні з Інтернету, реалізація яких може бути здійснена на будь-якому придатному апаратному та програмному забезпеченні, що засвідчує процедуру пошуку, вибору, архівування, структуризації інформації. ЕБ включають бібліографічну, реферативну чи повнотекстову оцифровану інформацію, електронну форму замовлення на пошук чи пересилання знайденої інформації (через традиційну чи електронну пошту, здебільшого за плату), іноді покликання на інші Інтернет-ресурси з повнотекстовою інформацією чи на видавництва. Користувачі обслуговуються за аналогією до традиційних бібліотек, але одна з особливостей полягає в тому, користувач отримує доступ не в будівлі бібліотеки, а з власного комп'ютера. До інших особливостей відносять автоматизований пошук й обробку інформації, можливість відновлення ресурсів, доступність 24 години на добу, сім днів на тиждень, 365 днів на рік (формат 24x7x365), поява нових форм подання інформації тощо (Беліков, 2021).

Зазначимо, що ефективність форм професійної науково-педагогічної комунікації визначалася такими критеріями: обрана тематика (актуальність, інтерес), учасники (активні та пасивні), регламент (період проведення, встановлені дати відповіді тощо), Інтернет-технологія (доступність, дружність, можливості тощо), очікуваний результат (аналіз результатів електронного дискурсу, публікація та обговорення матеріалів).

У комунікативній літературі педагогічну та професійну комунікацію розглянуто як специфічну форму спілкування, дискурсу, формування якої ґрунтується на вивченні риторики, теорії та культури мови, соціальної та педагогічної психології, етичних принципів і норм, досліджується з позицій міжособистісної, групової, міжкультурної та технічної комунікації. Період в історії розвитку інформатики характеризується вузьким соціально-технічним підходом до наукової комунікації як сукупності процесів уявлення, передачі й отримання наукової інформації, який у подальшому був розвинений у галузях інформатики.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Реальне впровадження Інтернет-технологій у наукову діяльність, організаційну роботу й міжособистісне спілкування визначено тим, наскільки їх використання стає природною потребою, асоціюється у свідомості з комфортністю умов професійної діяльності. Саме ця потреба, обумовлена вміннями роботи з ресурсами глобальної мережі, є однією з відмінних рис сучасного науковця. До найбільш поширених Інтернет-технологій, на яких переважно будувалися академічні мережеві спільноти, віднесемо такі: електронні дискусії чи форуми з

використанням деякого програмного забезпечення для їх підтримки (телеконференції, списки розсилки, вебфоруми, чати тощо); Інтернет-конференції з можливістю обговорення розміщених у них статей; електронні журнали, які надають експертну інформацію про стан предметної галузі (зворотний зв'язок з автором найчастіше організовано через електронну пошту); електронні бібліотеки як поєднання комунікації фахівців, організацій і технологій.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Беліков, О. (2021). Практика розвитку інтернет-технологій науково-педагогічної комунікації (кінець XX – початок XXI століття). *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal*, 03 (31). 30 January URL: <https://issn2391-4164.blogspot.com/p/37.html>

Білан, Н.І. (2011). Інтернет як простір різних видів соціальних комунікацій. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 103(1). 46–50.

Воронкін, О.С. (2016). Тенденції розвитку інформаційно-комунікаційних технологій навчання студентів вищих навчальних закладів України (друга половина XX – початок XXI століття) (дис... канд. пед. наук) / Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Старобільськ, Україна.

Манако, А.Ф., & Воронкін, О.С. (2014). Комплексний підхід до розгляду процесів еволюцій та конвергенцій ІКТ в освіті. *Інформатика та інформ. технології в навч. закл.* 3(51). 3–9.

Семериков, С.О. (2009). *Фундаменталізація навчання інформатичних дисциплін у вищій школі*: монографія; наук. ред. акад. АПН України М.І.Жалдак. Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова.

Шевченко, В.В. (2012). Інтернет-технології в системі фахової підготовки майбутніх учителів. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. МП Драгоманова*. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 102. 227–234.

Шевченко, В.В. (2015). Педагогічні умови впровадження Інтернет-технологій в процесі вивчення дисциплін інформатичного циклу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова*: збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ ім.М.П.Драгоманова, 51. 317–323.

Rheingold, H. (1996). *The virtual Community. Making Connections. Reading in Relational Communication* (ed. By K.M.Galvin and P.Cooper), Roxbury Publishing Company.

REFERENCES

Bielikov, O. (2021). Praktyka rozvytku internet-tekhnohii naukovo-pedahohichnoi komunikatsii (kinetsXX – pochatokXXI stolittia) [Practice of the development of Internet technologies of scientific and pedagogical communication (the end of the 20th – the beginning of the 21st century)]. *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal*, 03 (31). 30 January, 2021.URL: <https://issn2391-4164.blogspot.com/p/37.html> [in Ukrainian].

Bilan, N. I. (2011). Internet yak prostir riznykh vydiv sotsialnykh komunikatsii [Internet as a space of various types of social communications]. *Aktualni problem mizhnarodnykh vidnosyn*, 103(1), 46–50 [in Ukrainian].

Voronkin, O. S. (2016). Tendentsii rozvytku informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii navchannia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv Ukrainy (druga polovyna XX – pochatok XXI stolittia) [Trends in the development of information and communication technologies for teaching students of higher educational institutions of Ukraine (the second half of the 20th – the beginning of the 21st century)]. *Candidate's thesis*. Derzhavnyi zaklad «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka». Starobilsk [in Ukrainian].

Manak, A. F., & Voronkin, O. S. (2014). Kompleksnyi pidkhid do rozghliadu protsesiv evoliutsii ta konverhentsii IKT v osviti [Comprehensive approach to considering the processes of ICT evolution and convergences in education]. *Informatyka ta inform. tekhnolohii v navch. zakl.*, 3(51), 3–9 [in Ukrainian].

Semerikov, S. O. (2009). *Fundamentalizatsiia navchannia informatychnykh dystsyplin u vyshchii shkoli: monohrafiia; nauk. red. akad.* [Fundamentalization of the teaching of informatics disciplines in high school: monograph]. M. I. Zhaldak (Ed.). Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

Shevchenko, V. V. (2012). Internet-tekhnolohii v systemi fakhovoi pidhotovky maibutnykh uchyteliv [Internet technologies in the system of professional training of future teachers]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova, ser.: Pedahohichni ta istorychni nauky*, 102, 227–234. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

Shevchenko, V. V. (2015). Pedahohichni umovy vprovadzhennia Internet-tekhnolohii v protsesi vyvchennia dystsyplin informatychnoho syklu [Pedagogical conditions for the introduction of Internet technologies in the process of studying the disciplines of the informatics cycle]. *Naukovi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova: zbirnyk naukovykh prats, Serii 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, 51, 317–323. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

Rheingold, H. (1996). *The Virtual Community. Making Connections. Reading in Relational Communication*. K.M. Galvin and P. Cooper (Eds.). Roxbury Publishing Company.

АНОТАЦІЯ.

Акцентовано, що тенденції глобалізації науки спричиняють необхідність формування в молодих науковців уміння організовувати й реалізовувати професійну комунікацію так, щоб її наслідком ставало наукове визнання у світовій спільноті, донесення до суспільства наукових ідей, їх просування й реалізація в бізнес-проектах, популяризація серед різних верств населення за рівнем підготовленості до сприйняття. Доведено, що реальне впровадження Інтернет-технологій у наукову діяльність, організаційну роботу й міжособистісне спілкування визначається тим, наскільки їх використання стає природною потребою, асоціюється у свідомості з комфортністю умов професійної діяльності. Саме ця потреба, обумовлена вміннями роботи з ресурсами глобальної мережі, є однією з відмінних рис сучасного науковця. Поширення культури Інтернету, проникнення її в усі галузі життя потребує докладного вивчення цього феномену, а також розуміння його ролі в процесі комунікативної взаємодії. З появою Інтернету як нового інформаційного середовища глобальна мережа, будучи технологією, стала способом та формою

комунікації. Визначено роль Інтернет-технологій (вебсервери, гіпертексти й сайти, електронна пошта, форуми та блоги, чат і ICQ, теле-та відеоконференції, вікі-енциклопедії) у процесі формування навичок науково-педагогічної комунікації фахівців освітньої галузі в досліджуваний період. Зазначено, що ефективність використання Інтернет-технологій як форми наукової взаємодії в академічних мережевих спільнотах в Україні (початок XXI ст.) визначалася такими критеріями: обрана тематика (актуальність, інтерес), учасники (активні та пасивні), регламент (період проведення, встановлені дати відповіді тощо), Інтернет-технологія (доступність, дружність, можливості тощо), очікуваний результат (аналіз результатів електронного дискурсу, публікація та обговорення матеріалів).

Ключові слова: Інтернет-технології, науково-педагогічна комунікація, Інтернет, електронна пошта, Інтернет-конференція, ІКТ.

УДК 75.071.5(477)"1900/1950"

PROGRESSIVE OPINIONS OF ARTISTS-EDUCATORS OF THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY REGARDING METHODOLOGICAL ASPECTS OF CREATIVE SEARCHES OF WORKING WITH NATURE

ПРОГРЕСИВНІ ДУМКИ ХУДОЖНИКІВ-ПЕДАГОГІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ ЩОДО МЕТОДИЧНИХ АСПЕКТІВ ТВОРЧИХ ПОШУКІВ РОБОТИ ІЗ НАТУРОЮ

Ольга Большаніна

аспірантка кафедри педагогіки,
E-mail: olga.bolshanina@kdpu.edu.ua
ORCID 0000-0002-9000-4982
Криворізький державний Кгуууі
педагогічнийуніверситет, Україна

Olga Bolshanina

graduate student of the Department of Pedagogy,
E-mail: olga.bolshanina@kdpu.edu.ua
ORCID 0000-0002-9000-4982
Rih State Pedagogical
University, Ukraine

ABSTRACT

The article presents a general description of the effectiveness of work from nature in the educational system of fine arts. It is about the historical contexts and the conditions under which art and art education existed in the first half of the 20th century on the territory of Ukraine. The main methodical approach in the study of visual literacy is highlighted - drawing from nature. In addition, the conversation is about the conceptual ideas of the masters of the given period regarding their own searches, attempts to develop ways of performing a work based on a natural image. The thoughts and practices of one of the first female founders of the M. Raevska-Ivanova art school are revealed. The scientific achievements of the artist-pedagogue V. Kasiyan, as well as his clear and structured advice regarding the creation of a creative composition by the acquirer, were analyzed. V. Palmov's thoughts on color and its primacy in creating a pictorial image are described. Considers the turning point in the master's life and new tendencies in search sheets with perspectives of color. The pedagogical ideas and principles of the art school of the master O. Novakivskiyi were studied, and the life and creative pursuits of the teacher

M. Samokysh were also analyzed. The practical and theoretical components of the works of the painter M. Zhuk are outlined. Attention is drawn to the searches and formation processes of the specified representatives, their individual creative interpretations.

In the text, four unique stages of different vector methodical approaches for the realization of the author's image are formed. Their step-by-step implementation for the composition sheet was formed in the form of short meaningful instructions, with an emphasis on the use of the acquired knowledge in the form of their synthesis or selective application of one of the options. The professional advice defined by the authors, which relate to the initial formation of the creative process in relation to independent work not only by the student, but also by the artist-pedagogue, is analyzed.

Key words: *art education, drawing from nature, artists-pedagogues, artist, methodology, creative searching, creative composition.*

Актуальність теми. Сьогоднішня модель методичної практики з академічних навчальних мистецьких дисциплін у свою обов'язкову структуру вносить практичну роботу із природи. Даний аспект не є нововведенням сучасної мистецької освіти, але є головним канонам для ефективного викладання дисциплін образотворчого циклу. Робота із природи активно допомагає виховати в учнях відповідні навички та вміння на шляху до професіоналізму та майстерності у своїй фаховій спеціальності. Проте, у процесі формування особистості фахівця головною мистецькою дилемою постає подальший розвиток майбутнього митця у власне його самостійній творчій діяльності. Вагомим, для цього процесу виступає самостійне визначення власного творчого шляху. Перед здобувачем постає спектр складних питань, яким саме чином знайти правильний шлях та гармонійно перейти від стандартного навчального академічного малюнку із природи до реалізації творчих ідей, і як може допомогти той багаж методичних знань (у тому числі й малюнок із природи) сформувати у собі мистецьку авторську рису, яка буде віддзеркаленням власного художнього погляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окрім визначення проблеми, слід виокремити важливий сегмент фахівців, котрі досліджували змістовний історичний відрізок становлення і розвиток мистецької освіти в Україні періоду першої половини ХХ століття, а також більш детально вивчили і проаналізували цей напрямок. До відповідних представників минулої та сучасної науково-мистецької думки можна віднести В. Касіяна, С. Луцика, Р. Шмагало, Л. Волошин, Л. Соколюк, Г. Павлуцького, Т. Паньок, Є. Гулу. Серед праць дослідницького доробку авторів впливовими є не тільки наукові статті сучасних науковців, але й праці науковців, які були опубліковані у досліджуваній період.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Головна мета статті – знаходження методик виконання творчої композиції шляхом роботи із природи у теоретичній та практичній діяльності художників-педагогів першої половини ХХ століття. Головним завданням є детальний аналіз та створення ряду підходів, для створення творчої композиції, які будуть корисними здобувачам в образотворчій сфері сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням

отриманих наукових результатів. Говорячи про виокремлення й формулювання окресленої проблеми, потрібно звернути увагу на історіографічних моментах першої половини ХХ століття, зважаючи на зумовлені історичним розвитком елементи, які з'являлися у певних контекстах, змінних і залежних від подій та суспільно-політичних і гуманітарних процесів України. Окрім цього, чітко усвідомлення низки важливих подій, які напрямую впливають на еволюцію мистецтва, його реформування, та реорганізаційний характер розвитку (загалом у 20-х роках ХХ століття). Слід також сказати, що даний проміжок часу безпосередньо на території України переставлений такими важливими подіями, як дві світові війни, громадянська війна, жовтнева революція, прихід більшовицької влади, сильний репресивний механізм, націлений на придушення і подальше знищення проукраїнської спільноти, яка акцентувала національні ідеї, голодомор, післявоєнна відбудова тощо. Саме такий контекст подій на території України першої половини ХХ століття стає важелем керування творчою, мистецькою та педагогічною думкою. Проте, не зважаючи на такі ускладнення й перешкоди, представники мистецького та освітнього середовища продовжили свою місію виховання великої кількості значущих для суспільства та світу українських митців.

Беручи за основу як одну із головних методичних можливостей вивчення академічного напрямку для учнів у художній грамоті, справедливо відмітити концептуальні підходи та особливе ставлення художників-педагогів окресленого часу до процесу підготовки майбутнього покоління митців: тих, які вели активну мистецьку, педагогічну та виставкову діяльність. Тексти їх публікацій, які є у доступі, свідчать про вагомість ідей і практик і на сучасному етапі, про їх актуальність у творчому середовищі.

Дійсно, розмови про мистецьку думку щодо роботи із натури є ключовими серед мистецьких освітян, і слугують першоосновою у навчальному процесі. Однією із таких фундаторів та засновників мистецької школи була педагог М. Раєвська-Іванова. Дослідник мистецької грамоти Т. Паньок у своїй монографії «Розвиток вищої художньо-педагогічної освіти в Україні у ХХ столітті (1917–1991)» щодо цього писала: «Основа викладацького методу її школи полягала у вихованні індивідуального бачення натури кожним учнем. Від самого початку існування школи М. Раєвська-Іванова віддавала перевагу саме навчанню з натури і прагнула донести це до своїх учнів.» (Паньок, 2016: 55). Детально розглянутий метод малюнку із натури та відношення фахівців образотворчого мистецтва до його ефективної дії у практичних заняттях пересвідчує в тому, що схожої думки як у Раєвської-Іванової дотримуються майже всі. Так, до відповідних знакових митців та викладачів примикають: В. Касіян, М. Жук, О. Новаківський, В. Пальмов та М. Самокиш та інші.

У продовженні дослідження творчих пошуків, в основі яких лежить натура, справедливо відмітити що у кожного представника образотворчої грамоти є свій особистісний приклад чи сформований процес переходу та створення нових творчих композицій. Так, наприклад, дослідниця Л. Соколюк у своїй праці «Портрети Михайла Жука першого чернігівського періоду (1905–1916)» на аналізі творчих робіт художника, наголошувала на тому, як автор намагався різними засобами віднайти баланс між такою важливою суворою академічною роботою із натури та підходити до створення творів узагальненим

та декоративним чином, вдаючись по-різному стилізувати її, та інтегрувати й поєднати вагомий натуралістичний досвід роботи із природи елементами тих чи тих творчих та декоративних фрагментів (Соколюк, 2015). Таким чином, щодо творчої та викладацької діяльності митця М. Жука можна відмітити сам підхід до проблематики співвідношення творчих пошуків та малюнку із природи як фундаментальної основи у навчанні образотворчості. Концепція трансформованості та пошуку певних образів проглядається у практичних діях митця. Така порада стає важливою при дослідженні даної проблематики на сучасному етапі становлення української мистецької еліти.

Інший художник-графік у низці публікацій на методичні й мистецькі теми не оминув увагою власний творчий підхід. У своїх працях В. Касіян, дуже широко та розлого описує як працює, і його тексти сприймаються як методичні вказівки для студентів. Власне поради та рекомендації базуються не тільки на багажу творчих здобутків, а формуються внаслідок набутого досвіду у процесі освітньої діяльності у мистецькому закладі. Тож ці повчання є синтезом художньої та педагогічної майстерності. «Справа в тому, що є немало критиків і художників, які думають, що створити мистецький твір – значить правильно списати з природи те, що бачить око. Всі труднощі для них полягають у тому, наскільки вдасться підшукати в природі бажаний об'єкт, - останнє – справа професії: уміти добре рисувати й малювати з моделі. Такі художники не можуть працювати без натурщика і боятися що-небудь творити з уяви, щоб не зробити помилки. Однак відомо, що немало прекрасних творів образотворчого мистецтва, а також літератури і кіно було створено саме за допомогою уяви, для якої натура служила тільки поштовхом.» (Касіян, 1970: 16).

Наступним представником, власником авторської школи мистецтв та володарем досить прогресивних педагогічних й творчих думок є О. Новаківський. Формуючи у своєму творчому середовищі багатовекторних митців, живописець пропонує їм власні підходи та практики під час навчання. Часті їх виходи на пленер спонукали учнів не тільки поринути в аутентичні потоки життя українського народу, а й дали можливість розвинути у кожному особистісні ставлення до рішення зображення. Власним творчим прикладом митець показує, як вирішує творчі пошуки у натурних постановках (портрети та автопортрети). «Однією з форм символічного мислення Новаківського є засіб анімізації мотивів природи. У своїх пейзажах він завжди прагне під паволокою видимої реальності вловити якусь іншу, приховану, таємничу суть світу.» (Волошин, 1992: 15).

Полярно протилежним іншим митцям є майстер М. Самокиш, який займався пошуками свого стилю ще з дитинства копіюючи ілюстрації із різних книжок, а перед навчанням в академії виконував копії картин із музею. Вступивши до навчального закладу М. Самокиш із азартом відвідував заняття із практичних та наукових курсів, опісля займався самостійним вивченням мистецьких книг та альбомів світових майстрів у бібліотеці. Під час навчання він захоплюється імпресіоністичними та реалістичними течіями. Навіть без підтримки викладача, який опікувався його навчанням, молодий хлопець продовжив та продовжував свою творчу практичну діяльність. «Розглядаючи видання закордонних журналів і книжок, я познайомився з офортом і дуже захоплювався цим прекрасним мистецтвом. Мої роботи, сцени із військового і

мисливського життя, мали успіх і куплялися аматорами й колекціонерами» (Самокиш, 1937: 17-18). Важливо вказати що вагому роль у творчих пошуках митцю зіграв наочний матеріал. До віднаходження персонального стилю художник виконував копії, цікавився низкою сучасних за його життя стилів та мистецьких напрямків, які певним чином нашарувалися на його багаж знань в академічному та практичному вимірі. Така тріада методики пошуку також є доречною й ефективною для становлення авторського стилю, тож все частіше використовується у сучасних методиках працівників образотворчого циклу.

Досліджуючи детальну взаємодію форми та кольору у картинному зображенні професор В. Пальмов, активно говорить про роль кольору та його функціонування як головного елементу формотворення картинної площини. Цікавим для створення творчої композиції є вплив кольору та його домінування при народженні картини. Адже запорукою вдалого зображення у живописі є передача колориту. Саме колір може прийти на допомогу при створенні творчої роботи, бо він не тільки відіграє роль сенсово-психологічного сюжету, а й під час створення твору може виступити як емоційний поштовх у здобувача та налаштувати на створення колористичних рішень, що відкриють характер зображуваного елементу (наприклад, у випадку натурника: його ракурс, рух, колористична насиченість). При використанні більш сміливої та вільної манери письма, вигляд композиції стає надалі творчо-індивідуальним, що є головною метою. Для живописця В. Пальмова такий принцип став порядком у його творчих пошуках. «Розглядаючи тепер свої попередні шукання, я лише тепер помітив, як я до цього часу мало приділяв уваги кольорові, а коли й приділяв, то тільки як якомусь допоміжному і, навіть іноді, другорядному засобові.

Але тепер, після зруйнування старого розуміння малярства, фарбовий матеріал, за допомогою якого художник організує колір в картині, з'явивсь в новому освітленні.» (Пальмов, 1929: 27).

Щодо підсумку унікальності підходів художників-педагогів першої половини ХХ століття, справедливо на базі їх життєвого шляху, доробку, думок, знань та практик визначити конкретні та викристалізовані істини відносно шляхів та способів, котрі можуть більш чітко визначити напрямок руху учня до формування власного творчого стилю. Найперше – це практика із запропонованих та використаних підходів М. Жука – стилізоване вирішення форми та знаходження балансу й урівноваження. Варто конкретизувати, що важливим на такому етапі є збереження натурності та впізнаваності персонажу, щоб процес створення митцем стилізованих рис і напрямків не переходили кордонів реалістичності, не схилилися в бік занадто сильного спрощення форми. Схожого методу виконання дотримується живописець О. Новаківський, який, уводячи у свої творчі пошуки долю стилізації та трансформації форми, не нехтує передачею образу, його психологічної складової.

Дорога до створення творчої роботи постає в опрацюванні та вивченні натурального зображення, на базі яких є можливість формування власної стилізації та трансформації образу. Віднайшовши шлях такої зміни форми, можна самостійно проаналізувати свої доробки за прикладом не занадто сильною видозміни форми, як у М. Жука, та віднайти для себе певні візуальні рамки у передачі зображення, що слугують граничними лініями, за які ступати не потрібно. Якщо долучити у витвір момент пластичності лінії й форми, яку

використовують на академічних заняттях, то синтез цих рішень пропонує широкий вибір можливих варіантів до рішення картини.

Інший підхід у передачі психологічних рис, керуючись пластикою форми й імпресіоністською манерою доречно продукувати у ряді творчих пошуків, які можуть привести майбутнього митця до вирішення власної манери роботи.

Наступне вирішення пропонує В. Касян – це створення творчого аркуша на базі генерації зображення з уяви. Але такий вид діяльності майже не можливий без ґрунтовного вивчення багатьох натурних прикладів. У такому випадку тільки ретельне вивчення навчальних дисциплін, наочність та практика допоможе розвинути власну творчу лінію, та дасть можливість продукувати зображення безперечно без допоміжних натурних зображень із власної думки та фантазії.

Третя варіація пошуків створення творчої картини формується на базі низки рухів, котрі сумарно наштотвхують учня на продукування чогось нового. Такий підхід можна чітко простежити за прикладом життєвого та творчого шляху майстра М. Самокиша. Синтез активних дій у вигляді наочного дослідження мистецьких ілюстративних зразків, творча практика у зацікавленому жанрі та їх копіювання, енергійна практика на заняттях спонукають до відточення цього шляху переходу від натурних практик до утворення авторських творів.

Четвертий та фінальний варіант – це використання ідеї кольору, як у педагога В. Пальмова. Колорит живописного аркуша, що хоче зобразити автор, може допомогти обіграти зображення таким чином, що його канонічна структура та академізм відійдуть на інший план, а колорит буде відігравати провідну роль, та в процесі створення зображення може паралельно із цим наштотвхнути митця на побудову інших творів та їх рішення вже в іншому ракурсі. Також цей прийом прийде на допомогу шукачеві інших образотворчих напрямків, котрі пов'язують свої твори із колористичним рішенням. Адже гру кольору та його застосування у картинній площині, можна використати також і у графічних, декоративно-ужиткових та навіть скульптурних витворах. У мистецьких розробках та концепціях, на відміну від канонічних образотворчих напрямків, є допустимі так звані експерименти із кольором. Він може бути використаним, наприклад, як камертон композиції, привабливою чи характерною візуальною рисою зображення.

У підсумку, узагальнюючи приклади запропонованих освітян, їх власну творчу роботу, життя, авторські методи, підходи до виконання мистецьких робіт та педагогічні методики виконання, учневі надається вибір для пошуку більш зручного для нього способу до віднаходження власного стилю, концептуального рішення й власної манери виконання.

Для кращого розуміння творчих пошуків, співвідношення і взаємозв'язків художньої розвідки зображення та навколишнього світу доречно звернути увагу на думки професора Г.Г. Павлуцького у статті «О пользе искусства и истории искусств», що була опублікована у журналі «Арт Принт» ще у 1909 році. Не звертаючи уваги на час публікації, вони є актуальними і на сьогоднішньому етапі навчання фахівців образотворчої сфери. Автор порівнює людину, яка створює картини, рівним природі, та зауважує, що мистецтво не є безсумнівне, просте та точне копіювання навколишньої дійсності. Публіцист у статті

підкреслює, що створення картини це не просте дублювання, а відчуття, що надихнути навколишнім світом на душу митця. Митець покращує та комбінує думки, щоб передати його у зображення (Павлуцький, 1909).

Справді, для інтелектуальної особистості, тієї людини, що навчається, невід'ємною складовою виступає пошук естетичності навколо себе, де кожна творча картина є віддзеркаленням особистості автора, його власним відчуттям. Тому важливо застосовувати на практичних заняттях індивідуальний підхід, сформований на вивченні навколишнього світу, світу різних майстрів та викладачів, їх порад та думок, що можуть співіснувати та переплітатись, у тому числі із навчальним блоком фахових дисциплін.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Описані кроки виконання творчої роботи із натури ґрунтуються на теоретичних та практичних напрацюваннях митців першої половини ХХ століття – М.М. Жука, В. Касіяна, В. Пальмова, М. Самокиша й О. Новаківського. До прикладу перший варіант характеризується вирішенням зображення через стилізацію та знаходження рівноваги у її застосуванні з урахуванням детального опрацювання та вивчення натурального зображення. Другий спосіб – це передача у формі ескізів чи замальовок своєрідних психологічних рис до майбутнього творчого аркуша. Третій варіант – створення композиційного зображення через попереднє вивчення форми та продукування вже власного художнього образу з уяви. Четвертий – використання у зображенні камертона колориту чи кольорової плями. Сформовані методики корелюються один з одним та можуть використовуватись здобувачем як і у синтезі, так і окремо один від одного.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Волошин, Л. В. (1992, Вересень – Жовтень). Непізнаний Олекса Новаківський. *Образотворче мистецтво: журнал з питань теорії і практики українського образотворчого мистецтва*, (5), 12-16.

Касіян, В. І. (1970). *Про мистецтво*. Київ: «Мистецтво».

Павельчук, І. А. (2020). *Постімпресіонізм в українському живописі ХХ – початку ХХІ століття: історичні витоки, джерела інспірацій, специфіка розвитку, дисертація*. (Дис. на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства). Львів. нац. акад. мис-в. Львів.

Павлуцький, Г. Г. (1909, Ноябрь – Декабрь). О пользе искусства и истории искусств. *Искусство и печатное дело*, (11-12), 5-9.

Пальмов, В. Н. (1929, Серпень). Про мої роботи. *Нова генерація*, (8), 27-29.

Паньок, Т. В. (2016). *Розвиток вищої художньо-педагогічної освіти в Україні у ХХ столітті (1917–1991)*. Харків: «Оперативна поліграфія» ФОП Здоровий Я. А.

Самокиш, М. С. (1937). *Як я став художником*. Київ: «Мистецтво».

Соколюк, Л. Д. (2015). Портрети Михайла Жука першого чернігівського періоду (1905–1916). *Історія мистецтва*, (6), 102-117.

Соколюк, Л. Д. Творчість Михайла Жука в контексті стильових пошуків художньої культури ХХ ст. *Народознавчі зошити. Серія мистецтвознавча*, (6), 1338-1342.

REFERENCES

Voloshyn, L. V. (1992, Veresen' – Zhovten'). Nepiznanyy Oleksa Novakivs'kyu [Unknown Oleksa Novakivskyi]. *Obrazotvorche mystetstvo: zhurnal z pytan' teorii i praktyky ukrayins'koho obrazotvorchoho mystetstva*, (5), 12-16 [in Ukrainian].

Kasiyan, V. I. (1970). *Pro mystetstvo [About art]*. Kyiv: «Mystetstvo» [in Ukrainian].

Pavel'chuk, I. A. (2020). *Postimpresionizm v ukrayins'komu zhyvopysi XX – pochatku XXI stolittya: istorychni vytoky, dzhherela inspiratsiy, spetsyfika rozvytku, dysertatsiya [Post-impressionism in Ukrainian painting of the 20th and early 21st centuries: historical origins, sources of inspiration, specifics of development, dissertation.]*. (Dys. na zdobuttya naukovoho stupenya doktora mystetstvoznavstva). L'viv. nats. akad. mys-v. L'viv [in Ukrainian].

Pavlutskiy, G. G. (1909, Noyabr – Dekabr). O polze iskusstva i istorii iskusstv [On the benefits of art and art history]. *Iskusstvo i pechatnoe delo*, (11-12), 5-9 [in Ukrainian].

Pal'mov, V. N. (1929, Serpen'). Pro moyi roboty [About my robots]. *Nova heneratsiya*, (8), 27-29 [in Ukrainian].

Pan'ok, T. V. (2016). *Rozvytok vyshchoyi khudozhn'o-pedahohichnoyi osvity v Ukrayini u XX stolitti (1917–1991) [Development of higher artistic and pedagogical education in Ukraine in the 20th century (1917–1991)]*. Kharkiv: «Operatyvna polihrafiya» FOP Zdorovyy Ya. A. [in Ukrainian].

Samokysh, M. S. (1937). *Yak ya stav khudozhnykom [How I became an artist]*. Kyiv: «Mystetstvo» [in Ukrainian].

Sokolyuk, L. D. (2015). Portrety Mykhayla Zhuka pershoho chernihivs'koho periodu (1905–1916) [Portraits of Mykhailo Zhuk of the first Chernihiv period (1905–1916)]. *Istoriya mystetstva*, (6), 102-117 [in Ukrainian].

Sokolyuk, L. D. Tvorchist' Mykhayla Zhuka v konteksti styl'ovykh poshukiv khudozhn'oyi kul'tury XX st [Mykhailo Zhuk's creativity in the context of stylistic searches of artistic culture of the 20th century]. *Narodoznavchi zoshyty. Seriya mystetstvoznavcha*, (6), 1338-1342 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ.

У статті представлено загальну характеристику ефективності роботи із натури у навчальній системі образотворчого ремесла. Говориться про історичні контексти й те, в яких умовах існувало мистецтво і художня освіта першої половини ХХ століття на території України. Висвітлюється головний методичний підхід у вивченні образотворчої грамоти – малюнок із натури. Окрім цього розмова йде про концептуальні ідеї майстрів означеного періоду щодо їх власних пошуків, спроб розробки шляхів виконання твору на базі натурного зображення. Розкриваються думки та практики однієї із перших жінок засновниць художньої школи М. Раєвської-Іванової. Проаналізовано наукові доробки митця-педагога В. Касіяна, а також його чіткі і структуровані поради відносно створення творчої композиції здобувачем. Описано думки В. Пальмова про колір і його першочерговість у створенні живописного зображення. Зважається про переломний період життя майстра та нові віяння у пошукових аркушах перспективами колориту. Досліджено педагогічні ідеї і принципи мистецької школи майстра О. Новаківського, а

також зроблено аналіз життя та творчих пошуків викладача М. Самокиша. Окреслено практичну та теоретичну складову праць маляра М. Жука. Звернуто увагу на пошуки й процеси становлення вказаних представників, їх індивідуальних творчих інтерпретацій.

У тексті сформовано чотири унікальних етапи різновекторних методичних підходів для реалізації авторського зображення. Сформовано їх покрокове виконання для композиційного аркушу у вигляді коротких змістовних вказівок, з акцентом на використання отриманих знань у вигляді їх синтезу чи вибіркового застосування одного із варіантів. Проаналізовано визначенні авторами професійні поради, які стосуються початкового становлення творчого процесу відносно самостійної праці не тільки учнем, а й художником-педагогом.

Ключові слова: мистецька освіта, малюнок з натури, художник-педагог, митець, методика, творчі пошуки, творча композиція.

УДК 37.01-055.2(477.54/.62)"18/19"

**ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF FEMALE GYMNASIUM
EDUCATION IN THE SOUTHEASTERN REGION OF UKRAINE (SECOND
HALF OF THE 19th – EARLY 20th CENTURY)**

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЖІНОЧОЇ ГІМНАЗІЙНОЇ ОСВІТИ
ПІВДЕННО-СХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ –
ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

Сергій Фатальчук

кандидат педагогічних наук, доцент
E-mail: s-fatalchuk@ukr.net
ORCID 0009-0002-9815-8801
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна

Serhii Fatalchuk

Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor
E-mail: s-fatalchuk@ukr.net
ORCID 0009-0002-9815-8801
SHEI "Donbas State Pedagogical
University", Ukraine

ABSTRACT

The article analyzes the peculiarities of the formation and development of female gymnasium education in the southeastern region of Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries. Under female gymnasium education, it's considered women's general secondary education, which could be obtained in gymnasiums and pro-gymnasiums of the studied region. It is found out that gymnasiums were of different forms of ownership (state, private, public) and subordinated to different departments (Ministry of National Education, Department of Empress Maria, General Secretariat). It is established that the spread of the set of female gymnasiums was facilitated by the intensive development of the industry and economy of the studied region (urbanization of the region, its transformation into a powerful and industrial center of the Russian Empire), which required educated workers in various branches of the economy; granting the rights to female graduates to receive higher and additional special education (medical, paramedic, pedagogical) to work in public and state institutions; reforming the system of female education in the Empire, which was recognized as an

urgent need to train teachers for primary school.

On the basis of the identified factors that contributed to the formation of female gymnasium education in the studied region, 4 conditional stages of its development are distinguished: the 1st stage – 1870–1904, the 2nd stage – 1905–1913, the 3rd stage – 1914–1916, the 4th stage – 1917–1920. The quantitative component of the set of gymnasium institutions in various localities of the Southeastern region in the specified periods is established. The role of private individuals (stage 1) and local communities (stages 2–4) in the expansion of the set of female gymnasiums is revealed.

It is revealed that during the 1st and 2nd stages of the development of female gymnasium education in the studied region, educational institutions were distributed in large cities (Mariupol, Bakhmut, Luhansk, Sloviansk); during the 3rd and 4th stages – in industrial settlements and even villages (the village of Yenakieve, the village of Druzhkivka, the village of Lysychansk, etc.), which later “grew up” into industrial cities. It has been established that political changes in the Empire (World War I and Civil War, creation of Ukrainian statehood), as well as the final capture of the studied region by the Bolsheviks and, as a result, the destruction of the old education system influenced the dynamics of the development of the set of gymnasium institutions.

Key words: *Southeastern region, gymnasium education, women’s education, public initiative, private individuals, content of education, professional training.*

Актуальність теми. Концептуальні зміни в економічній, соціокультурній і духовній сферах життєдіяльності сучасного українського суспільства змінюють вимоги до професійної підготовки майбутніх фахівців різних галузей. Оновлення освітнього простору України неможливе без посереднього вдосконалення і трансформації, професійного та особистісного розвитку населення. Одним із головних завдань, що стоять перед українською історико-педагогічною наукою в наш час, є узагальнення досвіду вітчизняної науки, історіографічний аналіз накопичених знань, дослідження тих чи тих суспільно-освітнянських інновацій, виявлення рівня їхнього розроблення. На нашу думку, цьому сприятиме вітчизняний і регіональний педагогічний досвід, який був накопичений у роботі жіночих гімназійних закладів південно-східного регіону України (адміністративні та географічні межі Донецької й Луганської областей) упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню південно-східного регіону України (східноукраїнського регіону) досліджуваного періоду в історико-соціальному і культурному контексті присвячені наукові доробки В. Башкіна, К. Красильникова, В. Курила, Б. Локотоша, Т. Миронова, С. Нестерцова, В. Подова, О. Приколоти, Л. Скворцова, С. Татарінова, А. Шевченко, О. Щербиніна та ін.

Проблемі стану освіти й педагогічної думки досліджуваного регіону присвятили свої наукові праці Р. Баклагіна, Ж. Ільченка, Ж. Крижна, В. Курила, О. Неживого, В. Подова, Н. Романоф, С. Татарінова, Л. Терських, С. Фатальчука та ін. Грунтовнішими серед них, на нашу думку, є наукові дослідження В. Курила «Освіта та педагогічна думка східноукраїнського регіону у ХХ столітті» (Курило, 2000), Н. Романоф «Розвиток професійної освіти в східноукраїнському регіону в другій половині ХІХ – першій половині ХХ століття» (Романоф, 2012), С. Фатальчука «Становлення та розвиток гімназійної

освіти східноукраїнського регіону (друга половина XIX – початок XX століття)» (Фатальчук, 2010) та Л. Терських «Культурологічні основи розвитку системи освіти та педагогічної думки на Донеччині кінці XIX – початку XX століття» (Терських, 2001). Аналіз стану досліджуваної проблеми засвідчує, що значну частину історичних джерел, особливо архівних матеріалів, що стосуються розвитку жіночої гімназійної освіти на сучасній території південно-східної України в другій половині XIX – на початку XX століття, висвітлено недостатньо.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Метою статті є дослідити процес становлення і розвитку жіночої гімназійної освіти південно-східного регіону України в другій половині XIX – на початку XX століття, зокрема виявити його етапи та обґрунтувати чинники, які впливали на них. Для досягнення окресленої мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) виявити передумови і розкрити чинники, які сприяли створенню системи жіночої гімназійної освіти в південно-східному регіоні України; 2) визначити етапи і тенденції розвитку системи жіночої гімназійної освіти в досліджуваній період; 3) охарактеризувати процес формування мережі жіночих гімназійних закладів південно-східного регіону України в другій половині XIX – на початку XX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ґрунтовний аналіз архівних матеріалів, наукової та історико-педагогічної літератури, які відображають стан розвитку освіти в досліджуваній період, дає можливість стверджувати, що на розвиток жіночої гімназійної освіти в південно-східному регіоні України впливали два основні чинники: соціально-економічні умови розвитку імперії загалом і регіону зокрема; загальнодержавні тенденції становлення освіти і педагогічної думки за умови їхньої відповідності регіональним вимогам. Саме від взаємодії цих чинників значною мірою залежала динаміка освітніх процесів у досліджуваному регіоні. Зважаючи на цей факт, дослідження передумов виникнення і розвитку жіночої гімназійної освіти розглядається в контексті суспільно-освітніх процесів, які відбувалися загалом по російській імперії.

У другій половині XIX – на початку XX століття південно-східний регіон України в територіально-адміністративному відношенні входили до складу російської імперії: Катеринославської і Харківської губерній, а також області Війська Донського. Так, до Харківської губернії були віднесені Ізюмський і Старобільський повіти; Катеринославської губернії – Бахмутський, Маріупольський і Слов'яносербський повіти; до території області Війська Донського – сучасні Волноваський, Покровський і південні частини Маріупольського і Краматорського районів Донецької області.

Вищеокреслений детальний розподіл за адміністративними частинами досліджуваного регіону є важливим для розуміння освітніх процесів, що мали місце в досліджуваній період. Як було з'ясовано в результаті наукового пошуку, у різних повітах і місцевостях регіону процес становлення жіночої гімназійної освіти відбувався нерівномірно в різні періоди і був обумовлений місцевими соціальними, економічними і освітянськими чинниками.

Термін «гімназія» (від гр. *gymnasion*) спочатку означав місце для гімнастичних вправ, пізніше він використовувався для назв закладів (загальноосвітніх шкіл), де вели свої бесіди філософи, учені, риторичи. В епоху

Відродження ця назва була застосована гуманістами стосовно шкіл, які готували учнів до вступу в університет. У другій половині XIX – на початку XX століття термін «гімназія» закріпився за школами, які безпосередньо готували до вступу в університети Німеччини, Болгарії, Греції, Данії, Сербії, а також Австро-Угорщині та Росії (Фатальчук, 2010: 31).

До жіночих гімназійних закладів відносимо загальноосвітні середні суто жіночі, а також змішаного типу (навчалися, як хлопці, так і дівчата) навчальні заклади: прогімназії і гімназії (різних типів власності і підпорядкування). У досліджуваній період жіночі гімназійні заклади призначалися для отримання середньої освіти для дітей дворян і чиновників, і навіть дітей батьків з інших станів (міщан, іновірців і навіть селян). Термін навчання згідно зі штатним розкладом включав для чотирьохкласної жіночої прогімназії 4 роки навчання; для жіночої гімназії – 8 років. Відмітимо, що 8-й додатковий клас поділявся на 2 професійні напрями: загальноосвітній і педагогічний. Випускниці мали право вступу до університетів, вищих професійних курсів (медичних, фельдшерських, сільськогосподарських тощо), а також займатися педагогічною (викладацькою) діяльністю. Остання була найбільш затребуваною особливо серед дітей незаможних сімей.

Для подальшого дослідження доцільним є умовне виокремлення 4-х етапів розвитку жіночої гімназійної освіти досліджуваного регіону: 1-й етап – 1870–1904 рр., 2-й етап – 1905–1913 рр., 3-й етап – 1914–1916 рр., 4-й етап – 1917–1920 рр. Такий умовний розподіл дозволив охарактеризувати як соціальні економічні та освітнянські чинники, так і окреслити важливість ролі ініціаторів і фундаторів створення мережі жіночих гімназійних закладів упродовж окремих періодів.

Нижня межа дослідження – 1870 р. – обумовлена суспільними й освітніми реформами 60-х років XIX століття і прийняттям «Положення про жіночі гімназії», яке стало рушійною силою для організації перших жіночих прогімназій у досліджуваному регіоні. Верхньою межею – 1920 р. – є час реорганізації жіночих гімназійних закладів і введення замість них єдиних трудових шкіл.

Аналіз першого етапу (1871–1904 рр.) показав, що реформи 60-х років XIX століття (селянська, судова, військова) мали велике значення для розвитку місцевого самоврядування в російській імперії і зокрема досліджуваному регіоні. Так міські і земські реформи сприяли розвитку місцевої ініціативи щодо розвитку промислових і торговельних підприємств, побудові лікарень і публічних бібліотек, відкриттю різних типів освітніх закладів, зокрема і жіночих гімназійних (Сірополко, 2001). На початку 1871 р. відбулася подія, яка, на наш погляд, стала рушійною силою, що активізувала створення жіночих гімназійних закладів на території південно-східного регіону України. Саме в цей час було прийнято державну постанову «Высочайшее повеление по предмету допущения на службу в общественные и правительственные учреждения», у якій узаконювалися і значно розширювалися можливості вихованок жіночих гімназій і прогімназій (Харківські губернські відомості, 1871). Згідно з цією постановою дівчата, які успішно закінчили курс гімназії, мали право продовжити освіту, наприклад, після прослуховування спеціальних курсів їм дозволялося працювати фельдшерами, медсестрами, займатися аптекарською справою в жіночих лікувальних закладах, а також навчаючись на «жіночих курсах акушерських

наук». Саме з цього часу жінки отримали дозвіл на роботу в телеграфному відомстві (Лутаєва, 1998).

Першим жіночим гімназійним закладом на території досліджуваного регіону стала приватна Дмитрівська прогімназія, яка розпочала свою роботу в 1873 р. При прогімназії функціонували педагогічна і піклувальна ради. Головою педагогічної ради було призначено штатного наглядача Дмитрівського повітового училища Олексія Івановича Спасьонова, головою піклувальної ради – дружину статського радника Надію Миколаївну Попову (Список службовців і викладачів Харківського навчального округу, 1886).

На час свого заснування вона включала 4 основних класи і 1 підготовчий. Кількість вихованок складала 101 особу, начально-виховний процес здійснювало вісім викладачів. У прогімназії вивчали Закон Божий, російську мову, математику, природничу історію, географію, співи, а також рукоділля. Дмитрівська прогімназія з підготовчим класом утримувалася винятково на кошти міської думи та суми зборів за навчання. Відзначимо, що Дмитрівська прогімназія розміщувалася в спеціально збудованому для неї приміщенні і відповідала санітарно-гігієнічним вимогам, які висувалися до навчальних закладів такого типу.

Важливим кроком у розвитку гімназійної освіти досліджуваного регіону стало відкриття в м. Маріуполі в 1876 р. приватної жіночої прогімназії. Ініціатором її створення був відомий в освітніх колах російської імперії педагог, дослідник і публіцист Ф. Хартахай. З огляду на те, що дозвіл на відкриття жіночих навчальних закладів надавався лише особам жіночої статі, Ф. Хартахай домовився з вчителькою С.-Петербурзької жіночої гімназії А. Генглезь, яка прийняла на себе відповідальність в отриманні дозволу на відкриття гімназії. На час свого заснування прогімназія включала 1 підготовчий і 1 перший клас. Кількість вихованок налічувала лише 48 осіб (Маріуполь та його околиці..., 1892).

У зв'язку з тим, що прогімназія не змогла набрати в перший рік свого функціонування достатньої кількості вихованок (відсутність у м. Маріуполі учениць із необхідним багажем знань), керівництво було змушене відкривати кожного року по одному класу, і лише в 1880 та 1881 рр. досягло повного складу гімназії. Паралельно з розвитком прогімназії і враховуючи позитивні перспективи від створення гімназій, міське населення не переставало клопотати перед Маріупольською міською думою і Департаментом державної економіки імперії про отримання дозволу на реорганізацію приватної Маріупольської прогімназії в державну жіночу гімназію. Основною мотивацією був той факт, що існувала нагальна потреба місцевого населення в якісній освіті, яка для переважної більшості дітей була неможливою, бо їх потрібно було посилати на навчання до Таганрога, Ростова, Харкова, Катеринослава, виховний вплив із боку батьків зменшувався, а це впливало і на якість освіти (Маріуполь та його околиці..., 1892). Відзначимо, що саме Маріупольська жіноча гімназія перша в південно-східному регіоні України отримала статус державної і залишалася взірцем для інших жіночих закладів у досліджуваній період (Фатальчук, 2010).

Подальшим кроком у розвитку жіночої гімназійної освіти впродовж 1-го етапу стало відкриття в 1883 р. двох прогімназій у м. Слов'янську та м. Старобільську. Сприяло цьому, на наш погляд, освітнє нововведення («Височайше повеління»), що було прийнято 14.02.1883 р. і дозволяло дівчатам,

які закінчили прогімназії або 4 класи гімназії, отримувати звання учительок початкових шкіл. Окрім того, після закінчення повного курсу навчання в жіночих гімназійних закладах випускниці отримували «атестати» і «посвідчення», що надавало їм право на отримання першого класного чину Імперської державної служби (Огляд діяльності відомства МНО (Міністерства народної освіти)..., 1901).

У 1883 р. у м. Слов'янську на базі жіночого початкового училища (1864 р. відкриття), розпочинає роботу перша Слов'янська державна прогімназія з підготовчим класом. Головою піклувальної ради прогімназії було призначено Дарину Петрівну Ісакову, дружину місцевого купця. Начальницею гімназії було призначено Олександрю Іванівну Приходько, а головою педагогічної ради став училищний інспектор Слов'янського міського чотирьохкласного училища, колезький асесор Андрій Йосипович Божко. У Слов'янській прогімназії вивчали Закон Божий, російську, французьку мови, краснопис, історію, географію математику (Список службовців і викладачів Харківського навчального округу, 1886).

У жовтні 1884 р. була відкрита четверта на території досліджуваного регіону жіноча чотирьохкласна державна прогімназія в м. Бахмуті, яка отримала назву її Імператорської Величності Великої княгині Марії Павлівни. Очолила гімназію Єлизавета Степанівна Ткаченко, головою педагогічної ради призначено директора чоловічої гімназії Сергія Олександровича Назарова. Опікувалася прогімназією Антоніна Іванівна Жулинська, за сприяння якої в 1896 р. цей заклад отримав статус повної 7-класної гімназії з 8-м педагогічним класом. У гімназії функціонувало 3 паралельних класи і 1 підготовчий (Фатальчук, 2010: 51).

1 червня 1902 р. розпочала роботу перша Луганська жіноча гімназія. Вона мала у своєму складі молодший і старший підготовчі класи, 7 основних, восьмий додатковий клас, а також перший паралельний клас і стала п'ятим навчальним закладом у регіоні, що був створений упродовж 1-го етапу досліджуваного періоду. Очолювала першу Луганську жіночу гімназію Єлизавета Миколаївна Бутова, а головою педагогічної ради обрано Інокентія Леонтійовича Бутова – директора Луганської чоловічої гімназії (Луганський державний обласний архів, ф.42, оп.1, од. зб. 8).

Підсумовуючи перший етап розвитку жіночої гімназійної освіти в південно-східному регіоні України, констатуємо, що заклади освіти розміщувалися у великих повітових містах регіону – Бахмуті, Маріуполі, Старобільську, Слов'янську, де мешкала достатня кількість заможного населення, для задоволення освітніх потреб яких вони і відкривалися. Відзначимо також факт відкриття спочатку прогімназій, які згодом реорганізовувалися в гімназії.

Другий етап (1905–1913 рр.) розвитку жіночої гімназійної освіти регіону пов'язуємо з інтенсивним розвитком і модернізацією промисловості досліджуваного регіону. Так, залучення іноземного капіталу і сучасних технологій виробництва сприяли створенню нових підприємств та збільшенню кількості населення, насамперед міського. Наслідком цього процесу стало виникнення нових промислових районів, міст і селищ. Сучасне виробництво вимагало кваліфікованих (грамотних) робітників і потреби населення в освіті, що насамперед зумовило відкриття професійних і загальноосвітніх закладів різних типів і форм власності. Саме тому почало обговорюватися питання про

надання можливості приватним особам і педагогічним громадам відкривати з дозволу міністерства нові професійні початкові і середні школи.

Умовно другий період розпочинається створенням упродовж 1905–1906 рр. 4-х приватних жіночих прогімназій у м. Луганську, м. Слов'янську, м. Маріуполі та селищі Юзівка (м. Донецьк). Так, у 1905 р. започатковано роботу приватної жіночої прогімназії Р. Воскресенської в м. Луганську та приватної жіночої прогімназії В. Остославської в м. Маріуполі. Це були другі приватні жіночі гімназійні навчальні заклади в цих містах (Луганський державний обласний архів, ф. 41, оп. 1, од. зб. 4, арк. 15–23; Огляд діяльності відомства МНО (Міністерства народної освіти)..., 1901).

У м. Слов'янську в 1905 р. розпочинає роботу перша приватна прогімназія, започаткована Ольгою Петрівною Янковською, яка одночасно виконувала і функцію начальниці цього закладу. У 1910 р. за піклуванням Сергія Степановича Орлова цей навчальний заклад було реорганізовано в другу жіночу гімназію (Терських, 2001).

3 липня 1906 р. у сел. Юзівка була відкрита перша жіноча Юзівська прогімназія, заснована дочкою духівника Марфою Миколаївною Левицькою. Відповідно до розпорядження Міністерства народної освіти від 15 червня 1911 р. вона була реорганізована в приватну жіночу гімназію М. Левицької.

4 вересня 1906 р. у складі трьох основних відділень і підготовчого класу розпочала свою роботу друга жіноча гімназія в м. Бахмуті. Начальницею гімназії було призначено Ольгу Гаврилівну Бервольф, піклувальницею гімназії – Віру Петрівну Несторову.

Із 1907 р. по 1913 р. розпочали навчальний процес такі створені заклади: Друга жіноча чотирьохкласна прогімназія з підготовчим класом у сел. Юзівка, започаткована Софією Костянтинівною Дмитрієвською, приватна жіноча семикласна гімназію з підготовчим класом Емілії Річардівни Бражникової; Друга приватна прогімназія «з правами для учнів» М. Дарій у м. Маріуполі; Друга приватна Луганська прогімназія К. Чвалинської. Катерина Петрівна Чвалинська виконувала одночасно і функції начальниці створеної нею прогімназії (Фатальчук, 2010).

Соціально-економічні та політичні події першого десятиріччя ХХ ст. у російській імперії сприяли створенню громадських національних організацій – «Просвіт». Указані національні організації сформувалися в таких містах: Одесі, Києві, Полтаві, Харкові, Катеринославі та на інших територіях сучасної України. Головною метою «Просвіт» було сприяння розвитку культури та освіти. Активна суспільна діяльність Катеринославської «Просвіти» щодо створенню освітніх закладів на території досліджуваного регіону розпочалася в 1912 р. із відкриттям у с. Лисичанську приватної жіночої прогімназії (Список навчальних закладів відомства МНО (крім початкових) по містах і селищах, складений до 1-го січня 1913 р., 1913).

Підсумовуючи другий етап розвитку жіночої гімназійної освіти (1905–1913 рр.), констатуємо, що на території досліджуваного регіону було відкрито 11 жіночих гімназійних закладів (1 державний та 10 приватних і громадських). Відзначимо, що більшість жіночих гімназійних закладів відкривалися в невеликих містах і селищах (Юзівка (Донецьк), Костянтинівка, Лисичанськ, Макіївка). Поширення приватних і громадських жіночих гімназійних закладів

упродовж цього етапу сприяло підготовці вчителів (учительок) для початкової школи; абітурієнтів до вищих навчальних закладів імперії, а також різного роду жіночих курсів, після закінчення яких випускниці отримували свідоцтва з професій різних галузей.

1914 рік ознаменував третій період розвитку жіночої гімназійної освіти досліджуваного регіону (1914–1916 рр.) Відповідно до наших наукових розвідок він характеризувався спадом педагогічної активності, що пов'язано з відволіканням на Першу світову війну, у якій брала активну участь російська імперія. Упродовж третього періоду в досліджуваному регіоні започатковано роботу лише 2-х гімназійних закладів, у яких отримували середню освіту жінки: Дебальцевська змішана гімназія громадської організації «Просвіта» та громадська жіноча гімназія в м. Єнакієві, яку утримували на власні кошти мешканці міста (Одеський державний обласний архів, ф. 2, оп. 35, спр. 1657).

Особливістю третього етапу розвитку жіночої гімназійної освіти полягає у відкритті перших змішаних навчальних закладів (навчалися разом дівчата і хлопці). Причини, які спонукали до цього, були не стільки педагогічні, а практичні (матеріальні) чинники. Відмітимо, що незважаючи на запити в якісній середній освіті, переважна більшість громад невеликих (нещодавно створених) міст і селищ не мала змоги утримувати паралельно чоловічі та жіночі гімназійні заклади, а тому були змушені відмовлятися від роздільної середньої школи (Олейнина, 2015). Ураховуючи відсутність необхідних фінансових і матеріальних ресурсів у громадах (кошти направлялися на потреби військовим), основним надходженням на утримання гімназійних закладів ставала плата за навчання, яка залежала від числа учнів, яких інколи було недостатньо. Саме тому доречним було утримувати змішані гімназійні заклади і створювати там більш сприятливі умови функціонування (навчально-методичне забезпечення, якісний педагогічний склад, утримання приміщень тощо). Саме ці переваги, на наш погляд, стали основними під час відкриття Дебальцівської змішаної чотирьохкласної прогімназія з підготовчим класом громадської організації «Просвіта», яка розпочала роботу в 1916 р. Директором гімназії, на час заснування, було обрано М. Блабненського (Фатальчук, 2010).

Четвертий етап (1917–1920 рр.) в історії жіночої гімназійної освіти південно-східного регіону України характеризується як період національного відродження та створення української шкільництва. Задля задоволення потреб та вимог українського громадянства в українській школі почали відкривати нові школи-гімназії. Так, на території дослідного регіону були відкриті дві державні українськомовні гімназії: у с. Дружківка (змішаного типу) та м. Бахмуті. У гімназії викладалися історія України, українська і німецька мови, математика (Центральний державний архів органів влади України (м. Київ), ф. 2201, оп. 1, спр. 416, арк. 230).

Із 1918 р. відбувалася масова українізація підготовчих та 1-2-х класів наявних гімназійних закладів. Складність цього процесу полягала у відсутності достатньої кількості педагогічних працівників, які вільно володіли українською мовою, та українськомовних підручників (Одеський державний обласний архів, ф. 42, оп.35, спр. 2087, 128 арк.). Паралельно з українськомовними жіночими гімназійними закладами відкривалися і російськомовні: Маріупольська Катеринославська епархіальна жіноча гімназія, Дмитрівська гімназія змішаного

типу, що утримувалась на кошти Дмитрівської культурно-освітньої громади, Попаснянська змішана громадська гімназія товариства «Просвіта» та класична гімназія змішаного типу в м. Єнакієве (Фатальчук, 2010).

Характерною ознакою четвертого етапу розвитку жіночої гімназійної освіти на території дослідного регіону була активна діяльність, яку проводили місцеві громади. Так, наприклад, мешканці м. Єнакієве задля найефективнішого сприяння створенню в місті класичної змішаної гімназії організувалися в батьківську спілку сприяння створенню гімназії. Для обговорення проблем, які намагалася вирішити Спілка, створювалися окремі секції: виховання і навчання в сім'ї; взаємодопомога батьків; видавництво підручників на кооперативні кошти; закупівля підручників, посібників та всього необхідного для навчання і виховання дітей; відкриття батьківських клубів, бібліотек; видавництво друкованих органів; допомога малозабезпеченим учням; розумне використання дозвілля тощо (Одеський державний обласний архів, ф. 2, оп. 35, спр. 1657). Відзначимо, що на ефективність функціонування жіночих гімназійних закладів упродовж четвертого етапу розвитку жіночої гімназійної освіти досліджуваного регіону значно впливала часта зміна політичної влади (Тимчасовий російський уряд, Українська Центральна Рада, влада генерала Денікіна і більшовицька).

Так, на початку 1920 р. з остаточним приходом більшовицької влади на території південно-східного регіону України відбулася загальна реорганізація системи освіти досліджуваного регіону. Жіночі гімназійні заклади припинили функціонування, замість них були введені єдині трудові школи, у відповідні класи яких і були включені учениці цих закладів (Сірополко, 2001).

На основі аналізу архівних джерел, наукової та історико-педагогічної літератури можна зробити висновок, що розвиток жіночої гімназійної освіти в південно-східному регіоні України в другій половині XIX – на початку XX століття обумовлювався соціальними, економічними, політичними, педагогічними і культурними чинниками.

У такий спосіб упродовж четвертого етапу (1917–1919 рр.) розвитку гімназійної освіти в східноукраїнському регіону було відкрито 11 гімназійних навчальних закладів, серед яких 1 державна «змішана» українськомовна гімназія, 5 громадських гімназій (4 змішаного типу, 1 жіноча). Вони започатковувалися зусиллями держави, громадськими об'єднаннями та приватними особами.

На основі опрацьованих архівних матеріалів, історико-педагогічної літератури було встановлено, що впродовж досліджуваного періоду на території південно-східного регіону України функціонувала мережа жіночої гімназійної освіти, яка включала 24 заклади: 18 жіночих гімназій і прогімназій (6 державних, 2 громадські та 10 приватних); 6 гімназій змішаного типу (1 державна і 5 громадських). Аналізуючи розвиток гімназійної освіти другої половини XIX – початку XX століття в досліджуваному регіоні, умовно можна виділити 4 етапи еволюції жіночої гімназійної освіти: 1) 1864–1904 рр.; 2) 1905–1913 рр.; 3) 1914–1916 рр.; 4) 1917–1920 рр.

На першому етапі (1870–1904 рр.) виникає нагальна необхідність відкриття жіночих гімназійних закладів на території південно-східного регіону України. Особливо відзначимо активну діяльність земств, які порушували клопотання перед Міністерством народної освіти про надання дозволу на відкриття прогімназій та

надавали кошти на їхнє утримання. Контроль за діяльністю жіночих державних гімназій і прогімназій було покладено на МНО (Міністерство народної освіти) та Відомство установ Імператриці Марії. Відзначимо також заслуги приватних осіб (Ф. Хартахая і М. Дякова), які відіграли значну роль у відкритті жіночих гімназійних закладів у м. Маріуполі та м. Старобільську. Завдячуючи їхнім зусиллям, було отримано дозвіл на відкриття перших державних жіночих гімназійних закладів.

Упродовж першого етапу дослідження відбувалися активні процеси, пов'язані з реформуванням жіночої гімназійної освіти імперії (1871 р., 1880 р., 1900 р.). Відзначимо і незначну кількість вихованок закладів, що, на нашу думку, пов'язано як з пересторогою батьків до якості наданих освітніх послуг, так і недостатнім фінансуванням. Стан навчально-матеріальної бази та кадрового забезпечення був посереднім, за невеликим винятком, і покращувався лише за рахунок додаткових субсидій з боку держави та коштів приватних осіб.

На першому етапі розвитку жіночої гімназійної освіти на території південно-східного регіону України було відкрито 5 державних жіночих гімназій. Вони утримувалися переважно на кошти місцевих бюджетів і державних субсидій. Відзначимо і адміністративне їхнє розміщення. Так, наприклад, на території області Війська Донського, що входила до складу досліджуваного регіону, суспільної активності щодо середньої освіти дівчат виявлено не було. Жіночі гімназійні заклади функціонували у великих містах регіону, де мешкала достатня кількість заможного населення (Маріуполь, Луганськ, Слов'янськ). Характерною особливістю розвитку жіночої гімназійної освіти досліджуваного регіону було те, що спочатку відкривалися прогімназії, які згодом реорганізовувалися в гімназії.

Другий етап (1905–1913 рр.) характеризується відкриттям поряд із державними суто приватних жіночих гімназійних закладів (фінансувалися за кошти учениць). Матеріальний стан і кадрове забезпечення останніх було більш якісним. Упродовж указанного періоду проходять активні процеси з реорганізації наявних прогімназій у гімназії, які відкривалися під час першого етапу. Із 1905 по 1913 рр. було відкрито 11 жіночих гімназійних закладів (1 державний та 10 приватних і громадських).

На третьому етапі (1914–1916 рр.) досліджуваного періоду відбувається гальмування процесу розвитку жіночої гімназійної освіти. На нашу думку, цей період характеризується напруженою суспільно-економічною ситуацією в імперії та регіоні зокрема, яка була викликана Першою світовою війною. Залишкове фінансування державою освітніх закладів (державні кошти зосереджено у військово-промисловій галузі), відтік іноземних інвестицій (неможливість оплати батьками за навчання у зв'язку зі втратою роботи) привели до затримки розвитку жіночої гімназійної освіти.

Відзначимо і деякі позитивні тенденції в суспільно-політичному житті регіону: піднесення патріотичних і революційних настроїв, зростання національної свідомості населення. На нашу думку, вони сприяли відкриттю 2-х жіночих гімназійних закладів місцевими громадськими організаціями: «Просвіти» і «Спілки сприяння розвитку освіти м. Єнакієво». Також відмітимо відкриття першої змішаної гімназії в досліджуваній період як альтернативи розвитку якісної середньої освіти для мешканців невеликих промислових селищ і міст регіону.

На четвертому етапі (1917–1920 рр.) в історії жіночої гімназійної освіти південно-східного регіону України настає період національного відродження в російській імперії. Суспільно-політичні зміни в імперії (революційні події) привели до зміни ладу, і водночас змінилося ставлення до нової української національної школи. Щоб задовольнити потребу українського громадянства в українській школі, почали відкриватися нові школи-гімназії, а також реорганізовуватися старі (уведення молодших класів гімназій з українською мовою викладання).

У південно-східному регіоні України впродовж 4-го етапу досліджуваного періоду було започатковано роботу 6-х жіночих гімназійних закладів, один із яких був суто з українською мовою викладання. На жаль, процес українізації і націоналізації не встиг набути масового поширення, причиною цього були тяжкі економічні і політичні умови в досліджуваному регіоні в цей період, а також часта зміна влади (регіон перебував в районі бойових дій). Ураховуючи це, слід усе ж відзначити ріст кількості жіночих гімназійних закладів, які відкривалися не лише в містах, але й у селах.

На час реорганізації жіночої гімназійної освіти в досліджуваному регіоні здійснювало навчально-виховний процес 24 жіночі заклади гімназійного типу: 18 гімназій і прогімназій (6 державних, 2 громадські та 10 приватних); 6 гімназій змішаного типу (1 державна і 5 громадських). У результаті перемоги радянської влади на території південно-східного регіону України всі загальноосвітні заклади, зокрема і жіночі, було реорганізовано, а замість них введені єдині трудові школи. Саме в цей час починається інтенсивна руйнація старої системи освіти, яку з приходом більшовицької влади довершили ідеологи радянської освіти.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Серед перспективних розвідок у цьому напрямі ми вважаємо за доцільне дослідження роботи змісту навчання в середніх професійних навчальних закладах південно-східного регіону України: комерційних і ремісничих училищах.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Высочайшее повеление по предмету допущения женщин на службу в общественные и правительственные учреждения. (1871). *Харьковские губернские ведомости*, 27.

Зинченко, Н. (1878). *Женское образование в России. Исторический очерк*. СПб.

Курило, В. С. (2000). *Освіта та педагогічна думка східноукраїнського регіону у ХХ столітті*. Луганськ: ЛДПУ.

Луганська приватна гімназія Р. Н. Воскресенської, м. Луганськ Словоносербського повіту Катеринославської губернії. Опис 1898–1918 рр. *Луганський державний обласний архів, ф. 41, оп. 1, од. зб. 4, арк. 15–23*.

Лутаєва, Т. В. (1998). Теорія і практика організації освіти учнів у гімназіях Харкова др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Харків, Україна: Харківський нац. Унів. ім. Г.С. Сковороди.

Мариуполь и его окрестности. (1892). Мариуполь: Издание Почетного попечителя Д. А. Хараджаева, типо-литография А. А. Франкова.

О преобразовании частной женской гимназии Левицкой в Юзовскую городскую гимназию с правами казенных гимназий. (1917). *Державний обласний*

архів Донецької області, ф. 53, оп. 1, спр. 4а.

Об уставе 2-го Енакиевского Союза Родителей гимназии. *Одесский державный обласний архів, ф. 2, оп. 35, спр. 1657.*

Обзор деятельности ведомства МНП за время царствования Императора Александра III. (1901). С-Пб.

Олейнина, Е. А. (1915). Совместное обучение в средней школе. *Вестник воспитания, 1*, 168–187.

Романов, Н. І. (2012). Розвиток професійної освіти в східноукраїнському регіоні в другій половині XIX – першій половині XX століття. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Луганськ, Україна: Луганський нац. ун-т ім. Т. Шевченка.

Сірополко, С. (2001). *Історія освіти в Україні*. Київ: Наук. думка.

Список державних середніх українських шкіл. *Центральний державний архів органів влади України (м. Київ), ф. 2201, оп. 1, спр. 416, арк. 230.*

Список учебных заведений ведомства МНП (кроме начальных) по городам и селениям, составленный к 1-му января 1913 г. (1913). Москва.

Список чиновников и преподавателей Харьковского учебного округа. (1886). Харьков. С. 502–555.

Статистические сведения о средних учебных заведениях Одесского учебного округа. (1918). *Одесский державний обласний архів, ф. 42, оп.35, спр. 2087. 128 арк.*

Терських, Л. М. (2001). Культурологічні основи розвитку системи освіти та педагогічної думки на Донеччині кінці XIX – початку XX століття. (Дис. канд. пед. наук). Луганськ, Україна: Луганський державний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка.

Фатальчук, С. Д. (2010). *Становлення та розвиток гімназійної освіти східноукраїнського регіону (друга половина XIX – початок XX століття)*. Слов'янськ, Україна: Вид-во Б. Моторіна.

REFERENCES

Vysochayshee povelenie po predmetu dopushcheniya zhenshchin na sluzhbu v obshchestvennye i pravitelstvennye uchrezhdeniya [The highest command on the subject of the admission of women to serve in public and government institutions]. (1871). *Kharkovskie gubernskie vedomosti, 27.*

Zinchenko, N. (1878). *Zhenskoe obrazovanie v Rossii. Istoricheskiy ocherk [Women's education in Russia. Historical outline]*. SPb.

Kurylo, V. S. (2000). *Osvita ta pedahohichna dumka skhidnoukrainskoho rehionu u KhKh stolitti [Education and pedagogical thought of the Eastern Ukrainian region in the 20th century]*. Luhansk: LDPU.

Luhanska pryvatna himnaziia R. N. Voskresenskoj, m. Luhansk Slovianoserbskoho povitu Katerynoslavskoi hubernii. Opys 1898–1918 rr. [Luhansk private gymnasium of R. N. Voskresenska, Luhansk, Slavic-Serbian county, Katerynoslav province. Description 1898–1918]. *Luhanskyi derzhavnyi oblasnyi arkhiv, f. 41, op. 1, od. zb. 4, ark. 15–23.*

Lutaieva, T. V. (1998). *Teoriia i praktyka orhanizatsii osvity uchniv u himnaziakh Kharkova dr. pol. XIX – poch. XX st. [Theory and practice of organizing the education of pupils in Kharkiv gymnasiums of the second half of the 19th – the beginning 20th century]*. (Extended abstract of PhD dissertation). Kharkiv:

Kharkivskiy nats. univ. im. H.S. Skovorody.

Mariupol i ego okrestnosti [Mariupol and its surroundings]. (1892). Mariupol: Izdanie Pochetnogo popечitelya D. A. Kharadzhaeva, tipo-litografiya A. A. Frankova.

O preobrazovanii chastnoy zhenskoy gimnazii Levitskoy v Iuzovskuyu gorodskuyu gimnaziyu s pravami kazennykh gimnaziy [On the transformation of the private women's gymnasium Levitskaya into the Yuzovsky city gymnasium with the rights of state gymnasiums]. (1917). *Derzhavnyi oblasnyi arkhiv Donetskoi oblasti, f. 53, op. 1, spr. 4a*.

Ob ustave 2-go Enakiyevskogo Soyuza Roditeley gimnazii [About the charter of the 2nd Enakievsky Union of Parents of the gymnasium]. *Odeskiy derzhavnyi oblasnyi arkhiv, f. 2, op. 35, spr. 1657*.

Obzor deyatelnosti vedomstva MNP za vremya tsarstvovoniya Imperatora Aleksandra III [Overview of the activities of the Ministry of MNP during the reign of Emperor Alexander III]. (1901). SPb.

Oleynina, E. A. (1915). Coeducational at Comprehensive School [Sovmestnoe obucheniye v sredney shkole]. *Vestnik vospitaniya, 1*, 168–187.

Romanof, N. I. (2012). Rozvytok profesiinoi osvity v skhidnoukrainskomu rehioni v druhii polovyni XIX – pershii polovyni XX stolittia [Development of vocational education in the Eastern Ukrainian region of the second half of the 19th – the beginning of the 20th century]. (Extended abstract of PhD dissertation). Luhansk, Ukraine: Luhanskyi nats. univ. im. T. Shevchenka.

Siropolko, S. (2001). *Istoriia osvity v Ukraini [History of education in Ukraine]*. Kyiv: Nauk. dumka.

Spysok derzhavnykh serednykh ukrainskykh shkil [List of state secondary Ukrainian schools]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv orhaniv vlady Ukrainy (m. Kyiv), f. 2201, op. 1, spr. 416, ark. 230*.

Spisok uchebnykh zavedeniy vedomstva MNP (krome nachalnykh) po gorodam i seleniyam, sostavlennyi k 1-mu ianvarya 1913 g. [List of educational institutions of the Ministry of MNP (besides primary) of cities and villages on the 1st of January]. (1913). Moscow.

Spisok chinovnikov i prepodavateley Kharkovskogo uchebnogo okruga [List of the officials and teachers of Kharkov educational district]. (1886). Kharkov. S. 502–555.

Statisticheskiye svedeniya o srednykh uchebnykh zavedeniyakh Odesskogo uchebnogo okruga [Statistical information on secondary educational institutions of Odessa educational district]. (1918). *Odeskiy derzhavnyi oblasnyi arkhiv, f. 42, op.35, spr. 2087. 128 ark*.

Terskykh, L. M. (2001). *Kulturolohichni osnovy rozvytku systemy osvity ta pedahohichnoi dumky na Donechchyni kintsi XIX – pochatku XX stolittia [Cultural foundations of the development of the education system and pedagogical thought in Donetsk region at the end of the 19th – the beginning of the 20th century]*. (PhD dissertation). Luhansk, Ukraine: Luhansk yi nats. univ. im. T. Shevchenka.

Fatalchuk, S. D. (2010). *Stanovlennia ta rozvytok himnaziinoi osvity skhidnoukrainskoho rehionu (druha polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [Formation and development of gymnasium education in the Eastern Ukrainian region (second half of the 19th – the beginning of the 20th century)]*. Sloviansk, Ukraine: Vyd-vo: B.I. Motorin.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано особливості становлення і розвитку жіночої гімназійної освіти південно-східного регіону України другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Під жіночою гімназійною освітою розглянуто жіночу загальну середню освіту, яку можна було отримати в гімназіях і прогімназіях досліджуваного регіону. З'ясовано, що гімназійні заклади були різних форм власності (державні, приватні, громадські) та підпорядкувалися різним відомствам (Міністерству народної освіти, Відомству Імператриці Марії, Генеральному Секретаріату). Установлено, що на поширення мережі жіночих гімназійних закладів сприяли: інтенсивний розвиток промисловості та економіки досліджуваного регіону (урбанізація регіону, перетворення його в потужний і промисловий центр російської імперії), який потребував освічених працівників у різних галузях господарства; надання прав випускницям отримувати вищу і додаткову спеціальну освіту (медичну, фельдшерську, педагогічну), працювати в суспільних і державних закладах; реформування системи жіночої освіти в імперії, що були викликані нагальною необхідністю підготовки вчителів для початкової школи.

На основі виявлених чинників, які сприяли становленню жіночої гімназійної освіти досліджуваного регіону, виокремлено 4 умовні етапи її розвитку: 1-й етап – 1870–1904 рр., 2-й етап – 1905–1913 рр., 3-й етап – 1914–1916 рр., 4-й етап – 1917–1920 рр. Установлена кількісна складова мережі гімназійних закладів у різних місцевостях південно-східного регіону в окреслені періоди. Розкрито роль приватних осіб (1-й етап) і місцевих громад (2–4-й етапи) в поширенні мережі жіночих гімназійних закладів. Виявлено, що впродовж I–II етапів розвитку жіночої гімназійної освіти в досліджуваному регіоні навчальні заклади поширювалися у великих містах (Маріуполь, Бахмут, Луганськ, Слов'янськ); упродовж III–IV етапів – у промислових селищах і навіть селах (с. Єнакієве, с. Дружківка, с. Лисичанськ тощо), які згодом «виростали» у промислові міста. Установлено, що на динаміку розвитку мережі гімназійних закладів вплинули політичні зміни в імперії (Перша світова і громадянська війни, створення української державності), а також остаточне захоплення досліджуваного регіону більшовиками, і як наслідок руйнація старої системи освіти.

Ключові слова: *південно-східний регіон, гімназійна освіта, жіноча освіта, громадська ініціатива, приватні особи, зміст освіти, професійна підготовка.*

ПОЧАТКОВА ШКОЛА

УДК 373.3.091:004

**THE PROBLEM OF USING AN INTERACTIVE POSTER IN
MATHEMATICS LESSONS IN PRIMARY SCHOOL**

**ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНОГО ПЛАКАТУ НА
УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

Igor Puchkov

кандидат педагогічних наук, доцент,
E-mail: yyy1973@ukr.net
ORCID 0000-0003-1992-9832
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна.

Ihor Puchkov

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
E-mail: yyy1973@ukr.net
ORCID 0000-0003-1992-9832
SHEI “Donbas State Pedagogical
University”, Ukraine.

Kateryna Yeshchenko

здобувач 2 (магістерського) рівня
вищої освіти спеціальності
013 Початкова освіта
E-mail: serbakovaekaterina976@gmail.com
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна.

Kateryna Yeshchenko

2nd (master's) level graduate
higher education specialty
013 Primary education
E-mail: serbakovaekaterina976@gmail.com
SHEI “Donbas State Pedagogical
University”, Ukraine.

ABSTRACT

The creation and dissemination of a single interactive digital information space has been and will be an important and effective basis for the development of every society. Historically, unified information spaces served to accelerate the development of all mankind and were a decisive factor in the modernization of civilization in all spheres (spiritual, cultural, professional, etc.). Exchange of knowledge, expansion of knowledge about nature, joint efforts for the development of science, technology and culture - this will contribute to the effective growth of the material level. Therefore, the creation of a single interactive digital information space can be considered a strategic goal of the introduction of modern and advanced information technologies in all spheres of human activity.

The use of interactive methods and exercises in the classroom and outside it helps students to acquire new knowledge, acquire skills and lead a life in an interesting and active learning style, helps them to develop basic competencies, and cross-border activities help to develop skills, contribute to the formation of key competencies and the development of cross-cutting skills defined in the State Standard of Primary Education.

The use of interactive posters in the classroom can increase the cognitive activity of students, the effectiveness of their perception of the material and the quality of learning. At least children better than usual remember this lesson. Interactive posters will soon replace simple linear presentations.

The organization of training by interactive methods in NUS involves modeling

life situations, using role-playing games, joint problem solving based on the analysis of the situation and the current situation, etc. Interactive teaching methods are generally divided into two groups: group and direct methods. These methods are used in different classes, at different stages of a particular class, for different purposes and are currently the most used.

Interactive poster helps to understand the individual pace of learning, quickly respond to changing situations in the classroom and systematically approach learning. Interactive posters can be classified by form and content. Depending on the amount of material you have, choose a single or multi-level layout to create an interactive poster.

Thus, the use of interactive didactic tools - interactive posters allows students to organize independent cognitive activity, to acquire scientific knowledge on the subject, as well as to master universal pedagogical activities that allow to analyze, generalize knowledge, compare, generalize, etc.

After the experiment: students' performance has improved due to the use of the interactive poster, so we recommend you to use it more often not only in mathematics lessons, but also in other activities.

Key words: *interactive poster, cognitive activity, methods and means of learning, NUSH, modernization of education*

Актуальність теми. Визначено важливість розробки та використання інтерактивних плакатів як навчального засобу для нового формату. Електронні інтерактивні плакати дозволяють вибрати оптимальний темп навчання, контролювати та коригувати процес вивчення навчального матеріалу, а ефект від роботи видно практично відразу, а не через деякий час. Крім того, здобувачі знань матимуть можливість реалізувати власні методи та прийоми вивчення дидактичного матеріалу.

Удосконалено шаблони однорівневих, дворівневих та трирівневих електронних інтерактивних плакатів, описано структуру та навігацію кожного типу. Встановлено, що інтерактивні плакати на одному рівні зазвичай являють собою робоче місце з набором необхідних навчальних матеріалів та різноманітних інтерактивних елементів. Дворівневі інтерактивні плакати можуть складатися з кількох плакатів на одному ярусі, а триярусні плакати можуть складатися з двох і одноярусних плакатів. Доведено переваги використання інтерактивних плакатів перед друкованими та електронними плакатами. Результати дослідження можуть стати основою для подальшого дослідження проблеми проектування інтерактивних електронних плакатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної і методичної літератури свідчить, що проблему реалізації дидактичних принципів під час викладання в математики вивчали багато дослідників, а саме: Г. Бевз, З. Слєпкань, Л. Занков, Р. Шаталов, З. Калмикова та ін.

Вивченням форм та методів навчання займалися багато вчених-педагогів, зокрема В. Беспалько, І. Васильєв, Р. Гуревич, Г. Джоунс, К. Кнаппер, І. Лернер, В. Ортинський, І. Підласий, Е. Саймон, Л. Товажнянський та інші.

Методиці вивчення математики в початковій школі присвячені роботи Л. Коваль, С. Логачевської, О. Онопрієнко, С. Скворцової та ін. Проблемам застосування інформаційно-комунікаційних технологій та особливостям використання Інтернету в навчальному процесі присвячені дослідження вчених:

В. Бикова, Р. Гуревича, Г. Кедровича, М. Кадемії, М. Козяра, Н. Морзе, Н. Опушко, С. Сисоевої та ін.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Мета статті полягає у використанні інтерактивного плакату на уроках математики в початковій школі.

У зв'язку з метою статті було визначено такі **завдання**: вивчити види та типи вправ з використанням різних інтерактивних технологій, засобів та методів навчання; запропонувати рекомендації щодо розробки уроків математики з використанням інтерактивного плакату.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З року в рік зростає потреба в пошуку ефективних навчально-методичних матеріалів, які сприятимуть викладенню навчального матеріалу, підвищенню інтересу учнів, підвищенню їхнього захоплення наукою, активізації розумової діяльності та розвитку творчого потенціалу.

В інтегрованому освітньому процесі важливу роль відіграє навчальний процес (педагогічний процес).

Навчальний процес характеризується двома, здавалося б, протилежними рисами. З одного боку, воно базується на реалізації певних принципів. З іншого боку, він зосереджується на творчій свободі учнів і спрямований на розвиток їх здатності мислити незалежно та вільно творити. Щоб якнайкраще організувати навчальний процес, важливо застосовувати всі основні принципи навчання, але адаптувати їх до кожної окремої ситуації. Використання сучасного підходу до роботи зі студентами забезпечує повне порозуміння та ефективну співпрацю між учнями та вчителями. Використання якісного дидактичного та методичного матеріалу сприяє кращому засвоєнню знань, отриманих під час навчання, та самостійної роботи з поданою інформацією.

У практичній роботі педагогічний процес організовано якісно та на високому рівні. Знання принципів навчання, якими керуються вчителі протягом усього трудового життя, допомагає їм зрозуміти та зрозуміти моделі навчання.

Але недостатньо знати принципи виховання, їх сутність і вплив на окремі складові навчального процесу. Необхідно володіти глибокими та широкими знаннями в практичній реалізації, володіти традиційними та інноваційними засобами для реалізації принципів навчання, набутих під час практичної діяльності безперервного дослідження (Гриценко, 2016).

Кожен освітній принцип містить у собі певний принцип чи ідею, які необхідно реалізувати в процесі навчання. Можна сказати, що вчитель в основному володіє інструментами для реалізації закладеної в нього ідеї. Шляхи реалізації таких ідей включають зміст матеріалу, що вивчається, способи організації навчальної діяльності учнів, методи і засоби навчання, особистість самого вчителя, психологічні особливості віку учнів тощо.

При цьому слід пам'ятати, що із сутності кожного педагогічного принципу впливає певний набір вимог, врахування яких на уроці чи в класній системі, в інших способах організації навчального процесу гарантуватиме ідеальний курс. нормальний перебіг навчального процесу, засвоєння знань, умінь і навичок, розвиток психічних процесів, формування особистості учнів. Для їх визначення можна використати приклад індивідуальних правил постановки вимог як

певного орієнтира, дотримання якого створює ідеальні умови для ефективного та якісного перебігу навчального процесу.

Засоби навчання містять елементи, які використовуються в навчальному процесі для інформаційного забезпечення, організації та управління пізнавальною діяльністю учнів на різних етапах уроку.

Помічники у навчанні сприяють раціональній організації самостійної роботи на уроці та поза ним, активізації процесу навчання та його тісному зв'язку з життям.

ІКТ-навчання вчителів забезпечує їх самовдосконалення, з акцентом на навчання впродовж життя, розуміння інформації, набутої у професійній діяльності, удосконалення професійної майстерності, підвищення якості застосування набутих знань у освітній практиці.

Системне використання вчителями цифрових технологій залишається дискусійним і потребує подальших досліджень впровадження компетентнісного підходу в НУШ (Гринько, 2021).

Особливо вони важливі при ознайомленні учнів з новою технікою, прогресивною технологією, передовими методами роботи новаторів виробництва.

Використання інтерактивних методів, прийомів і вправ у класі та поза ним допомагає учням здобувати нові знання, набувати навичок і жити в цікавому та активному стилі навчання, допомагає їм формувати ключові компетенції та діяльність на кордоні для розвитку навичок. Сприяє формуванню базових умінь та розвитку багатофункціональних умінь, визначених Державним стандартом початкової освіти (Залогіна, 2019).

Інтерактивний плакат – новий вид електронного навчального засобу, який забезпечує високу задіяність каналів інформації для зорового сприйняття в освітньому процесі. Інтерактивність пропонується за допомогою різноманітних інтерактивних елементів: посилань, перемикачів, полів введення тексту чи чисел тощо.

Особливості інтерактивних плакатів:

– Висока інтерактивність – це вчитель і діалог між викладачем та учнем, який використовує цю програму (ще один новий метод на цьому уроці);

– Простота у використанні – не вимагає інтерактивного плаката, має простий і зрозумілий інтерфейс;

– Багатий візуальний матеріал – фази, зображення та зображення зображень, що забезпечує переваги від подій та процесів, інших продуктів та резюме;

– Груповий та індивідуальний підхід до організації роботи з усім класом (інтерактивна дошка, скріншот) та кожен окремих учень (співпрацює з персональним комп'ютером);

– Навчальний матеріал для програм представлений у вигляді логічного каналу, завдяки якому вчитель може проектувати заняття відповідно до їх функцій.

Використанням інтерактивних елементів можна вирішити одну з ключових проблем освіти – привернути увагу того, хто навчається, зацікавити його та залучити до активної пізнавальної діяльності.

Електронний плакат узагальнює навчальну інформацію на кількох слайдах у вигляді «засобу навчання», опорну форму можна використовувати як на рівні вивчення нових матеріалів, так і на рівні закріплення та контролю (Дубовик і Рудницький, 2017).

Математика в початковій школі – це навчальна галузь з математики з різним розвитком здобувача початкової освіти та її ідеологічних сфер, математична діяльність, інші основні сили, які не потрібні для дослідження. Процес навчання для вивчення математики в початковій школі є формою навчального процесу.

У методичній літературі з математики загально визнаною є така система дидактичних принципів: принцип реалізації виховання; принцип науковості; принцип свідомості, активності і самостійності у навчанні математики; принцип систематичності і послідовності щодо навчання математики; принцип доступності; принцип наочності; принцип індивідуальності в навчанні; принцип міцності знань у навчанні математиці.

За концепцією Нової української школи, передбачено активне впровадження компетентнісного підходу, що зумовлює використання інтерактивного плакату на уроках математики в початковій школі дозволяє оптимізувати навчальний процес, активізувати увагу учнів до роботи на уроці, розвивати їхнє мислення, полегшує перехід від наочно-образного до словесно-логічного, понятійного мислення; сприяє підвищенню якості знань здобувачів початкової освіти, інтересу до вивчення математики, розумінню основних понять курсу математики початкової школи (НУШ: поради для вчителя, 2019).

Характеристика організації роботи вчителя інтерактивного плакату, ймовірно, є використання диференціального підходу до викладання уроків з різними видами підготовки та дозволяє вчителю диверсифікувати порядок подання матеріал, співвідносити обсяг між теоретичним та практичним матеріалом, розширити можливість застосування мультимедіа (відео, анімація) та наочних посібників в організації самостійної роботи учнів.

Молодші школярі можуть активно виявляти освітні матеріали, збільшити увагу та підвищити мотивацію до навчання математики. Результати програми інтерактивного плаката – найцікавіші та незабутні враження від уроків, а також легке запам'ятовування матеріалу уроку (Цивенко, 2018).

Проведення констатувального-діагностичного етапу нашого експериментального дослідження передбачало визначення вихідного рівня сформованості критичного мислення здобувачів початкової освіти на уроках математики з використанням інтерактивного плакату.

Дослідження проводилось упродовж 2021–2022 н. р. на базі Краматорського НВК (ЗОШ № 6 – ДНЗ) м. Краматорська Донецької області. У дослідженні взяли участь 28 здобувачі 2-го класу.

На констатувальному етапі дослідження після опанування другокласниками теми «Множення числа 2 та ділення на 2» без використання інтерактивного плакату учитель провівши діагностичну контрольну роботу зробив висновки, що на високий рівень контрольну роботу ніхто не склав, на достатньому рівні роботу склали – 42.8%, що становить 12 учнів. На середньому рівні роботу склали – 46.3%, що становить 13 учнів і на низькому – 10.7%, що становить 3 учня.

На формувальному етапі дослідження були проведені уроки з використанням інтерактивних плакатів. Матеріали для виготовлення інтерактивних плакатів були узяті з інтернет-ресурсів, підручників та посібників для досягнення мети експериментального дослідження.

У результаті проведеної роботи після формувального експерименту ми отримали наступні результати. Рівень знань з теми «Множення числа 3 та ділення на 3» другокласників став кращим, ніж з попередньої теми. На достатньому рівні роботу склали 71.4%, що становить 20 учнів. Також, 5 учнів, що складає 17.8% класу засвоїли матеріал на високому рівні. І лише 3 учні, а саме 10.8% написали роботу на середній рівень.

Аналіз результатів роботи показав, що рівень знань учнів на уроках математики під час використання інтерактивного плакату виріс.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Особливістю сьогодення є збільшення потоку інформації. У цьому сенсі ефективне навчання, яке сприяє підвищенню викладу навчального матеріалу та скороченню часу, що приділяється йому, зацікавлює учнів, підвищує їхній інтерес до вивчення науки, стимулює розумову діяльність і розвиває творчий потенціал. З року в рік потреба в пошуку підручників зростає. Модернізація освіти потребує переходу до нової методики дидактичної роботи, тобто активної діяльності учнів на уроці не лише з комп'ютером, а й з іншими предметами та предметами навчальної діяльності. Усе це веде до вдосконалення інтелекту учня, до пошуку нових навчальних методів і засобів, спрямованих на самостійне здобуття та виклад знань.

Новітні технології створюють потужні нові способи представлення, організації, зберігання, передачі та обробки освітньої інформації, що дозволяє учням переходити до більш ефективних способів організації навчальної діяльності, і технології тепер важливі та можуть зіграти свою роль. реформа освіти.

Цей засіб навчання органічно вписується в класно-урочну систему. У цьому типі цифрового освітнього ресурсу інформація не подається відразу, вона відкривається залежно від дій викладача, який керує нею за допомогою відповідних кнопок. По суті, плакат є презентаційним засобом, тобто його основне завдання – подати інформацію. Це електронний навчальний плакат з інтерактивною навігацією, що дозволяє відображати необхідну інформацію: графіку, текст, звук, відео. Сам інтерфейс повинен бути зрозумілим, простим і практичним. Інтерактивний плакат можна використовувати як на етапі ознайомлення з новим матеріалом, так і під час репетицій, а інтерактивний плакат можна використовувати для орієнтування всього класу.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Гринько В. О. (2021). *Теоретичні і методичні засади проектування цифрових освітніх технологій у навчанні майбутніх учителів початкової школи.* (Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора пед. наук). Старобільськ, Україна: Міністерство освіти і науки України державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Гриценко С. (2016). Використання ігрової діяльності у навчальному процесі. *Початкове навчання та виховання.* № 34. С. 12–19

Діяльність НАПН України щодо науково-методичного забезпечення

модернізації та реформування освіти: огляд. вид. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [авт.-упоряд.: Лапаєнко С. В., Агалець І. О., Гуралюк А. Г., Закатнов Д. О., Росток М. Л. та ін. ; наук. ред. Лапаєнко С. В.]. Вінниця : ТВОРИ. 2022. – 204 с.

Дубовик В. і Рудницький С. (2017). Особливості використання електронних плакатів в процесі викладання математичних дисциплін в педагогічних університетах. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SMeJXk8AAAAJ&citation_for_view=SMeJXk8AAAAJ:Se3iqnhoufwC

Залогіна О. О. (2019). Використання активних методів, інтерактивних технологій, інтернет ресурсів при вивченні математики, в контексті проблемної теми школи. Формування відкритого інформаційно-комунікаційного середовища. URL: <https://cutt.ly/vE9KTle>

Нова українська школа: poradnik dla vchytelya (2019). Київ. 208 с. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf>

Цивенко Я. І. (2018). Використання інтерактивних технологій навчання на уроках математики: методичні рекомендації. Маріуполь. URL: <http://mcpto.dn.ua/wp-content/uploads/2018/05/Цивенко-Я.І.-використання-інтерактивних-технологій-на-уроках-математики.pdf>

REFERENCES

Hryn'ko, V. O (2021). Teoretychni i metodychni zasady proyektuvannya tsyfrovyykh osvitynykh tekhnolohiy u navchanni maybutnykh uchyteliv pochatkovoyi shkoly. [Theoretical and methodological principles of designing digital educational technologies in the training of future primary school teachers]. (Avtoref. dys. na zdobuttya naukovooho stupenya doktora pedyu nauk). Starobil's'k, Ukrayina: Ministerstvo osvity i nauky Ukrayiny derzhavnyy zaklad «Luhans'kyu natsional'nyy universytet imeni Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].

Hrytsenko, S. (2016). Vykorystannia ihrovoi diialnosti u navchalnomu protsesi [Use of game activity in the educational process]. Pochatkove navchannya ta vykhovannya, no. 34, pp. 12–19. [in Ukrainian].

Diyal'nist' NAPN Ukrayiny shchodo naukovykh metodychnykh zabezpechennya modernizatsiyi ta reformuvannya osvity: [Activities of the National Academy of Sciences of Ukraine in relation to scientific and methodological support for the modernization and reform of education] ohlyad. vyd. / NAPN Ukrayiny, DNPB Ukrayiny im. V. O. Sukhomlyns'koho ; [avt.-uporyad.: Lapayenko S. V., Ahalets' I. O., Huralyuk A. H., Zakatnov D. O., Rostoka M. L. ta in. ; nauk. red. Lapayenko S. V.]. Vinnytsya : TVORY. 2022. – 204 s. [in Ukrainian].

Dubovyk, V. i Rudnyts'kyu, S. (2017). *Osoblyvosti vykorystannya elektronnykh plakativ v protsesi vykladannya matematychnykh dystsyplin v pedahohichnykh universytetakh* [Peculiarities of the use of electronic posters in the process of teaching mathematical disciplines in pedagogical universities]. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SMeJXk8AAAAJ&citation_for_view=SMeJXk8AAAAJ:Se3iqnhoufwC [in Ukrainian].

Zalohina, O. O. (2019). *Vykorystannya aktyvnykh metodiv, interaktyvnykh tekhnolohiy, internet resursiv pry vuvchenni matematyky, v konteksti problemnoyi temy shkoly. Formuvannya vidkrytoho informatsiyno-komunikatsiynoho seredovyscha* [The

use of active methods, interactive technologies, Internet resources in the study of mathematics, in the context of the problematic topic of the school. Formation of an open information and communication environment]. URL: <https://cutt.ly/vE9KTle> [in Ukrainian].

Nova ukrayins'ka shkola: poradnyk dlya vchytelya [New Ukrainian school: a teacher's guide] (2019). Kyiv. 208 s. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf> [in Ukrainian].

Tsyvenko, Y.I. (2018). *Vykorystannya interaktyvnykh tekhnolohiy navchannya na urokakh matematyky: metodychni rekomendatsiyi* [Use of interactive learning technologies in mathematics lessons: methodical recommendations]. Mariupol'. URL: <http://mcpto.dn.ua/wp-content/uploads/2018/05/Tsyvenko-YA.I.-vykorystannya-interaktyvnykh-tekhnolohiy-na-urokakh-matematyky.pdf> [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Створення та поширення єдиного інтерактивного цифрового інформаційного простору було і буде важливою та ефективною основою розвитку кожного суспільства. Історично єдині інформаційні простори слугували прискоренню розвитку всього людства і були вирішальним фактором модернізації цивілізації в усіх сферах (духовній, культурній, професійній тощо). Обмін знаннями, розширення знань про природу, спільні зусилля для розвитку науки, техніки та культури – це сприятиме ефективному зростанню матеріального рівня. Тому створення єдиного інтерактивного цифрового інформаційного простору можна вважати стратегічною метою впровадження сучасних і перспективних інформаційних технологій у всі сфери людської діяльності.

Використання інтерактивних методів і вправ у класі та поза ним допомагає учням здобувати нові знання, здобувати навички та вести життя в цікавому та активному стилі навчання, допомагає їм розвивати базові компетенції, а транскордонні заходи допомагають розвивати навички, сприяють формуванню ключових компетентностей та розвитку наскрізних умінь, визначених у Державному стандарті початкової освіти.

Використання інтерактивних плакатів на уроці дозволяє підвищити пізнавальну активність учнів, ефективність сприйняття ними матеріалу та якість засвоєння матеріалу. Принаймні це заняття запам'ятовується дітям краще, ніж зазвичай. Прості лінійні презентації незабаром замінять інтерактивні плакати.

Організація навчання інтерактивними методами в НУШ передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблем на основі аналізу ситуації та поточної ситуації тощо. Інтерактивні методи навчання загалом поділяються на дві групи: групові та прямі методи. Ці методи використовуються на різних заняттях, на етапах того чи іншого заняття, для різних цілей і в даний час є найбільш використовуваними.

Інтерактивний плакат допомагає зрозуміти індивідуальний темп навчання, швидко реагувати на мінливі ситуації в класі та системно підходити до навчання. Інтерактивні плакати можна класифікувати за формою та змістом. Залежно від обсягу матеріалу, який у вас є, виберіть одно- чи

багаторівневий макет для створення інтерактивного плаката.

Отже, використання інтерактивних дидактичних засобів – інтерактивних плакатів дає можливість учням організувати самостійну пізнавальну діяльність, здобути наукові знання з даного предмету, а також оволодіти універсальною педагогічною діяльністю, що дозволяє здійснювати аналіз, узагальнення знань, порівняння, узагальнення тощо.

Після експерименту: успішність учнів підвищилася завдяки використанню інтерактивного плакату, тому ми рекомендуємо вам частіше використовувати його не лише на уроках математики, а й в інших видах діяльності.

Ключові слова: інтерактивний плакат, пізнавальна діяльність, методи та засоби навчання, НУШ, модернізація освіти

УДК 373.3.091:004

FEATURES OF USING GAMES DURING STUDY COMPUTER SCIENCES IN PRIMARY SCHOOL

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІГОР ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНФОРМАТИКИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Igor Puchkov

кандидат педагогічних наук, доцент,
E-mail: yyyu1973@ukr.net
ORCID 0000-0003-1992-9832
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна.

Ihor Puchkov

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
E-mail: yyyu1973@ukr.net
ORCID 0000-0003-1992-9832
SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine.

Alina Bilenets

здобувач 2 (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта
E-mail: derg00214@gmail.com
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна.

Alina Bilenets

2nd (master's) level graduate higher education specialty 013 Primary education
E-mail: derg00214@gmail.com
SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine.

ABSTRACT

The modern period of the development of a civilized society is rightly considered the stage of informatization. A characteristic feature of this period is the fact that the dominant type of activity in the sphere of social production, which increases its efficiency and knowledge intensity, is collection, production, processing, storage, transfer and use of information based on modern information technologies.

Nowadays, the trend of introduction of the subject is clearly visible computer science in junior classes of general educational institutions. Although it is alarming that often the decision to introduce this subject into the primary school curriculum is determined only by the availability of educational computer class.

The goal of a computer science course with this approach is to teach children to work on a computer, using it as a simulator or demonstrator. However, computer science is the science of how to receive, store, process, transmit and present

information and it is not limited to mastering computer skills in user mode.

Such a subject should be studied as soon as possible, since the style and way of thinking of high school students is already formed and difficult to change. In this regard, there are many supporters of studying computer science in elementary school.

The goal of the course is to teach the child to work with information, and above all to develop algorithmic, logical and critical thinking.

The article examines the problem of using game technologies during the study of informatics in elementary school. It has been proven that games support the cognitive development of primary school students. The classification of game technologies used by primary school teachers is described. Game learning technologies are educational materials and educational content created by interaction between a teacher and a student using a game. Striving for a modern approach during the educational process, creating and implementing new teaching methods and technologies is the main task of teachers and lecturers. The article presents different approaches to the essence of the game, which is a manifestation of exceptional educational creativity, collective and individual activity, individual reaction to processes and events.

Key words: *modern information technologies, computer science, general educational institutions.*

Актуальність теми даного дослідження зумовлено тим, що на сьогодні простежується активний розвиток інформатизації цивілізованого суспільства. Нині чітко простежується тенденція запровадження предмету інформатики в молодших класах загальноосвітніх навчальних закладів, адже сучасна школа, за новими стандартами НУШ взяла курс на ефективне використання сучасних інформаційних технологій, починаючи з початкових класів.

Однак інформатика – це наука про те, як отримувати, накопичувати, обробляти, передавати та представляти інформацію і це не обмежується оволодінням комп'ютерними навичками в режимі користувача. Такий предмет слід вивчати якомога швидше, оскільки стиль і образ мислення старшокласників вже сформований і важко змінюється. У зв'язку з цим існує багато прибічників вивчення інформатики в початковій школі і тому метою курсу інформатики – навчити дитину працювати з інформацією, а насамперед – розвивати алгоритмічне, логічне та критичне мислення.

Одним із способів підтримувати інтерес до предмета, формувати творчі здібності, розвивати пізнавальну активність учнів, вміти узагальнювати матеріал, краще розуміти роль обчислювальної техніки в житті є гра. Такий метод підвищує інтерес до навчальних знань загалом і до тих проблем, які моделюються через гру. Така форма навчання дозволяє зняти «навчальну втому», яка виникає у більшості учнів у процесі вивчення предмета, в тому числі і інформатики, адже незважаючи на актуальність основної частини навчальних тем учитель потребує особливих зусиль для підтримки класу та виявити в учнів інтерес до змісту теми. Щодо використання ігор на уроках інформатики, то можна сказати – всі люблять грати. Будь-яка гра лише зовні здається безтурботною і легкою. Насправді, це вимагає від гравця максимуму своєї енергії, розуму та витривалості, а від вчителя – багато тренувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Отже, під час гри кожен стає і

вчителем і учнем у процесі взаємного, спільного освоєння нових цінностей. При цьому створюється синергетичний ефект, сенс якого полягає в тому, що загальний результат, досягнутий спільними зусиллями, виходить за межі системи результатів, яких кожен учасник процесу міг би досягти шляхом самої дії.

Проблемою використання ігор в навчальному процесі займалися С. Гриценко, М. Корнієнко, С. Крамаровська, І. Зарецька, Н. Мачинська, М. Оприск, І. Підласий, В. Шевельова та інші вчені. Зокрема М. Корнієнко, С. Крамаровська, І. Зарецька, розглядали процес вивчення інформатики в Новій українській школі. Теоретичні аспекти використання ігрових технологій обґрунтовували С. Гриценко, Н. Мачинська, М. Оприск, І. Підласий, В. Шевельова.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Метою статті – описати особливості використання ігор під час вивчення інформатики в початковій школі.

У зв'язку з метою статті було визначено такі **завдання**: вивчити види та типи вправ з використанням різних ігрових технологій; запропонувати рекомендації щодо розробки ігрових завдань, які вчитель може використати різних етапах уроку інформатики.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Одним з головних завдань у навчанні є розвиток творчих і дослідницьких здібностей учнів. Але для того щоб учень міг творити на уроці, йому повинно бути цікаво. Ні для кого не секрет, що в даний час в учнів спостерігається слабка мотивація до навчання, діти не зацікавлені в навчанні. Причин цього досить багато: і перевантаженість шкільних програм, і відірваність досліджуваного матеріалу від життя, від здібностей і потреб учнів і багато іншого.

Тому одна з основних цілей вчителя – підтримувати інтерес дітей до навчання. Крім того, перед кожним з нас стоять і певні педагогічні завдання, зокрема пошук ефективних методик і технологій навчання (Підласий, 2004).

На початку навчання інформатики більшість дітей бачать в комп'ютері інструмент для розваг (мається на увазі комп'ютерні ігри). Дослідження показують, що зараз у багатьох учнів формується негативна залежність від комп'ютерних ігор. Існує протиріччя між вчителем, який вимагає від учнів вивчення текстових і графічних редакторів, і учнем, яких тільки і чекає того, щоб учитель дозволив пограти йому в комп'ютерну гру.

Як же зробити так, щоб учні заходили з радістю в кабінет інформатики не тільки заради комп'ютерних ігор, а тому, що сам процес навчання доставляв би їм задоволення, крім того, на уроках йшов би розвиток мислення і пізнавальних інтересів? Одне з рішень цього питання-направити прагнення дитини грати в комп'ютерні ігри в русло творчої гри на уроці, іноді з використанням навчальних комп'ютерних ігор.

Одним з ефективних шляхів виховання у школярів інтересу до предмету є організація їх ігрової діяльності. З перших років життя у дитини складаються передумови для оволодіння різними формами діяльності. Але найдавнішим і випробуваним засобом є гра, що супроводжує людину всю його подальше життя.

Для дітей гра – це спосіб навчитися того, чого їх ніхто не вчив. Гра важлива для створення дружнього колективу та формування самостійності,

позитивного ставлення до праці, виправлення будь-яких відхилень в індивідуальній поведінці дітей та багато іншого. Всі ці виховні процеси засновані на впливі гри на психічний розвиток дитини, на становлення її особистості.

На даний час в початковій школі впровадження діяльності за ігровими методами в використовується при вивченні інформатики. Це пояснюється тим, що ці методи, включають майже всі форми роботи (діалог, групова робота тощо), створюють великі можливості для творчої діяльності та інтелектуального розвитку дитини.

Гра дозволяє відпочити від повсякденності. Гра потребує дотримання правил. Правила системи гри є абсолютними та незаперечними. Не можна порушувати правила і продовжувати грати. Гра дає можливість створити і згуртувати команду. Привабливість гри настільки велика, що зв'язок між людьми в грі настільки повний і глибокий, що ігрові спільноти демонструють здатність виходити за межі самої гри. У гру вноситься елемент невизначеності, який спонукає розум, вимагає його шукати оптимальні рішення. Гра вчить поняттям честі, самообмеження на благо команди. Гра розвиває уяву, адже необхідно створювати нові світи, легенди, ситуації та правила гри. Гра розвиває психологічну пластичність. Гра – це не тільки змагання, а театральна гра, вміння вжитися в образ і довести його до кінця. Не випадково всі найуспішніші навчальні комп'ютерні програми створені з використанням ігрових методик. Гра – це мотивована діяльність. Це означає, що цю дію виконують не за ради результату, а за ради процесу (Мачинська і Оприск, 2019).

Ігри, які використовуються в навчанні, поділяються на рольові, організаційні і ділові. Існують певні труднощі у визначенні типу гри, оскільки деякі правила побудови гри схожі в різних іграх, але водночас мають значні та фундаментальні відмінності. Всі ігри, так чи інакше, вирішують три основні завдання, що впливають на учасників: виховання, навчання і розвага.

Однак чітко розмежувати функції гри неможливо. Кожна гра чомусь навчає, розвиває в гравцях певні риси і водночас, крім ділової гри, має розважальне призначення.

Хоча з віком гра втрачає свою привабливість, вона може бути ефективним засобом стимулювання інтересу до навчання в молодших класах, в середній та старшій школі.

Ігровий компонент – це сукупність методів цікавої подачі навчального матеріалу. Крім того, цей процес опосередковано впливає на учня, коли знання та навички передаються нетрадиційним способом (Шевельова, 2016).

Ігровий компонент має свої особливості, які в основному виражаються в тому, що його компоненти можуть використовуватися як в аудиторії, так і поза нею, можуть контролюватися як викладачем, так і учнем, а навчальний матеріал може бути підготовлений разом.

Дидактичні ігри несуть пізнавальне навантаження, функцію інтелектуального розвитку дитини. Вони розвивають уміння використовувати предмети та поняття. Ці ігри сприяють розвитку інтелектуальних здібностей дитини, пам'яті, мислення та кмітливості.

Екшн-ігри – це чудовий спосіб тренуватися, розвивати швидкість, спритність, гнучкість і зміцнювати своє фізичне здоров'я.

Необхідним компонентом сюжетно-рольових ігор є наявність вигаданої ситуації та ролі, яку дитина повинна взяти на себе для досягнення мети. Ці образотворчі ігри дозволяють учням поглибити та зміцнити цінні особистісні якості, дізнатися про принципи міжособистісних стосунків, зміцнити моральне здоров'я.

У навчальних іграх спостерігається змагання в знаннях, в активних іграх в спритності, рольові ігри не мають явного змагального характеру. Є така цікава закономірність:

– в початковій школі домінують рольові та дійові ігри, тому що для школяра рольова гра є більш легким видом діяльності, ніж гра за правилами, оскільки немає строго визначених правил, які скріплюють свободу рухів. Для партнерів немає конкретних вимог до зобов'язань. Це приносить велике задоволення: з одного боку, гравець підкоряється загальним правилам гри, з іншого боку, він має можливість діяти так, як хоче. Рухливі ігри дозволяють організму дитини вивільнити зайву енергію;

– рухливі та навчальні ігри відіграють провідну роль у підлітковому віці, що пов'язано зі зміною пріоритетів навчальної діяльності;

– у старшому віці переважають дидактичні та сюжетно-рольові ігри (Гриценко, 2016).

З перших уроків потрібно вміти створити атмосферу творчості, тобто умови для того, щоб розбудити в учнях майбутніх програмістів, інженерів з комп'ютерів, комп'ютерних дизайнерів, для цього можна використовувати такі прийоми:

1. Розгадування і складання кросвордів, ребусів на основні поняття.
2. Рішення логічних і жартівливих завдань.
3. Інценування деяких алгоритмів.
4. Інформаційні хвилинки.
5. Ігрові фізкультхвилинки.
6. Творчі завдання.
7. Рейтингові турніри (Шевельова, 2016).

Зазвичай при вивченні складної теми треба розмежовувати рівень мінімальних знань, рівень вільного володіння матеріалом і рівень творчості.

Взагалі, емоційна похвала творить чудеса. А похвалити завжди є за що: за швидкість і якість друку, за блискучу здогад при складанні алгоритму, за красиве і грамотне оформлення конспектів та тощо. Обдаровані діти на уроці вимагають не меншої уваги, ніж слабкі учні. Треба їм давати додаткові завдання підвищеної складності, над якими вони повинні подумати або в класі або вдома.

За допомогою таких методів і прийомів роботи діти з безликої сірої маси перетворюються в «букет» індивідуальностей.

Найбільше ігрових уроків краще використовувати в початковій школі. В інших класах вони проводяться у формі ділових ігор при вивченні окремих тем. Наприклад, в 9 класі, учні вивчають інформатику на підвищеному рівні, в кінці вивчення теми «Технологія обробки графічної інформації в растровій графіці» проводиться ділова гра «шкільна газета».

Так як згідно з типовим навчальним планом, не передбачається контрольних робіт для початкової школи, то в програмі для контролю знань з пройдених тем вони замінені турнірами, які проводяться у формі гри. Учням

дуже подобаються подібні заняття, вони з нетерпінням чекають їх, беруть участь в їх підготовці. Позитивною стороною заміни звичайного заняття контролю знань на ігрове є той факт, що знижується психологічна напруга і хвилювання учнів, що важливо для їх здорового розвитку. Крім того, нетрадиційні форми контролю знань і умінь розкривають індивідуальні особливості дітей, підвищується рівень підготовки до уроку, що дозволяє своєчасно усувати недоліки і прогалини в знаннях учнів.

Інформаційні хвилини на уроках інформатики можна вводити в 3-4 класах, починаючи з найперших занять. Активну участь у підготовці та проведенні інформаційних хвилин повинні брати самі діти. Учні діляться останніми почутими ними відомостями про комп'ютери та інформатику.

Основною формою проведення інформаційних хвилин потрібно вибрати діалог, в якому направляючи і координуючи функції виконує вчитель. З самого початку учні повинні усвідомити значення словосполучення «Інформаційна хвилинка»: хвилинка – це обмеження за часом, інформаційна – ми дізнаємося нову інформацію (Корнієнко, Крамаровська і Зарецька, 2021)

Наприклад, хлопці отримують відомості про призначення пристроїв комп'ютера тільки після вивчення інформаційних процесів, а оперувати назвами основних пристроїв і блоків персонального комп'ютера: «дисплей», «клавіатура» та тощо вчителю доводиться з перших уроків. Усунути це протиріччя можна за рахунок змістовного наповнення інформаційних хвилин.

В якості основи для їх проведення можна створити текстовий файл з віршованим текстом, розділеним на певні «порції», кожна з яких буде відповідати розповіді про новий пристрій. При цьому визначається тематика хвилин («що може комп'ютер», «Дисплей – відважний капітан», «Чудо-принтер»). По ходу проведення інформаційних хвилин необхідно, по можливості, показати джерело інформації (газету, журнал тощо), з якого вчитель отримав цікаві відомості, ілюстрації, цікаві фрагменти. Це дозволить посилити значимість уроків, сприятиме вихованню у дітей самоповаги (адже ми вже читаємо журнали для дорослих!), створить додаткову мотивацію (Корнієнко та ін., 2021).

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, можна зрозуміти, що, почавши урок з яскравою, цікавою інформаційною хвилиною, можна забезпечити пізнавальну активність дітей протягом усього уроку.

Під час навчання інформатики в початкових класах доцільно використовувати різноманітні методичні прийоми, особливо з елементами гри. Методика викладання, особистісні якості вчителя істотно впливають на розвиток інтересу до предмета, тому вчитель у постійному пошуку різноманітних форм та ефективних методів навчання, які б активізували розумову діяльність учнів.

Гра є одним із традиційних і визнаних методів навчання та виховання. Цінність цього методу полягає в тому, що в ігровій діяльності тісно переплітаються навчальна, розвивальна та виховна функції. Гра як метод навчання організовує, розвиває, розширює пізнавальні здібності та виховує особистість.

Рекомендації при розробці ігрового уроку:

1) Пам'ятайте, що найголовніше, щоб дітям було цікаво і урок запам'ятався їм надовго.

2) Урок повинен бути зрозумілим, тому вибір всіх термінів і операцій, пропорованих на уроці, повинен бути обґрунтований.

3) Всі учні під час гри повинні бути задіяні, навіть самі пасивні.

4) Учні повинні брати участь в підготовці до гри (це полегшить вашу роботу і додасть додатковий інтерес в учнів до уроку).

5) Після закінчення гри її треба обговорити (найкраще це зробити під час рефлексії).

6) Визначивши цілі уроку, починайте підготовку ігрового уроку з вибору сюжетної лінії (подорож, турнір, ділова гра та тощо). Враховуйте при цьому вік учнів.

7) Розробіть окремі етапи гри і спробуйте визначити їх часові рамки. Включіть в урок запасні завдання на випадок, якщо залишиться час.

8) Пам'ятайте про санітарні норми роботи дітей за комп'ютером.

Таким чином, професію вчитель можна порівняти з професією диригента. Від майстерності диригента залежить злагоджена робота оркестру, так і у педагога. Від його умінь і злагодженої роботи залежить зростання творчої та інтелектуальної особистості. Найцікавіше в роботі вчителя – це спостерігати творчий ріст своїх учнів, як вони опановують логічне мислення і приймають правильні рішення, знаходять вихід з проблемних ситуацій, як дорослішаючи, вони розвивають свої здібності. Все це підтверджує, що вчитель на правильному шляху і дає нові сили для роботи і творчості.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Гриценко С. (2016). Використання ігрової діяльності у навчальному процесі. *Початкове навчання та виховання*. № 34. С. 12–19

Корнієнко М., Крамаровська С., Зарецька І. (2021). Інформатика. *Підручник для 4 класу*. Харків. Видавництво «Ранок». 128 с.

Мачинська Н., Оприск М. (2019). Теоретичні аспекти використання ігрових технологій на уроках в початковій школі. *Молодий вчений* № 10 (74) С. 229-232.

Підласий І. (2004). Практична педагогіка або три технології. *Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти*. Київ. Видавничий Дім «Слово». 616 с.

Шевельова В. (2016). Методика організації ігрової діяльності в початковій школі. *Початкове навчання та виховання*. № 4. С. 6-9.

REFERENCES

Hrytsenko, S. (2016). Vykorystannia ihrovoi diialnosti u navchalnomu protsesi [Use of game activity in the educational process]. *Pochatkove navchannya ta vykhovannya*, no. 34, pp. 12–19. [in Ukrainian].

Kornienko M., Kramarovska S., Zaretska I. (2021). Informatyka. [Informatics]. *Pidruchnyk dlya 4 klasu*. Kharkiv. Vydavnytstvo «Ranok». 128 p. [in Ukrainian].

Machynska N.I., Oprisk M.A. (2019). Teoretychni aspekty vykorystannya ihrovykh tekhnolohiy na urokakh v pochatkoviy shkoli. [Theoretical aspects of the use of game technologies in elementary school lessons]. *Lviv Molodyy vchenyy* № 10 (74) S. 229-232. [in Ukrainian].

Podlasy I.P. (2004). Praktychna pedahohika abo try tekhnolohiyi. [Practical

pedagogy or three technologies]. Interaktyvnyy pidruchnyk dlya pedahohiv rynkovoyi systemy osvity. Kyiv. Vydavnychy Dim «Slovo». 616 p. [in Ukrainian].

Shevelova, V.V. (2016). Metodyka orhanizatsii i hrovoi diialnosti v pochatkovi shkoli [Methods of organization of game activity in elementary school]. Pochatkove navchannya ta vykhovannya, no. 4, pp. 6–9. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Сучасний період розвитку цивілізованого суспільства справедливо вважають етапом інформатизації. Характерною особливістю цього періоду є той факт, що домінуючим видом діяльності у сфері суспільного виробництва, що підвищує його ефективність та наукоємність, є збір, виробництво, обробка, зберігання, передача та використання інформації на основі сучасних інформаційних технологій.

Нині чітко простежується тенденція запровадження предмету інформатики в молодших класах загальноосвітніх навчальних закладів. Хоча насторожує те, що часто рішення про введення цього предмета в шкільну програму початкової школи обумовлено лише наявністю навчального комп'ютерного класу. Мета курсу інформатики при такому підході – навчити дітей працювати на комп'ютері, використовуючи його як тренажер або демонстратор. Однак інформатика – це наука про те, як отримувати, накопичувати, обробляти, передавати та представляти інформацію і це не обмежується оволодінням комп'ютерними навичками в режимі користувача.

Такий предмет слід вивчати якомога швидше, оскільки стиль і образ мислення старшокласників вже сформований і важко змінюється. У зв'язку з цим існує багато прибічників вивчення інформатики в початковій школі. Мета курсу – навчити дитину працювати з інформацією, а насамперед – розвивати алгоритмічне, логічне та критичне мислення.

У статті розглядається проблема використання ігрових технологій під час вивчення інформатики в початковій школі. Доведено, що ігри підтримують когнітивний розвиток учнів початкової школи. Описано класифікацію ігрових технологій, які використовують вчителі початкових класів. Ігрові технології навчання – це навчальні матеріали та навчальний контент, який створюється взаємодією між учителем і учнем за допомогою гри. Прагнення до сучасного підходу під час навчального процесу, створення та впровадження нових методів і технологій навчання є основним завданням вчителів і викладачів. В статті представлені різні підходи до сутності гри, що є проявом виняткової навчальної творчості, колективної та індивідуальної активності, реакції особистості на процеси та події.

Ключові слова: сучасні інформаційні технології, інформатика, загальноосвітні навчальні заклади.

УДК 373/.3/.5 (477)

CULTURAL AND HISTORICAL ASPECTS OF THE THEORETICAL SEARCH FOR A MODERN CONCEPT OF THE SUBJECT «PHYSICAL CULTURE» AT THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТЕОРЕТИЧНОГО ПОШУКУ МОДЕРНОГО КОНЦЕПТУ ПРЕДМЕТУ «ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА» В НУШ

Igor Fedь

доктор філософських наук, професор,
E-mail: igorfed39278@gmail.com
ORCID 0000-0001-5575-7025
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Igor Fed

D.Sc. of Philosophy, Professor
E-mail: igorfed39278@gmail.com
ORCID 0000-0001-5575-7025
SHEI «Donbas State Pedagogical University», Ukraine

Kateryna Gordeeva

кандидат пед. наук, доцент,
E-mail: Katrinzzz83@gmail.com
ORCID 0000-0002-2558-8539
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Kateryna Gordeeva

Ph Din Pedagogy, Associate Professor
E-mail: Katrinzzz83@gmail.com
ORCID 0000-0002-2558-8539
SHEI «Donbas State Pedagogical University», Ukraine

ABSTRACT

The analysis of the development of Physical Culture in the Secondary comprehensive School gives an opportunity to imagine that already in ancient times two views on the subject of research were expressed. According to the first (Athenian) one, a person should develop harmoniously, and therefore high results in mental activity should be accompanied by high physical activity. According to another (Spartan), Physical Culture is the main factor in the entire education of schoolchildren. The aforementioned views were transformed during the Middle Ages into a system of preparation for university education and chivalric education. The development of university education and the corresponding training of student youth in the Secondary comprehensive School since the 19th century reveals two main methods of teaching = German gymnastic schools and British play schools. Scientific achievements in the first turn of normal anatomy and physiology prove the unnaturalness of the basic movements of special gymnastic exercises, which can cause more harm than good to the health of children and therefore should be eliminated from the school curriculum and replaced by more natural sports game items. The theoretical works of J. Huizing and others show that the metafunction of human play evolves from initial sports exercises in the Secondary comprehensive School to its manifestation in higher cultural forms of social life. The concept of implementing the state policy of Ukraine in the field of reforming the New Ukrainian School provides for the development of the following main competencies: the ability to solve problems, assess risks and make decisions; the ability to constructively manage emotions; apply emotional intelligence; the ability to cooperate in a team. The mentioned skills can be implemented exclusively in Physical Education classes, using the Athenian model of teaching game sports disciplines of the Anglo-Saxon type with the spread of the

mentioned approaches to other subjects of the school program of a kind of gamification of education.

Key word: *Physical culture, New Ukrainian School, gamification of education*

Актуальність теми. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» НУШ передбачає розвиток двох основних груп компетентностей. До першої відносять: уміння читати і розуміти прочитане; уміння висловлювати думку усно і письмово; критичне мислення; здатність логічно обґрунтовувати позицію; виявляти ініціативу; творити. До другої: уміння вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення; уміння конструктивно керувати емоціями; застосовувати емоційний інтелект; здатність співпрацювати в команді (Концепція НУШ, 2016). У подібному контексті актуалізуються теоретичні та практичні пошуки місця та значення окремих предметів освітньої програми (ОП) загальноосвітньої школи (ЗОШ) серед яких чинне місце займає «Фізична культура» (ФК). Сьогоднішня дискусія щодо названого предмету ґрунтується навколо двох радикальних концептів. Згідно першому, у НУШ ставиться першочергова вимога до комфортного навчання та партнерства між вчителями, вихованцями та батьками і тому предмет ФК має бути у перспективі замінений на інші види фізичної та рухової активності, наприклад, «Хореографію». Згідно другого, розвиток особистості повинен бути гармонійним і тому предмет ФК має бути змістоутворюючим для усієї ОП ЗОШ для підвищення якості активного життя людини. Звертаємо увагу на те, що названі концепти прямо пов'язані із вимогами Кабміну України № 988-р від 14 грудня 2016 р. щодо компетентностей НУШ. Дійсно, якщо головне для учня «уміння читати і розуміти прочитане» ФК може йому навіть заважати зосередитись на основному предметі, але якщо головним ми вважаємо компетенцію «оцінювати ризики та приймати рішення» тоді ФК допоможе учням гідно зустріти будь-які складнощі дорослого життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретично обидва принципово можливих названих концепти були сформовані у часи Античного Світу, і розумілись як Афіїнська та Спартанська моделі виховання учнівської молоді. Афіїнська модель передбачала виховання гармонійно розвинутої особистості, яка була спроможна артикулювати та довести своє судження не тільки вправним виступом, але і вправним рухом. «Він не вмів не читати не плавати» з презирством говорили афіняни про неосвічену людину. Спартанська модель на перше місце ставила саме фізичний розвиток особистості шляхом постійного фізичного удосконалення, при цьому навіть писемність вважалась надмірною для повноцінного життя громадянина полісу. Звичайно, грубим спрощенням буде уявлення про названі моделі навчання учнівської молоді Античного Світу як взаємовиключні протилежності. Практично усі античні філософи Афін у дитинстві пройшли ґрунтовний фізичний вишкіл і потім професійно займались не тільки фізичною культурою, але і спортом аж до участі та перемоги в Олімпійських іграх. Найбільш відомий приклад, згідно біографії складеної Олімпіодором молодшим Ὀλυμπιόδωρος ὁ Νεώτερος, олімпійський чемпіон в панкратіоні Платон (Πλάτων) (*Широкий*). Інші біографи, починаючи з Діогена Лаєртія (Διογένης Λαέρτιος) наголошують, що справжнє ім'я славетного філософа Аристокл (Ἀριστοκλῆς «найвеличніша слава»), але в історії він

відомий під прізвиськом, яким його нагородив його вчитель гімнастики *Арістон з Аргоса* за міцну статуру та кремезність (від грецького «πλάτύς» широта). Одночасно, представники Спартанської моделі виховання зовсім не були грубими солдафонами. Загальновідома їх *лаконічна мова*, здатна одним висловом буквально знищити супротивника. Наприклад, легендарна «крилата» фраза *Леоніда I* у відповідь на вимогу перського царя скласти зброю перед битвою при Фермопільському проході: (Μολὼν λαβέ) (*Спробуй*) *прийти та взяти (нашу зброю)*. Цей вислів відомий також у іспанському (*Ven y tómatelo*) та англійському (*Come and take it*) варіантах, при цьому останній є гаслом Центрального командування спеціальними операціями США до сьогодні. У добу Середньовіччя Афінська модель дала основу класичному університету, як легітимному спадкоємцю *Платонівської Академії*, а Спартанська шляхетним мистецтвам *Лицарського Виховання*. Спартанська система виховання учнівської молоді та пов'язана із нею система лицарського виховання слабо вплинула на сучасну систему шкільної освіти, оскільки була заснована на принципах емпіричного індивідуального навчання, і тому лишається за межами нашого аналізу.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Автори вважають головним завданням дослідження, проведення історичної розвідки про розвиток ідей виховання учнівської молоді засобами ФК від античності до сьогодення та вибір на цій основі найбільш доцільного концепту розвитку предмету ФК у НУШ.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Першим науковим дослідженням педагогічних ідей виховання учнівської молоді засобами ФК можна вважати творчий доробок *Я. Коменського*, який у «*Великій дидактиці*» поряд з питаннями розумового і морального виховання багато уваги приділяв фізичному вихованню дітей (Needham, 2015). Подальший розвиток ідей *Я. Коменського* щодо предмету ФК у ОП ЗОШ гальмувався слабким уявленням тогочасної науки про матеріальний субстрат усілякого активного руху людини, будову м'язів організму та принципи їх функціонування та розвитку. Тільки дослідження *І. Сеченова* та його попередників теоретично осмислили науковий шлях до пізнання загальних закономірностей фізіологічного функціонування людського організму як складноутвореної саморегулюючої системи, при цьому практична фахова людська діяльність може розумітись як поєднання загальних та спеціальних рухів людського тіла, а тренування на заняттях ФК до повторення основних рухів суспільнокорисних для життя індивідуума. Відповідно, фізичні вправи на шкільних уроках теоретично можуть впливати не тільки на окремі групи власне м'язів, але і на функціонування внутрішніх органів учня та його психологічний стан.

На подібних фізіологічних та анатомічних принципах засновані первинні «наукові» гімнастичні школи німецького типу. Перша подібна середня школа, яка вивела емпіричне мистецтво викладання спортивних дисциплін на уроках у окрему галузь знань, була відкрита засновником філантропізму *І. Базедовим* у Дессау та складалась з класичних вправ Античної Греції та вправ на гімнастичних снарядах (поперечині, кільцях, брусах, коні тощо). Принциповою відмінністю новітньої рухової активності на уроках ФК в СШ було широке

використання гімнастичних снарядів. В Античні часи рухи вивчали спочатку індивідуально, потім у парних вправах, у Новий Час було вирішено, що партнер повинен був замінений на «машину», яка може більш точно дозувати навантаження та уникати травм. Найбільш радикально подібні ідеї були реалізовані пізніше *Г. Цандером* у механотерапії, що були практичним втіленням теоретичних праць *П. Лінга*, який довів, що систематична рухова активність м'язової системи людини має не тільки оздоровчу, але і лікувальну дію (Singleton, 2015).

Прихильники *І. Базедова – Штуве, Кампе, Зальцман* та інші в своїх теоретичних працях та практичній діяльності розробили основи філантропістської педагогіки, однією з характерних рис якої було гармонійне поєднання розумового і фізичного розвитку дитини. За таким зразком існували й інші навчальні заклади, наприклад, школа *Х. Зальцмана (Schnepfenthal Salzmann School)* у Шнепфенталі (<http://www.salzmannschule.de>). Завершив створення системи німецької гімнастики *Ф. Ян*, розробивши систему «*Турнкунст*» – мистецтво спритності «*Deutsche Turnkunst*» (1816), у якій атлетів називали *турнерами*. У 1820-1842 турнерські товариства були адміністративно заборонені німецькими урядами за активну участь у революційних подіях і як свідчить *М. Торопов* вже ніколи не повернулись до провідних позицій у світовому спортивному руху.

Одночасно, спеціалісти в області ФК, всебічно вивчивши прямий вплив гімнастичних систем і спортивної діяльності на формування організму людини та здорового способу життя (*Г. Демені* та інші) зауважили, що «система рухів» в найбільш поширених на той час у Європі німецькій і шведській гімнастках не узгоджується із виявленими нормальною фізіологією та анатомією закономірностями будови людського тіла. У названих системах багато *неприродних рухових елементів*, отже результати їх впливів на організм не були фізіологічними і приводили до шкоди здоров'ю дитини. З іншого боку, розвиток вікової психології приводить до психологічного напрямку ФК. Першовідкривачем згаданого напрямку був *Г. Раціне*, який, вивчаючи найбільш прогресивну на той час систему «природних» рухів у гімнастиці, дійшов висновку про визначальне значення для викладання ФК вікових особливостей людини.

Незважаючи на потужний потенціал творчо переробленої європейськими педагогами античної спадщини гімнастики домінуюче уявлення у Новий Час про середню школу як підготовку учнівської молоді до навчання в університеті зробило сам предмет ФК факультативним, оскільки на вступних випробуваннях у пошукачів вимагалось орієнтуватись у науках про Слово (Граматику, Риторика та Логіку), науках про Число (Арифметика, Геометрія, Астрономія та Музика) класичних мовах (Латина, Грецька), але ніяк у фізичній досконалості. Подібне нехтування предметом ФК привело до жахливих наслідків, на що звертає увагу ректор Регбійського коледжу *Т. Арнольд*. На початку роботи, він занотував у щоденнику «Коледжі, у яких формується завтрашнє покоління, занурені в гушавину моральної зарази... Моральне падіння *фізично слабкої* більшості супроводжує зніженість і *тілесний занепад*... крім власної зачіски, вони нічим більше не цікавляться...» (Stanley, 2012). Одночасно, *Т. Арнольд* звертає увагу викладачів, що студенти, які досягли успіхів в командних спортивних іграх (крикет та інші) є кращими у навчанні та подальшій фаховій діяльності.

Конкуруючи команди, як мікросоціуми у внутрішніх та зовнішніх відносинах у навчанні та житті тримаються моральних принципів «чесної гри», що затвердилися серед них на базі спортивних правил змагань. Так склалася вихідна теза його педагогіки: *за посередництвом фізичних рухів і емоцій, пов'язаних із грою, учнівська молодь здатна формуватися на спортивній площадці й у позитивному смислі, якщо з цим узгодиться також виховна діяльність церкви, школи й інтернату.* За час роботи Арнольда в Регбі склався новий ідеал виховання Британської імперії XIX століття – «християнський джентльмен». Шкільне фізичне виховання в спортивному (ігровому) дусі коледжу Регбі стали зразком для наслідування по всій Англії (*Херроу, Шрусбері, Ітоні, Кембриджі, Лондоні* й інших містах). Таким чином, замість гімнастичних шкіл німецько-скандинавського типу у викладанні ФК учнівській молоді домінуючими стають ігрові школи британського типу.

Англійська система виховання нового часу, внутрішній зміст олімпійської ідеї, більш того, фізкультура університетів і коледжів англосаксонських країн є втіленням у життя фундаментальних педагогічних концепцій *Ч. Кінгслі* та *Т. Арнольда*. Їхнє життя, досягнуті ними результати узагальнив у своїй книзі «Шкільні дні Тома Брауна» *Т. Х'юз* (Hughes, 1857). Теоретичні основи реформи виховання, здійсненої в англійських школах у середині XIX століття, розробив *Ч. Кінгслі*, теоретик християнського соціалізму, для якого звернення німецької гімнастики до античної спадщини крім очевидних позитивів мало принциповий недолік, оскільки європейське суспільство декларувало ідеальні ідеали християнства, а античний полісний звичай – чуттєву культуру поганських культів. Зразком особистості для *Ч. Кінгслі* був ідеалізований образ «юного християнина-атлета», що поряд із широким «світським і духовним» навчанням поглиблено займається також розвитком своїх фізичних здібностей.

Теоретичною основою згаданої педагогіки гри стали праці *Й. Хейзинга* (Johan Huizinga). Досліджуючи функцію гри від початкових спортивних вправ до її маніфестації у вищих культурних формах суспільного життя, він підкреслює, що названий феномен здебільшого може бути виведеним з його найголовніших аспектів, у яких він виявляється. Гра - це змагання за *що-небудь* або ж представлення *чого-небудь*. Обидві ці функції легко поєднуються таким чином, що гра представляє змагання за *щось* або ж сама стає змаганням, хто краще за інших *щось* представить (Huizinga, 2014). *Й. Гейзинга* також ретельно простежує філологічне вираження поняття «Гри» у різних говірках: грецька: пайдія (*paidia*, гра), агон (*agon*, змагання), специфічне закінчення *-inda* (для слів, що йменують різні дитячі ігри); санскрит: *kridati* (загальний термін), *divyati* («гра в кості»), *lilayati* («гойдатися»), *vilasa* («сяяти», від кореня *las*); китайська: *ван* (дитяча гра), *чжен* (змагання), *сай* (гра для отримання призу); блекфут: *koani* (дитяча гра), *kachtsi* (змагання, дорослі ігри), *amots* (перемога), *skets* (виграш), *apska* (парі); японська: іменник *asobi* і дієслово *asobi* («гра взагалі»), *majime* («серйозність»); арамейська: *la'ab* або *la'at* («сміятися»); арабська: *la'iba* (гра вцілому); латинська: *ludus*, від *ludere* (гра вцілому); в усіх романських мовах воно було витіснене похідним від *jocus* («жарт», гра вцілому); готська: *laikan* (стрибати); німецька: *leich* (верхньонімецька, «жвавий ритмічний рух»), *spil* (середньовісньонімецьке, «гра»), *spel* (грання), *pflegen* (гра); нідерландська: *plegen* (гра), *huwelijk* (вісілля, шлюб); ісландська: *leikr* і *leika* (давньоісландська,

«вільно рухатись»); скандинавські: *leik* (гра вцілому); англійська: *play* (гра вцілому), *game*; у давньоанглійській (англомаксонській) мові – *lacan* і *lac* («гойдатися»), *plega*, *spelian* («представляти когось іншого») (Huizinga, 2014). Тобто, у чверті термінів світових мов, які позначають Гру, вони прямо вказують на спортивні змагання (грецька: агон (*agon*, змагання); китайська: *чжен* (змагання), *сай* (гра для отримання призу)); або рухову активність (санскрит: *lilayati* («гойдатися»); готська: *laikan* (стрибати); німецька: *leich* (верхньонімецька, «жвавий ритмічний рух»); ісландська: *leikr* і *leika* (давньоісландська, «вільно рухатись»); у давньоанглійській (англомаксонській) мові – *lacan* і *lac* («гойдатися»). Про порівняно пізні походження загального поняття Гри свідчить і відсутність спільнокореневого для мовленнєвої групи первинного індоєвропейського слова на означення «Гри».

Вітчизняна наука про фізичне виховання як окрема дисципліна історично заснована на працях *П. Лесгафта*, його вченні про єдність фізичного та духовного розвитку особистості. У такому контексті фізичний рух та спортивна справа буде засобом не тільки фізичного, але і інтелектуального, морального та естетичного розвитку людини. «Потрібно, – писав *П. Лесгафт*, – щоб розумове та фізичне виховання відбувались одночасно, бо у протилежному випадку ми порушуємо адекватний розвиток органів, які лишаються без відповідних вправ». Базуючись на головних положеннях створеної ним функціональній анатомії – про єдність форми та функції, – *Лесгафт* припускав можливість впливати функцією, «визначеною вправою», на розвиток внутрішніх органів людського тіла та усього організму. (Riordan, 2006).

Подібна строкатість різнопланових теорій та практик фізичного виховання молоді відображена у відповідній термінології, яка традиційно базувалася на гімнастичних школах німецько-шведського гарту та ігрових школах англосаксонського типу. Для перших використовувалися терміни «*гімнастика*», «*військова гімнастика*», «*дисциплінарні фізичні вправи*», «*фізичні вправи*» і «*фізичне загартування*» (В Угорщині зустрічався вираз «*штучний рух*», в Україні «*руханка*»). Для другого: «*гра*» і «*шкільна спортивна гра*», «*рекреація*», «*атлетичні вправи*», «*військові вправи*», «*силова школа*» і вже згадуваний вираз «*фізичні вправи*». Е. Буїссон об'єднав під поняттям «*фізичне виховання*» шкільну навчальну гімнастику і ручну працю. Подібний процес у фізичній культурі був частиною більш широкого культурного руху Ренесансу, як повернення до «Золотого віку» античної спадщини, що у спорті завершився відродженням П'єром де Кубертенем (Pierre de Frédy, baron de Coubertin) у 1894 році Олімпійського руху.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Аналіз розвитку ФК у ЗОШ дає можливість уявити, що вже у Античні часи артикулюються два погляди на предмет ФК. Згідно першому (*Афінському*), людина повинна розвиватись гармонійно, і тому високі результати у розумовій діяльності повинні супроводжуватись високою фізичною активністю на заняттях гімнастикою, а потім й іншими видами спорту. Згідно іншому (*Спартанському*), ФК є головним змістоутворюючим фактором виховання учнівської молоді. У добу Середньовіччя згадані погляди трансформуються у систему підготовки до університетської освіти та лицарського виховання. Спартанська модель викладання ФК у ЗОШ практично маргіналізується, так у ХХ ст. вона тимчасово

зберігається, хіба що у нацистських *школах NaPolA* (Nationalpolitische Lehranstalt Націонал-політична академія).

Розвиток університетської освіти та відповідної підготовки учнівської молоді у ЗОШ починаючи з ХІХ ст. виявляє два головних методи викладання ФК у ЗОШ - це *гімнастичні школи* німецько-скандинавського типу та *ігрові школи* англосаксонського типу. Наукові досягнення, у першу чергу, нормальної анатомії та фізіології доводять *неприродність* основних рухів спеціальних гімнастичних вправ, які можуть завдати більше шкоди ніж користі здоров'ю дітей і тому мають бути еліміновані із шкільної програми ФК та замінені на більш природні спортивні ігрові предмети. Теоретичні праці *Й. Хейзинга* та інших показують, що метафункція *гри* людини еволюціонує від початкових спортивних вправ у ЗОШ, до її маніфестації у вищих культурних формах суспільного життя.

Концепція реалізації державної політики України у сфері реформування НУШ передбачає розвиток наступних головних компетентностей: уміння вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення; уміння конструктивно керувати емоціями; застосовувати емоційний інтелект; здатність співпрацювати в команді. Згадані вміння можна реалізувати виключно на заняттях ФК, використовуючи афінську модель викладання ігрових спортивних дисциплін англосаксонського типу із розповсюдженням згаданих підходів на інші предмети шкільної програми своєрідної *геймезації освіти*.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Кабінет Міністрів України. (2016, Грудень 14) Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року (розпорядження № 988-р). URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>

Needham, J., (2015). The Teacher of Nations. Cambridge University Press.

Singleton, M. (2015). Preface to the Serbian edition of Yoga Body. Neopress Publishing. URL: <http://www.salzmannschule.de>

Penrhyn Stanley A. (2012). The Life and Correspondence of Thomas Arnold: Late Head Master of Rugby School, and Regius Professor of Modern History in the University of Oxford. Cambridge University Press.

Hughes T. (1857) Tom Brown's School Days. Macmillan.

Huizinga J. (2014) Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture. Martino Fine Books.

Riordan J. (2006, September 6) Pyotr Franzevich Lesgaft (1837-1909) The Founder of Russian Physical Education. Bradford URL: https://web.archive.org/web/20060904060637/http://www.educ.uidaho.edu/center_for_ethics/About%20Us/PSlesgaft.htm

REFERENCES

Kabinet Ministriv Ukrayiny. (2016, Hruden 14) Kontseptsiya realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi reformuvannya zahal'noyi seredn'oyi osvity "Nova ukrayins'ka shkola" na period do 2029 roku (rozporядzhennya № 988-r). URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> [in Ukrainian].

Needham, J., (2015). The Teacher of Nations. Cambridge University Press

[in Great Britain].

Singleton, M. (2015). Preface to the Serbian edition of Yoga Body. Neopress Publishing. URL: <http://www.salzmanschule.de> [in Serbia].

Penrhyn Stanley A. (2012). The Life and Correspondence of Thomas Arnold: Late Head Master of Rugby School, and Regius Professor of Modern History in the University of Oxford. Cambridge University Press [in Great Britain].

Hughes T. (1857) Tom Brown's School Days. Macmillan.

Huizinga J. (2014) Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture. Martino Fine Books.

Riordan J. (2006, September 6) Pyotr Franzevich Lesgaft (1837-1909) The Founder of Russian Physical Education. Bradford URL: https://web.archive.org/web/20060904060637/http://www.educ.uidaho.edu/center_for_ethics/About%20Us/PSlesgaft.htm

АНОТАЦІЯ

Аналіз розвитку Фізичної Культури у Загальноосвітній школі дає можливість уявити, що вже у Античні часи артикулюються два протилежних погляди на предмет дослідження. Згідно першому (Афінському), людина повинна розвиватись гармонійно, і тому високі результати у розумовій діяльності повинні супроводжуватись високою фізичною активністю на заняттях гімнастикою, а потім й іншими видами спорту. Згідно іншому (Спартанському), Фізична Культура є головним змістоутворюючим фактором усього виховання учнівської молоді. У добу Середньовіччя згадані погляди трансформуються у систему підготовки до університетської освіти та лицарського виховання. Розвиток університетської освіти та відповідної підготовки учнівської молоді у Загальноосвітній школі починаючи з XIX ст. виявляє два головних метода викладання - це гімнастичні школи німецько-скандинавського типу та ігрові школи англосаксонського типу. Наукові досягнення, у першу чергу, нормальної анатомії та фізіології доводять неприродність основних рухів спеціальних гімнастичних вправ, які можуть завдати більше шкоди ніж користі здоров'ю дітей і тому мають бути еліміновані з шкільної програми та замінені на більш природні спортивні ігрові предмети. Теоретичні праці Й. Хейзинга та інших показують, що метафункція гри людини еволюціонує від початкових спортивних вправ у Загальноосвітній школі до її маніфестації у вищих культурних формах суспільного життя. Концепція реалізації державної політики України у сфері реформування Нової Української Школи передбачає розвиток наступних головних компетентностей: уміння вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення; уміння конструктивно керувати емоціями; застосовувати емоційний інтелект; здатність співпрацювати в команді. Згадані вміння можна реалізувати виключно на заняттях із Фізичної Культури, використовуючи Афінську модель викладання ігрових спортивних дисциплін англосаксонського типу із розповсюдженням згаданих підходів на інші предмети шкільної програми своєрідної геймезації освіти.

Ключові слова: Фізична культура, Нова Українська Школа, геймезації освіти.

ДОШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА

УДК 378.094. 24.018.55:81

BILINGUAL ENVIRONMENT AS A MEANS OF CHILDREN'S INTEGRATION IN ANOTHER LANGUAGE REALITY

ДВОМОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЗАСІБ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ У ІНШОМОВНУ РЕАЛЬНІСТЬ

Любов Артемова

доктор педагогічних наук, професор,
E-mail: lubvikartq@ukr.net
ORCID 0000-0002-7070-2927
Глухівський національний педагогічний
університет ім. Олександра Довженка,
Україна

Lyubov Artemova

D.Sc. in Pedagogy, Professor,
E-mail: lubvikartq@ukr.net
ORCID 0000-0002-7070-2927
Glukhiv National Pedagogical
university named after O. Dovzhenka,
Ukraine

Наталія Мельник

доктор педагогічних наук, доцент,
E-mail: nataliia.melnyk@npp.nau.edu.ua
ORCID 0000-0002-6641-0649
Національний авіаційний університет,
Україна

Nataliya Melnyk

D.Sc. in Pedagogy, Associate Professor,
E-mail: nataliia.melnyk@npp.nau.edu.ua
ORCID 0000-0002-6641-0649
National Aviation University,
Ukraine

ABSTRACT

The article highlights the problem of Ukrainian migrants' preschool children speech adaptation in the foreign language environment of the countries of temporary forced stay. For comparison, the organization and features of the natural acquisition of the Ukrainian language by German-speaking children were analyzed. The psychological and pedagogical possibilities of mastering a foreign language by preschoolers are theoretically clarified and substantiated by the results of previous authors' research. It has been established that children of this age are extremely sensitive and sensitive to the perception and assimilation of the speech context, and therefore are able to simultaneously master at least two languages without loss or harm to them. In the author's empirical study, the leading pedagogical condition for the successful mastering of a foreign language by preschoolers is the chosen and tested organization of an objectively existing foreign language environment in which children actually spend their time on a daily basis. The need for communication with foreign-speaking children became a significant motivation that naturally arose in children in this environment and stimulated them to unforced mastery of a foreign language. An important component of motivation was also the need and interest of children to communicate with an adult – a speaker of a foreign language and an organizer of interesting and meaningful activities for children.

Significant pedagogical conditions were various activities carried out on the basis of partnership with adults and children with each other, in which the indicated

need for foreign language communication was activated and implemented. An important pedagogical condition was the constant foreign language communication of children with adults – speakers of native and foreign languages, as a source of supplementing and clarifying the dictionary, construction of sentences, more perfect phonetic pronunciation than that of young children. It was established that under the pedagogical conditions defined above, children of early and preschool age naturally mastered both their native and foreign languages both in the family and in children's institutions in Germany. We do not exclude special classes organized by philologist specialists for the purpose of improving, spreading, and deepening children's foreign speech acquisition.

The further perspectivity is expedient to investigate the organization and productivity of mutual enrichment both in the Ukrainian language by migrants from Ukraine of foreign-speaking children and in the foreign language of our forced migrants in order to clarify the linguistic phenomenon of children's interpersonal communication.

Keywords: *children, early and preschool age, foreign language, communication, pedagogical conditions, migrants.*

Актуальність теми. Функціональна багатоманітність мовленнєвої комунікації робить її основним засобом соціалізації людини. В умовах сучасних вимушених міграційних переміщень мільйони громадян України опинилися у іншомовному середовищі. Для дорослих і для дітей підвищилась актуальність вивчення іноземної мови. Вона стала першочерговим засобом їх адаптації у нових не звичних умовах, оскільки допомагає долати мовні бар'єри. Поліпшуючи хоча б на мінімальному рівні в лексичному плані порозуміння між співрозмовниками, мова сприяє зменшенню психологічних труднощів мігрантів. О. Наливайко, Л. Нарулієва, Л. Сиволоцька (2021) відзначають освітні проблеми мігрантів: «культурний» шок, панічне відчуття тривоги, та емоційне збентеження під час налагодження контактів через лінгвотехнічні складнощі між людьми різних мовних груп (Наливайко, Нарулієва, Сиволоцька, 2021). Водночас вказані та численні інші дослідники відзначають, що занурення у іншомовне середовище є ефективним засобом вивчення іноземних мов задля комунікації. Саме при умові належної організації цього середовища пом'якшуються і врешті зникають вказані проблеми. Н.С. Тріандіс (Triandis, 1994) класифікує 5 етапів соціокультурної адаптації мігрантів: «медовий місяць» – (швидкоминуча ейфорія); поява труднощів (не прийняття, розчарування, втрата віри у свої сили, депресія); критична – (найважча, але долається при підтримці інших); пристосування (оптимістична щодо засвоєння іншої культури, мови, подолання відчуження); повна адаптація (заспокоєння, нормалізація поведінки). Е. Пасов (1998) серед аспектів діалогу виділив: набуття соціального статусу суб'єктів обох культур. Це забезпечує взаєморозуміння і взаємоповагу сторін, співчуття у стосунках, емпатії у представників обох культур. Це, на його справедливую думку, служить поліпшенню оволодіння іноземною мовою і водночас взаємній повазі представників іншомовного середовища. Розглянуті дослідження та вивчення стану сучасних мігрантів, які не володіють мовою країни вимушеного перебування, доводять актуальність своєчасного надання їм кваліфікованої психолого-педагогічної допомоги, необхідної для вивчення

іноземної мови і набуття гідного статусу для життєдіяльності (Пасов, 1998).

Усі вище розглянуті проблеми дорослих, на наш погляд, стосуються і їх дітей. До того ж діти дошкільного віку потребують специфічних освітньо-мовленнєвих умов для успішного і поглибленого опанування іноземною мовою. Першоосновою вважаємо розміщення дітей у тривало діючому постійному іншомовному дитячому середовищі. Організаційною й методичною основою такого середовища мають бути властиві дошкільному дитинству і випробувані як освітньо виховні впливи типові види дитячих діяльностей. За психолого педагогічної організації таких умов природне іншомовне дитяче середовище невимушено активізує і оптимізує між дітьми спілкування подібно до того, у якому кожна дитина оволодіває рідною мовою як засобом спілкування. Дана постановка інтегрованого підходу до проблеми опанування іноземною мовою певною мірою синхронізується з результатами локального дослідження І. Мордоус, В. Рога (2019) щодо поєднання активації і розвитку іншомовного лексичного фонду із засобами предметного малювання. Це виводить іноземну мову за межі предметного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Почуватися зручніше і впевненіше у іншомовному середовищі допоможе опанування мовою країни перебування. І чим раніше долучати до цього дітей, тим кращих успіхів можна досягти. У цьому переконують численні дослідження психологів і педагогів з навчання іноземної мови дітей дошкільного віку. У своїх піонерських роботах Де Хауер (2009, 2015) висунула концепцію гармонійного двомовного розвитку та підкреслила його важливість для мови дітей і загального благополуччя. Як особливість мовного контакту вдома, така гармонія принесе дітям позитивний досвід двомовності та потенційну користь у глобальних судженнях про задоволеність життям. В якості ключових компонентів концепції було виділено модель батьківського введення, використання мови дітьми та збалансоване володіння мовою. Автор закликав провести дослідження, щоб вивчити зв'язок між гармонійним двомовним розвитком дітей і загальним благополуччям за допомогою досліджень у великих групах, і зрештою «служити людям, яких ми вивчаємо, більше, ніж ми робили досі» (2015, с. 179). У багатьох двомовних суспільствах ключ до досягнення такого гармонійного та збалансованого двомовного розвитку, ймовірно, лежить у середовищі, де діти вивчають рідну мову (MTL), оскільки діти зазвичай стикаються з багатим на введення суспільним мовним середовищем, у той час як їхні умови навчання MTL є значно менш сприятливий. MTL дитини може стосуватися або домашньої, або рідної мови (Cummins, 2001; Montrul, 2010). У першому випадку дитина використовує MTL вдома, а в другому випадку дитина може просто мати «спадковий зв'язок з мовою», але не використовувати його активно (Cummins, 2005, 586). Відомо, що MTL важко підтримувати в молодому поколінні, оскільки утилітарні батьки можуть сприймати соціальні функції MTL (наприклад, збереження культури та цінностей) як набагато менш важливі, ніж комунікативні функції домінуючої в суспільстві мови (наприклад, англійська в США) у бізнесі, уряді, школі та ЗМІ. Прикладом такого суспільства є Сінгапур.

Дослідники Д. Ельконін, Ф. Сохін, Л. Журова відзначають надзвичайне «чуття» дітей 4-5 років до мови. Вказані психолінгвістичні закономірності ґрунтовно досліджені і конкретизовані у численних теоретично-прикладних

дослідженнях. Авторська програма О. Рейпольської містить лінгвопсихологічну характеристику мовленнєвої діяльності та вікових особливостей дітей (Рейпольська, 2005). О. Бобко довела, що активність іноземного мовлення обумовлюється ступенем володіння мовленими актом і ступенем розуміння мовлення (Бобко, 2008). Л. Мацепура встановила, що у дошкільному віці діти легше розрізняють звуки рідної і іноземної мови. У віці до бровків діти вкрай чутливі до вимови і особливо сприйнятливі до фонетики й інтонації мовлення. Навіть коли пізніше досконало оволодівають іноземною мовою у них залишається акцент рідної (Мацепура, 2012). Це вкотре привертає увагу до дошкільного віку як сенситивного для мовленнєвого розвитку дошкільнят. В. Любива довела, що систематичне використання фонетичних іншомовних ігор полегшує процес заучування складної для запам'ятовування лексики, створює поступальний перехід від звуків рідної мови до звуків іноземної мови, завдяки тренуванню мовних органів (Любива, 2021). С. Соколовська, послуговуючись особистісно-орієнтованим підходом у навчанні іноземної мови старших дошкільників, спричиняла у них інтерес і бажання вивчати іноземну мову (Соколовська, 2005). Т. Шкваріна опрацювала структуру ефективного навчання іноземній мові, розробила і дослідила технологію засвоєння дітьми мовленнєвих зразків у ігровій діяльності (Шкваріна, 2007). Аналіз наведених вище даних та інших досліджень доводить, що надзвичайно важливо скористатися психолінгвістичними можливостями дошкільного віку для успішного опанування дітьми іноземною мовою. Цими особливостями дошкільнят необхідно і доцільно послуговуватися в умовах вимушеного перебування у іншомовному середовищі, яке породжує і актуалізує мотивацію до вивчення мови країни перебування.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Визначити педагогічні умови опанування дошкільниками іноземною мовою в іншомовному середовищі.

Для реалізації поставленої мети дослідження доцільним є формулювання та розв'язання таких завдань.

1. З'ясувати психолого-педагогічні передумови вивчення іноземної мови у дошкільному віці.
2. Обґрунтувати педагогічні умови опанування іноземною мовою дошкільниками в іншомовному середовищі.
3. Методологія дослідження.
4. Особистісно-орієнтований підхід носіїв іноземної мови (дорослих і дітей) до дошкільнят, як засіб визнання їх суб'єктності у іншомовному спілкуванні в контексті різних видів діяльності.
5. Психологічні передумови і педагогічні чинники оптимізації опанування дітьми дошкільного віку іноземною мовою в умовах іншомовного середовища.

Організація і методи дослідження. Теоретичний аналіз і синтез психологічних і педагогічних досліджень з проблем вивчення дітьми дошкільного віку іноземної мови. Методи організації спілкування дорослих з дошкільниками і дітей між собою в іншомовному середовищі в контексті різних видів діяльності. Фіксація і оцінювання динаміки опанування дітьми іншомовною лексикою, фонетикою, граматичними формами на етапах розуміння і активного використання іноземної мови.

Дослідження базувалося на матеріалах вивчення природного опанування німецькою мовою україномовних дітей у спілкуванні з німецькомовними дітьми та німецькомовних дітей з українськими і з дорослими носіями обох мов. Дослідження проводилося на базі двомовної сім'ї: україномовної і німецькомовної, а також – німецькомовного дитячого садка м. Франкфурта, Німеччина.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ознайомлення з життям людей, їх культурними і історичними цінностями зацікавлюватиме, і водночас допомагатиме вивчати іноземну мову. Необхідність вирішувати побутові проблеми також потребує принаймні елементарного знання мови. Всі ці фактори суттєво впливають на появу і підсилення значимої мотивації для вивчення іноземної мови. Адже в даній ситуації це забезпечує як життєво необхідні так і пізнавальні потреби.

Мотив у перекладі з французької – стимул до дії. У психологічній праці «Мотивація особистості» (1954р., 3-є вид. 2021р.) А. Маслоу відводить потребам і мотивації головну роль в детермінації поведінки людини. За його відомою «пірамідою потреб» ієрархія потреб визначає домінуючі мотиви на різних етапах розвитку людської особистості (McLeod, Saul, 2021). Відповідно даної закономірності, мігрантам стає життєво важливою і когнітивно необхідною потреба спілкуватися іноземною мовою в умовах іншомовного оточення. Ця потреба стає домінуючим стимулом до активізації спектра способів опанування іноземною мовою дітьми і дорослими. Саме така ситуація, на нашу думку за А. Маслоу, стимулює самоактуалізацію прагнення людей до повноцінного виявлення та розвитку своїх особистих можливостей до самовдосконалення і саморозвитку у іншомовному середовищі.

Необхідність задоволення життєво необхідних потреб через іншомовне спілкування мотивує і дітей, і дорослих зрозуміти звертання і зуміти відповісти чи діяти відповідно до них. Дорослим, зважаючи на таку мотивацію, необхідно створити належні умови, щоб дитина змогла ними скористатися без додаткових стимулів. Реальною і ефективно діючою умовою є природне середовище міжособистісного спілкування між дітьми. В час перебування у іншій країні це є мовленнєве довкілля у дитячому садку для дошкільнят, у школі – для школярів, різні розвивальні гуртки і групи за тими інтересами, які вже склалися в умовах рідної країни: спортивні, музичні, танцювальні, образотворчі, конструктивні та інші творчі заняття. У такому середовищі взаєморозуміння між дітьми спочатку відбувається емоційно виразними способами. Вербальні ж звертання знайомлять зі звучанням певних слів, які позначають предмети, дії, ознаки у даній конкретній наочно-дійовій ситуації. Підготовлені до такої зустрічі діти, зазвичай, позитивно приймають новачків мігрантів: весело і радісно посміхаються їм, показують і пропонують іграшки, власні уміння, супроводжуючи все це своєю рідною мовою. Дуже скоро вони помічають, що їх нові знайомі не розуміють їх словесних звернень. Тому інтенсивніше супроводжують свої слова емоційними інтонаціями, мімікою, жестами, діями, вчинками. Словесне спілкування у контексті емоційно вираженої предметно-ситуативної наочної інформації відразу стає зрозумілим усім.

Це відомий у лінгвістиці «метод занурення» у мовне середовище. Його

ефективність доведено рядом досліджень (1, 2, 3). В умовах міграції цей метод стає природним способом знайомства і опанування мовою країни перебування і дорослими, і дітьми, які прибули з України.

У ефективності цього методу переконує власний досвід. Носію мови доводилося періодично (по 3 місяці двічі на рік) вчитися німецькій мові у спілкуванні з онучками уже п'ятий рік від їх народження. А вони відповідно опановували українську мову, граючись і розмовляючи з україномовним дорослим. Тобто процес вивчення мови був взаємно збагачуваним. З першого року немовлята слухали поряд з частіше вживаною німецькою ще й українську мову.

Розглянемо педагогічні умови для виникнення і утвердження іншомовного спілкування на прикладах провідної діяльності дошкільнят – різних ігор. З раннього віку діти самі займають себе іграми по різному залежно від власних психо-сенсорних та локомоторних можливостей. У ранньому віці гра малят з іграшками названа предметною, оскільки її сенс у діях з предметом – іграшкою. Спочатку ці дії маніпулятивні: маля обмацує, помахує, постукує іграшкою тощо. Такі дії діти озвучують, лише наслідуючи відповідному звучанню назв дій, вживаних дорослим: тук-тук, та-та-та... Дорослий фактично підстроюється під можливості мовлення дітей, спочатку не вживаючи загально прийнятих слів-назв. Адаже дитя їх ще не спроможне повторити. Та уже до кінця I-го року дитини дорослому варто озвучувати короткі слова не лише рідною, а і іноземною мовами: ляля, вава, бух, кішка – katze, ома – бабуся, ора – дід(усь), ја – так, пейп – ні. Різними діями з іграшками дорослий спонукає малят активно вживати ці слова. З розвитком гри збільшується асортимент іграшок, якими діти в ній користуються. Відповідно важливо пов'язувати з іграшками нові іншомовні слова. Зазвичай діти, маючи партнера у грі, невимушено і безпосередньо спілкуються з ним з приводу ігрових дій, ситуацій, рольових вчинків та іншого. Тобто хід гри, наслідування і подальше розгортання ігрових дій, подій, вчинки гравців супроводжуються спонтанними висловлюваннями дітей. В міру освоєння іноземної мови діти від окремих слів, коротких речень переходять до більш розгорнутих мовленнєвих форм, наслідуючи іншомовного партнера. Тобто гра є природним для дошкільника стимулятором і активізатором іноземної мови. До речі у спілкуванні одне з одним різномовні діти легше і швидше засвоюють як рідну так і іноземну мову взаємозбагачуючись у невимушеному процесі гри.

Малята до кінця I-го року ще не вимовляють трьох складові слова, скорочуючи їх до двох складових, наприклад слово «бабуся» промовляють «буся», своє ім'я «Sophia» вимовляють «Fіja». Не здатні вимовити усі звуки, діти підміняють їх тими, які їм легше вимовити чи якими вже оволоділи. Так замість імені «Nanna» вони кажуть «Nanna». Саме тому дітей вчать звуко наслідуванню на цікавих і зрозумілих їм прикладах звучання відомих їм тварин: ко-ко-ко, му-у-у, гав-гав, м'яв, зацікавлюють: «Поклич кицю: кис-кис (міц-міц), собаку: на-на-па-па-па! Пізніше, з 3-4 років для введення нових слів і вправлення у їх вимові доцільні посильні дітям дидактичні ігри з картинками: різні пазли з 2-х частин предметної картинки, доміно з картинками овочів, фруктів, домашніх і диких тварин, лото з картинками. Окрім основного ігрового завдання: скласти вдало пазли, дібрати потрібну картинку, ставимо додаткове – назвати картинку рідною і іноземною мовою. Оскільки грають з дорослим поки що по двоє дітей, то у грі активізується дві мови. Відбувається мовленнєве взаємозбагачення гравців.

У повсякденні поряд з німецькомовними батьками носій української мови (бабуся) ласкаво супроводжує усі побутові й ігрові дії з дітьми. Їх адекватні дії на такі слова, як «На, дай, іди, візьми...» та подібні короткі сигнали засвідчували розуміння слів дітьми і викликали у них бажання діяти відповідно. Водночас задля взаєморозуміння повторювались найбільш уживані батьками малят німецькі слова, наприклад, «Mund out – відкрий рот, wasser – вода, schlafen – спати». Назву кожної іграшки, яку давали малятам, озвучували українською мовою. Постійне повторення назв іграшок призвело до ідентифікації дітьми їх образів з українськими словами. Саме тому за дорученням «Дай (назва іграшки)» діти вже у кінці I-го початку 2-го року безпомилково обирали серед інших задану українськими словами іграшку.

З перших місяців життя діти чули українські колискові і народні пісні з уст носія мови, з теле-, комп'ютерного екрану. Їх улюбленою піснею стала «Цвіте терен...» (мабуть за чудову мелодію). Тільки-но почувши її, вони обирали цю пісню серед інших і по-своєму вимовляючи її назву, жестами і емоціями вимагали її озвучення і кількаразового повторення. На 2-му році стали її підспівувати її мелодію, як могли. Неодноразово просили повторити улюблені пісні. Під українські народні танцювальні мелодії малята танцювали, залучаючи до танців і батьків.

Також малята з інтересом слухали розповіді і читання українських народних казок, розглядали ілюстрації їх персонажів з дитячих книжок, дивилися мультфільми за цими сюжетами; слухали українські народні потішки, скоромовки, вірші тощо. Найбільше їм подобалася казка «Котик і півник та хитра лисичка». Вона вдало створена за анімацією і звуковим, пісенним, музичним супроводом. Цю казку вони обирали найчастіше серед інших, підспівували персонажам, співпереживали не слухняному півникові, коли йому загрожувала небезпека від хитрої лисиці. Все це свідчить, що малята розуміли сюжет казки як за мовленнєвими виразами, так і за емоційно-образними зображеннями персонажів та подій.

Отже розуміння окремих слів, коротких речень, загального контексту мовленнєвих виразів іноземної мови малята можуть уже у перші два роки життя водночас із засвоєнням рідної мови. Тому і наших переселенців раннього віку поряд з рідною мовою доцільно залучати до мови країни тимчасового перебування. Досвід двомовних сімей і наукові дослідження доводять можливість і доцільність паралельного вивчення поряд з рідною іноземної мови.

Водночас наші малята послуговувалися так званою своєю «дитячою мовою» зрозумілою лише їм. При цьому власні мовленнєві вислови діти синхронізували з надзвичайно яскравими емоційними виразами обличчя, інтонаціями, невербальною комунікацією. Завдяки цьому вони чудово розуміли одне одного. Знаменно, що у такому міжособистісному спілкуванні діти не використовували ні українських, ні німецьких слів, якими відповідали на звертання і запити дорослих носіїв мови у сім'ї і у дитячому садку.

Поступово у спілкуванні дітей стала переважати німецька мова, оскільки її було більше вдома і у дитячому садку. Українська мова використовувалася у спілкуванні з дітьми лише з носієм мови, і то з перервами на місяці від'їзду. Батьки спілкувалися з дітьми виключно німецькою мовою, використовуючи і відповідні аудіопісні, і книжки, і мультфільми. У дитячому садку персонал і усі

інші діти спілкувалися також лише німецькою мовою. Тобто німецькомовне середовище складало до 90 – 95 відсотків. А решту – україномовне і то – не постійно діюче. Завдяки цьому до 4-х років у дітей сформувалися німецькомовні стійкі стереотипи і мовленнєві штампи.

Після 2-х років діти вже акцентували увагу на відмінностях звучання і суті української і німецької мов. Якщо носій мови промовляла знайоме їм німецьке слово українською мовою, діти казали, що такне правильно і називали цей предмет німецькою. Якщо з ними вона не погоджувалася і повторювали україномовну назву, діти говорили мамі, що бабуся каже не правильно. І лише мамине (авторитетне для малят) підтвердження українського слова переконувало дітей, що можна про одне і те ж говорити різними мовами. Поступово вони зрозуміли, що вони і їх батьки говорять відмінно від того як говорить бабуся. Зрештою (до 4,5 років) діти усвідомили, що існує дві різні мови – українська і німецька. Якщо носій мови (бабуся) не розуміла їх звертання, діти по кілька разів його наполегливо повторювали, іноді дивуючись їй і навіть дратуючись. Коли діти не розуміли її україномовне висловлювання не пов'язане з наявним предметом чи ситуацією, вони зверталися за перекладом до батьків. Бувало, що на її пропозицію разом ішли за перекладом до батьків, щоб порозумітися. У цей період вони вже свідомо повторювали за нею українські слова, хоча і з суттєвим фонетичним німецькомовним акцентом у одних, значно меншим у інших – більшим. Щоб цей акцент не залишився назавжди, вимову слід цілеспрямовано, свідомо і тривало вдосконалювати відповідно іншомовної фонетики.

За наступні місяці (після 4-х років) спілкування дітей з єдиним активним носієм української мови, їх розуміння слів і мовних виразів значно поліпшилося. Діти легко розуміли окремі короткі фрази стосовно конкретної ситуації і адекватно реагували згідно їх змісту навіть, якщо це не було пов'язано з певними предметами чи ситуаціями. Наприклад, засмучена С. скаржиться на Г. Носій мови (бабуся): «Тебе Г, образила?». С.: «ја». Б-ся: «Підемо до Г. і запитаємо, чому вона тебе образила?». С. ствердно киває і йдуть разом до Г. Г. плаче, С. її втішає. Б-ся: «Пішли вечеряти». Діти йдуть до столу.

Щодо активного використання дітьми української мови (як іноземної), то суттєвих зрушень за цей час спочатку ще немає. Лише якщо дітей спонукати «Скажи українською..., повтори...», вони можуть повторити назване слово чи речення з 2-3-х слів. Але самі рідко використовують окремі слова, чи короткі вирази. Оскільки ж зміст звернення їм зрозумілий, то вони адекватно замінюють українські слова, відповідаючи мімікою, жестами, пантомімою, позначаючи сутність певної ситуації або вказуючи на значимі у кожному випадку предмети чи відповідаючи німецькою. Якщо ж діти ініціюють спілкування, то найчастіше користуються невербальними способами чи предметами. Так Г. прийшла, щоб з бабусею пограти у веселу гру «Тихо – голосно». У цій грі відшукують іграшку, орієнтуючись на інтенсивність звучання плескоту в долоні партнера. Запрошує до гри Г., сигналячи показом іграшки, яку завжди ховали, і жестами з посмішкою вказуючи на ігрову кімнату. На слова «Будемо гратися?» Г. ствердно киває головою змість того, щоб сказати відомий їй вираз « будемо (йдемо) гратися» або сказати німецькою. Коли ж її попросити: «Скажи: пішли гратися», дівчинка повторює ці слова. Іншого разу принагідно до ситуації: « Г., скажи: тато на роботі» вона повторює. С., прийшовши з дитячого садка, мовчки

похвалилася (простягла носію мови (бабусі) «книжкою дружби», яку отримала від подруги, щоб вклеїти своє фото чи намалювати щось. Пізніше дівчинка зайшла у кімнату до неї, мовчки сіла поряд, перегортала цю книжку, показувала в ній малюнки. На запитання: «У тебе є подружка у дитячому садку?» С. ствердно кивнула голівкою і вказала на фото цієї дівчинки у книжці». На питання: «У Г. є у дитячому садку подружка?» С. з сумним виразом обличчя заперечно похитала головою. Навіть відомими їй словами «так, ні» вона не відповідала. Вочевидь дівчинку задовольняло, що і без слів її зрозуміють. Отже, лише додаткові стимули у вигляді прохань «Скажи..., повтори...» здатні на цьому етапі активізувати наявні у дітей слова. Саме тому у цей період розуміння мови важливо різними способами ще й активізувати пасивний словниковий запас початківця, щоб освоєння іноземної мови було повноцінним. Можна вдаватися і до «провокативних» прийомів: «Я не розумію» з подивом, жалем, розпачем, «Не чути», прислухаючись, «Ляля Україночка не знає німецької» з відповідними жестами й інтонаціями, «Скажи ведмедику українською», «Пригадаймо разом...» тощо. Водночас діти менше звертаються і відповідають німецькою, бо вже знають, що бабуся краще зрозуміє не вербальну комунікацію, ніж німецьку мову. Оскільки таке невербальне спілкування вирішує питання взаєморозуміння, то явно більше задовольняє дітей, ніж необхідність вимовляти маловживані слова чи короткі речення. Саме тому важливо все ж привчати дітей послуговуватися більше іноземною мовою, ніж жестами. Це прискорить опанування мови дошкільнятами.

На цьому етапі помітно явище інтерференції. Діти часто використовують німецькі слова замість давно знайомих їм українських: «Ja» замість «Так», «Nein» замість «Ні», «Oma» замість «Бабуся» чи принаймні «Буся», як вони говорили на 2-му році. Це закономірно. Адже німецька мова, освоєна першою, створила міцні стереотипи у когнітивних структурах психіки дитини. Інтерференція супроводжуватиме і надалі процес опанування другої іноземної мови, навіть, коли дитина зможе вільно нею послуговуватися.

У міру зростання і відповідно загального психічного розвитку дітей, оволодіння ними німецькою мовою прискорювалося. Відповідно зростали темпи опанування ними другою українською мовою після 4-х років. Так у кінці 5-ти місячного спілкування з носієм мови діти стали легше і упевненіше вживати українські слова і короткі речення. У II-у півріччі 5-го року вони вперше ініціювали звернення до носія мови «Oma, їж!», весело сміючись і радісно повторюючи це двомовне словосполучення. В ньому вони скористалися часто вживаним словом «їж». Вочевидь їм сподобалася власна україномовна активність, бо цей вираз вони вживали, сміючись і у недоречній ситуації – гралися вимовою з ним у наступні дні.

У ситуаціях, які потребували уточнення, діти звикли спілкуватися з носіями обох мов через німецько-український перекладач у мобільному телефоні. Так у грі з ляльками-бебі Г. «заплакала» мов би за свого малюка. А С. не «плакала» за свого, не підтримуючи ігровий задум Г. Щоб все ж домогтися свого, Г. ударила малюка С. Щоб зрозуміти вчинок Г., запитали С. через телефонного перекладача українською: «Чому Г. ударила твого бебі?». Вислухавши німецькомовний переклад, С. відповіла німецькою у мікрофон перекладача: «Г. хотіла, щоб. мій малюк плакав, а я не хотіла». Український

переклад з телефону роз'яснив вчинок Г. неприйнятний навіть у грі. Знаючи, що так можна порозумітися з україномовною людиною, діти звертаються до неї по телефон, знаходять і включають програму перекладача і німецькою про щось повідомляють, впевнені, що їх зрозуміють.

Ймовірно, при більш послідовному і інтенсивнішому насиченні спілкування з дітьми іноземною мовою вони б раніше і повніше нею самостійно користувалися. Втім описаний емпіричний природний дослід може послужити дороговказом до вивчення будь якої іноземної мови як другої для дитини. Саме тому вважаємо доцільним скористатися цим для адаптації мігрантів у іншомовному оточенні.

Суттєвою перевагою у оволодінні мовою в німецькомовному дитячому садку було чимале дитяче середовище. У ньому до кінця раннього віку «дитяча» мова малят відступила і майже зникла, поступившись розмовній німецькій мові. Вона активізувалась у їх спілкуванні чи залишалась пасивним надбанням дітей залежно від становища кожної дитини у системі взаємин з іншими вихованцями. У чотирирічному лонгітюдному дослідженні дітей від 3-х до 7-и років нею доведено та підтверджено у дисертаційних роботах учнів її наукової школи наступне явище. У процесі спілкування діти спонтанно здійснюють взаємний вплив один на одного, користуючись попередньо здобутими від дорослих і з власного досвіду предметними та суспільними уявленнями, знаннями, мовленнєвими вміннями. Виявлені Л. Артемовою механізми криються у структурі «ведучих-підлеглих чи рівноправних» взаємин між дітьми. Дитина, яка має провідний статус лідера у не формальній (найчастіше ігровій) групі, суттєво впливає на одноліток, які виявилися стосовно неї у підлеглому становищі. Останні охоче наслідували лідеру, підкорялись йому, переймали зразки його мови, дій, вчинків. Дієздатність таких виявлених Л. Артемовою механізмів морального взаємовпливу дітей підтверджена у дисертаційних дослідженнях Н. Кудикіної щодо активізації словника рідної мови старших дошкільників, В. Захарченко щодо розвитку зв'язної мови, І. Шкільною щодо розвитку ігрової діяльності дітей. Тобто явище взаємовпливу дітей в структурі ведучий-підлеглий є закономірним, а значить діє і у інших сферах і напрямках в контексті спілкування та інших діяльностей.

Наші сучасні спостереження виявили дію такого роду взаємовпливу і в умовах спілкування дітей іноземною мовою. Тому педагогам необхідно, спостерігаючи дітей, визначити серед них лідерів мікрогруп. Вони, як правило, ініціативніші, активніші, впевненіші за інших, більше і вагомніше говорять. Все це мимовільно впливає на інших дітей, спонукає їх дослухатися до таких дітей, перейматися усім, що їм властиве, наслідувати їх рішенням та пропозиціям. Серед іншого діти запозичують і іншомовні штампи, звуко вимову, темп, інтонації та кращі і гірші мовленнєві вирази, в тому числі і неприйнятні слова. Тому батькам необхідно з'ясувати, з ким переважно спілкуються їхні діти. Адже тривале спілкування з провідною дитиною у ігровій групі може принести як корисний зміст і форми іноземної мови так і не вдалі мовленнєві штампи, фонетичні помилки.

Можна передбачити, що новоприбула дитина не займе першорядне і впливове положення серед тих, хто уже тривалий час перебуває у групі дитячого садка чи у класі школи. Вона почуватиметься невпевнено, ніяково. До того ж не

володіючи іноземною для неї мовою спілкування звичних один до одного дітей, новачок не зможе швидко посісти серед них гідне місце. Все це призведе до підлеглого становища новачка. Поліпшити ситуацію здатні лише його цікаві і важливі для інших уміння у грі, чи інших діяльностях, які цінують діти даної групи. Не зручний йому статус і можливі амбіції здатні мотивувати для нього важливість опанування іноземною мовою. Спочатку це відбуватиметься на рівні ознайомлення з її звучанням і розумінням. А далі – на рівні говоріння. Дуже важливо, щоб така дитина «не загубилася» – не стала одинокою серед 20-ти інших. Всі діти групи спочатку новенькій приділяють увагу, привітні з нею. Але їх попередні дружні чи товариські зв'язки стають перепорою долучитися новачку до вже сталих не формальних мікрогруп. При чому чим старші дошкільнята тим ці зв'язки міцніше ізолюють такі групки одна від одної та від інших дітей. Внутрішні групові зв'язки стають невидимою перепорою навіть для звичних дітей, а тим більше для іншомовних новачків-переселенців, які б хотіли потрапити у мікрогрупу. Вихователі мають посприяти новачку знайти товариша, який може стати надалі другом чи подругою. Найкраще дібрати для нього спільну справу чи гру з дитиною, яка ні з ким ще не дружить, яку не беруть у спільні ігри. Така одинока дитина буде рада спілкуванню чи іншій діяльності з новачком. Нова дитина теж зацікавлена у спілкуванні, щоб не бути наодинці і не почуватися самотньою. Такі діти радіють, що знайшли одне одного. Товариські, дружні стосунки спричиняють постійно діюче спілкування на мові кожного з них – іноземній для обох дітей.

Не виключено, що міжособистісне спілкування сприятиме не лише вивченню іноземної мови новачком, а й залучить до української мови його нового товариша чи й інших дітей. Це підвищить статус новачка, бо він стане носієм української мови, а не лише споживачем іноземної. У наш час підвищеного інтересу до драматичних подій в Україні багатьох може зацікавити українська мова, як мова народу, який виборює демократичні цінності для усього світу. Отже врахування і налагодження довірливого спілкування між дітьми активізуватиме природний процес освоєння кожним іноземної для нього мови.

Дуже важливо знайти дитину, яка давно вже живе у іншомовному середовищі і володіє як українською так і іноземною мовою. Опікуючись новачком, двомовна дитина зможе краще допомогти йому освоїти нову для нього іноземну мову. Адже вона миттєво і доречно перекладатиме незрозумілі новачку слова та вирази. Зазвичай дошкільнята не довго спілкуються, ділячись своїми враженнями з приводу різних подій, перегляду мультфільмів, прочитаних казок, оповідань тощо. Основний перебіг їх спілкування відбувається у контексті цікавих і посильних їм видів діяльності. Першочергово вони спілкуються у різних видах ігор – наслідувальних, сюжетно-рольових, іграх з правилами – дидактичних, рухливих, театральних. Суттєвим приводом до спілкування служать і інші діяльності: образотворча, конструктивна, трудова, побутова та інші. Структура та хід і розгортання кожної з означених діяльностей створюють передумови для предметно діяльнісного середовища, яке породжує спілкування певного змісту. Спочатку воно відбувається у кожній дитини на її рідній мові. Поступово домінуючою стає іноземна мова для дітей переселенців, оскільки вона переважає у їх оточенні у дитячих садках країни перебування.

Отже в умовах природного іншомовного середовища відомий метод

«занурення» ефективно спрацьовує, якщо його суттєво модифікувати щодо психолінгвістичних особливостей дітей дошкільного віку. Педагогічні умови успішного опанування дітьми іноземною мовою мають передбачати організацію міжособистісного і ігрового спілкування у двомовному середовищі.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

1. Теоретичний аналіз психолого – педагогічних наукових джерел виявив сенситивність дітей дошкільного віку до опанування іноземною мовою. Психолого-педагогічними передумовами цього є фонетико-лінгвістична чутливість дітей до структурних компонентів іноземної мови, пізнавальний інтерес дітей до нового для них мовного явища, посилені дітям задачі і труднощі у його опануванні.

2. Проведене авторами власне дослідження даного явища в умовах білінгвічного середовища сучасних мігрантів з України і німецькомовних діток виявило і дозволило обґрунтувати психолого-педагогічні передумови успішного опанування дошкільниками іноземною мовою, а саме:

– занурення в природно існуюче іншомовне середовище і життєво важлива потреба спілкуватися в ньому серед дітей і дорослих як актуальна мотивація для опанування іноземною мовою;

– свідоме і неусвідомлене бажання і прагнення дошкільнят здобути гідний статус серед іншомовних дітей в умовах вимушеного тимчасового перебування поза рідним мовним середовищем України;

– намагання дошкільнят успішно діяти в різних видах діяльності разом з іншомовними дітьми і дорослими.

3. Встановлено, що в умовах реалізації особистісно-орієнтованого підходу до дітей-мігрантів успішно налагоджуються толерантні взаємини партнерського співробітництва між україномовними та іншомовними дітьми.

4. З урахуванням виявлених психолого-педагогічних передумов, результативно зарекомендували себе запропоновані і апробовані способи організації іншомовного міжособистісного спілкування між дітьми і дорослими в контексті різних діяльностей типових для дошкільного дитинства;

5. Підтверджено, що встановлена у попередньому дослідженні закономірність щодо ролі статусної позиції дітей для комфортності їх спілкування, спрацювала у налагодженні оптимальної структури взаємин між дітьми; це створило прийнятні умови для набуття україномовними дітьми гідного статусу серед іншомовних дітей і дорослих і в результаті призвело до поліпшення їх зацікавленості, ставлення, невимушеної мобілізації зусиль у опануванні іноземною мовою.

6. В перспективі доцільно дослідити феномен мовленевого взаємовпливу дітей дошкільного віку у іншомовному середовищі.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Бобко О.В. (2008). Формування мовленнєвої активності дітей старшого дошкільного віку в процесі навчання англійської мови. Спеціальність 13.00.08 – дошкільна педагогіка. Дисертація на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук. Маріуполь.

Любива В.В. (2021). До проблеми формування іншомовної фонетичної компетенції дітей дошкільного віку. Вісник післядипломної освіти. Випуск 15

(44). Серія «Педагогічні науки» (Категорія «Б»). С.179 – 192.

Мацепура Л.Л. (2012). Формування та розвиток правильної іншомовної звуковимови в дітей дошкільного віку. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького держ. пед. університету. Випуск 7 (2).* С. 284 – 292.

Мордоус І.О., Рога В.Г. (2019). Основи розвитку у старших дошкільників іншомовного лексичного фонду засобами предметного малювання: Освітній дискурс. *Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. Михайла Драгоманова. Випуск 11 (3).* С. 98 – 110.

Наливайко О., Нарулієва Л., Сиволицька Л. (2021). Занурення в іншомовне середовище як ефективний засіб розвитку комунікативної компетенції у процесі вивчення іноземних мов. *Наукові записки кафедри педагогіки. Том 1. Випуск 49.* С. 42 – 51.

Рейпольська О.Д. (2005). Педагогічні умови мовленнєвого розвитку дітей у різновіковій групі дитячого садка. Автореферат канд. дис. 13.00.08 Інститут проблем виховання АПН України. Київ.

Соколовська С.В. (2005). Особистісно-орієнтований підхід у навчанні іноземної мови дітей 6-го року життя. Автореферат канд. дис. 13. 00. 08. Інститут проблем виховання АПН України. Київ.

Шкваріна Т.М. (2007). Методика навчання іноземній мові дошкільників.: навчальний посібник. Київ: Освіта України.

Cummins, J. (2001). Bilingual children's mother tongue: why is it important for education? *Sprogforum* 19, 15–20.

De Houwer, A. (2009). *Bilingual First Language Acquisition, MM Textbooks: 2. Bristol: Multilingual Matters.*

De Houwer, A. (2015). Harmonious bilingual development: Young families' well-being in language contact situations. *Int. J. Bilingual.* 19, 169–184. doi: 10.1177/1367006913489202

McLeod, Saul (2021) [2007]. "Maslow's Hierarchy of Needs". *SimplyPsychology*. Retrieved January 2, 2022.

Montrul, S. (2010). Current issues in heritage language acquisition. *Ann. Rev. Appl. Linguist.* 30, 3–23. doi: 10.1017/s0267190510000103

Triandis H.C. (1994). *Culture and social behavior.* New York: McGraw. Hill.

REFERENCES

Bobko O. V. (2008). Formuvannia movlenevoi aktyvnosti ditei starshoho doshkilnoho viku v protsesi navchannia anhliiskoi movy. [Formation of speech activity of older preschool children in the process of learning English]. *Spetsialnist 13.00.08 – doshkilna pedahohika. Dysertatsiia na zdob. nauk. stup. kand. ped. nauk. Mariupol* [in Ukrainian].

Liubyva V. V. (2021). Do problemy formuvannia inshomovnoi fonetychnoi kompetentsii ditei doshkilnoho viku. [To the problem of formation of foreign language phonetic competence of preschool children]. *Visnyk pislidyplomnoi osvity. Vypusk 15 (44). Seriiia «Pedahohichni nauky» (Katehoriia «B»).* S.179 – 192 [in Ukrainian].

Matsepura L. L. (2012). Formuvannia ta rozvytok pravylnoi inshomovnoi zvukovymovy v ditei doshkilnoho viku. [Formation and development of correct foreign language sound pronunciation in preschool children]. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzh. ped. universytetu. Vypusk 7 (2).* S. 284 – 292

[in Ukrainian].

Mordous I. O., Roha V. H. (2019). *Osnovy rozvytku u starshykh doshkilnykiv inshomovnoho leksychnoho fondu zasobamy predmetnoho maliuvannia: Osvitnii dyskurs*. [Basics of development of foreign language lexical fund in older preschoolers by means of subject drawing: Educational discourse.]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Mykhaila Drahomanova. Vypusk 11 (3)*. S. 98 – 110 [in Ukrainian].

Nalyvaiko O., Narulieva L., Syvolotska L. (2021). *Zanurennia v inshomovne seredovyshe yak efektyvnyi zasib rozvytku komunikatyvnoi kompetentsii u protsesi vyvchennia inozemnykh mov* [Immersion in a foreign language environment as an effective means of developing communicative competence in the process of learning foreign languages]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky. Tom 1. Vypusk 49*. S. 42–51 [in Ukrainian].

Reipolska O. D. (2005). *Pedahohichni umovy movlenevoho rozvytku ditei u riznovikovii hrupi dytiachoho sadka*. [Pedagogical conditions of children's speech development in a different age group of a kindergarten]. *Avtoreferat kand. dys. 13.00.08 Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy. Kyiv* [in Ukrainian].

Sokolovska S. V. (2005). *Osobystisno-oriientovanyi pidkhid u navchanni inozemnoi movy ditei 6-ho roku zhyttia*. [Personal-oriented approach in teaching foreign language to children of the 6th year of life]. *Avtoreferat kand. dys. 13. 00. 08. Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy. Kyiv* [in Ukrainian].

Shkvarina T. M. (2007). *Metodyka navchannia inozemnii movi doshkilnykiv*. [Methodology of teaching a foreign language to preschoolers.: study guide.]. *navchalnyi posibnyk. Kyiv: Osvita Ukrainy* [in Ukrainian].

Cummins, J. (2001). *Bilingual children's mother tongue: why is it important for education?* *Sprogforum* 19, 15–20.

De Houwer, A. (2009). *Bilingual First Language Acquisition*, MM Textbooks: 2. Bristol: Multilingual Matters [in England].

De Houwer, A. (2015). *Harmonious bilingual development: Young families' well-being in language contact situations*. *Int. J. Bilingual.* 19, 169–184. doi: 10.1177/1367006913489202

McLeod, Saul (2021) [2007]. "Maslow's Hierarchy of Needs". *SimplyPsychology*. Retrieved January 2, 2022.

Montrul, S. (2010). *Current issues in heritage language acquisition*. *Ann. Rev. Appl. Linguist.* 30, 3–23. doi: 10.1017/s0267190510000103

Triandis H. C. (1994). *Culture and social behavior*. New York: McGraw. Hill [in USA].

АНОТАЦІЯ

В статті висвітлена проблема мовленнєвої адаптації дітей дошкільного віку – мігрантів з України у іншомовному середовищі країн тимчасового вимушеного перебування. Для порівняння проаналізовано організацію та особливості природного оволодіння українською мовою німецькомовних малят. Теоретично з'ясовані і обґрунтовані результатами досліджень попередніх авторів психолого-педагогічні можливості оволодіння дошкільнятами іноземною мовою. Встановлено, що діти цього віку надзвичайно чутливі і сенситивні до сприймання і засвоєння мовленнєвого контексту, а тому здатні

паралельно оволодівати, принаймні, двома мовами без втрат і шкоди для них. У авторському емпіричному дослідженні провідною педагогічною умовою успішного опанування дошкільнятами іноземною мовою обрана і апробована організація об'єктивно існуючого іншомовного середовища, в якому діти реально перебували щоденно. Значимою мотивацією, яка природньо виникла у дітей в даному середовищі і стимулювала їх до невимушеного опанування іноземною мовою, стала потреба у спілкуванні з іншомовними дітьми. Важливою складовою мотивації була також потреба і інтерес дітей до спілкування з дорослим – носієм іноземної мови і організатором цікавих і посильних дітям діяльностей.

Похідними педагогічними умовами були різноманітні діяльності, здійснювані на засадах партнерства з дорослими і дітей один з одним, в яких активізувалася і реалізувалася вказана потреба іншомовного спілкування. Вагомою педагогічною умовою було постійно діюче іншомовне спілкування дітей з дорослими – носіями рідної і іноземної мов, як джерело поповнення і уточнення словника, конструювання речень, більш досконалої фонетичної вимови ніж у малих дітей. Встановлено, що у визначених вище педагогічних умовах діти раннього і дошкільного віку природньо опанували і рідну, і іноземну мову як у сім'ї, так і у дитячих установах Німеччини. Не виключаємо і спеціальні організовані фахівцями філологами заняття задля удосконалення, поширення, поглиблення іноземного мовленнєвого надбання дітьми.

У перспективі доцільно дослідити організацію і продуктивність обопільного збагачення як українською мовою мігрантами з України іншомовних дітей так і іноземною мовою наших вимушених переселенців, щоб з'ясувати лінгвістичний феномен дитячого міжособистісного спілкування.

Ключові слова: діти, ранній і дошкільний вік, іноземна мова, спілкування, педагогічні умови, мігранти.

ЗМІСТ

ВИЩА ШКОЛА

- КОРКІШКО Олена, ЗАВАЛІЙ Єлізавета 7**
ПРОБЛЕМА ЛІДЕРСТВА У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ:
СУТЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ФУНКЦІЇ
- МІШЕНІНА Тетяна 17**
ПОШУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ
МАГІСТРІВ МЕДИЦИНИ В ПОЛІМОВНОМУ АКАДЕМІЧНОМУ
ДИСКУРСІ
- СИПЧЕНКО Ольга, ГАРАНЬ Наталія, БОЙКО Ірина 26**
КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ЯК
ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ
- СИПЧЕНКО Ольга, ГАРАНЬ Наталія, ПИЛИПЕНКО Владислав,
БОЙКО Ірина.....35**
ДИСЕМІНАЦІЯ ОНЛАЙН-РЕСУРСІВ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС В
УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ
- ТОПОЛЬНИК Яна 45**
ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТІ» В ПРОЦЕСІ
ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

- БЄЛІКОВ Олександр 55**
ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ФОРМА НАУКОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ В
АКАДЕМІЧНИХ МЕРЕЖЕВИХ СПІЛЬНОТАХ В УКРАЇНІ
(ПОЧАТОК ХХІ СТ.)
- БОЛЬШАНІНА Ольга 63**
ПРОГРЕСИВНІ ДУМКИ ХУДОЖНИКІВ-ПЕДАГОГІВ ПЕРШОЇ
ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ ЩОДО МЕТОДИЧНИХ АСПЕКТІВ
ТВОРЧИХ ПОШУКІВ РОБОТИ ІЗ НАТУРОЮ
- ФАТАЛЬЧУК Сергій 71**
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЖІНОЧОЇ ГІМНАЗІЙНОЇ ОСВІТИ
ПІВДЕННО-СХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА
ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

ПОЧАТКОВА ШКОЛА

- ПУЧКОВ Ігор, ЄЩЕНКО Катерина 85**
ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНОГО ПЛАКАТУ НА
УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

ПУЧКОВ Ігор, БІЛЕНЕЦ Аліна	93
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІГОР ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНФОРМАТИКИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	
ФЕДЬ Ігор, ГОРДЕЄВА Катерина	101
КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТЕОРЕТИЧНОГО ПОШУКУ МОДЕРНОГО КОНЦЕПТУ ПРЕДМЕТУ «ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА» В НУШ	

ДОШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА

АРТЕМОВА Любов, МЕЛЬНИК Наталія	109
ДВОМОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЗАСІБ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ У ІНШОМОВНУ РЕАЛЬНІСТЬ	

CONTENT

KORKISHKO Olena, ZAVALIY Yelizaveta	7
THE PROBLEM OF LEADERSHIP IN PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SCIENCE: ESSENCE, CLASSIFICATION, AND FUNCTIONS	
MISHENINA Tetiana	17
RESEARCH AND INFORMATION ACTIVITIES OF FUTURE MASTERS OF MEDICINE IN THE POLITICAL ACADEMIC DISCOURSE	
SYPCHENKO Olha, HARAN Nataliia, BOIKO Iryna	26
COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE LECTURER AS AN IMPORTANT COMPONENT OF PROFESSIONALISM	
SYPCHENKO Olha, HARAN Nataliia, VLADISLAV Pylypenko, BOIKO Iryna	35
DISSEMINATION OF ONLINE RESOURCES IN THE EDUCATIONAL PROCESS IN WARTIME CONDITIONS	
TOPOLNYK Yana	45
FEATURES OF STUDYING THE ACADEMIC DISCIPLINE "INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION" IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE DOCTORS OF PHILOSOPHY	
BIELIKOV Oleksandr	55
INTERNET TECHNOLOGIES AS A FORM OF SCIENTIFIC INTERACTION IN ACADEMIC NETWORK COMMUNITIES IN UKRAINE (THE BEGINNING OF THE 21 st CENTURY)	
BOLSHANINA Olga	63
PROGRESSIVE OPINIONS OF ARTISTS-EDUCATORS OF THE FIRST HALF OF THE 20 th CENTURY REGARDING METHODOLOGICAL ASPECTS OF CREATIVE SEARCHES OF WORKING WITH NATURE	
FATALCHUK Serhii	71
ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF FEMALE GYMNASIUM EDUCATION IN THE SOUTHEASTERN REGION OF UKRAINE (SECOND HALF OF THE 19 th – EARLY 20 th CENTURY)	
PUCHKOV Ihor, YESHCHENKO Kateryna	85
THE PROBLEM OF USING AN INTERACTIVE POSTER IN MATHEMATICS LESSONS IN PRIMARY SCHOOL	
PUCHKOV Ihor, BILENETS Alina	93
FEATURES OF USING GAMES DURING STUDY COMPUTER SCIENCES IN PRIMARY SCHOOL	
FED Igor, GORDEEVA Kateryna	101
CULTURAL AND HISTORICAL ASPECTS OF THE THEORETICAL SEARCH FOR A MODERN CONCEPT OF THE SUBJECT «PHYSICAL CULTURE» AT THE NEW UKRAINIAN SCHOOL	
ARTEMOVA Lyubov, MELNYK Nataliya	109
BILINGUAL ENVIRONMENT AS A MEANS OF CHILDREN'S INTEGRATION IN ANOTHER LANGUAGE REALITY	

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

До уваги авторів!

Збірник наукових праць «Гуманізація навчально-виховного процесу» ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» включено до переліку наукових фахових видань України в галузі «Педагогічні науки» в категорії «Б» (Наказ МОН від 29.06.2021 р. № 735. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21279-11079ПР, видано 26.03.2015 р. Державною реєстраційною службою України.)

Фахове друковане періодичне видання зареєстровано в базі даних Міжнародного Центру ISSN в Парижі, йому присвоєно ISSN 2077-1827.

Періодичність видання – 2 рази на рік (червень; грудень поточного року).

Містить наступні розділи: ВИЩА ШКОЛА; ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ; ЗАГАЛЬНА ШКОЛА; ПОЧАТКОВА ШКОЛА; ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ; ТЕОРІЯ НАВЧАННЯ; ДОШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА; ПСИХОЛОГІЯ; СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА; СПЕЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА.

Для публікації у збірнику наукових праць «Гуманізація навчально-виховного процесу» приймаються матеріали, які не друкувалися раніше та містять наукові результати теоретичних і експериментальних досліджень у відповідних наукових галузях, а також наукові огляди та рецензії.

Відповідно до редакційної політики журналу процедура рецензування є анонімною (двостороннє «сліпе» рецензування). Усі статті проходять перевірку ознак плагіату. Бажана оригінальність статті – 75%.

До публікації **запрошуються**: доктори та кандидати наук, докторанти, аспіранти, магістранти закладів вищої освіти України та зарубіжжя.

Для осіб, що не мають наукового ступеня, додатково надіслати відскановану рецензію наукового керівника чи рецензію особи, яка має науковий ступінь (підпис рецензента повинен бути завірений у відділі кадрів установи або печаткою факультету (інституту)).

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ

1. Мова рукопису: українська, англійська.
2. Обсяг статті – 8 – 12 сторінок (до 20 000 знаків із пробілами) основного тексту. Оптимальний обсяг статті – 0,5 др. арк.
3. Текст має бути набраний у текстовому редакторі MS Word (розширення .docx, .doc, .rtf).
4. Параметри сторінки: формат А4, всі поля – 2 см, без нумерації сторінок.
5. Шрифт тексту – Times New Roman, рядки без переносів.
6. Параметри абзацу **основного тексту**:
  - вирівнювання – за шириною;
  - міжрядковий інтервал – 1,5 пт;
  - відступ першого рядка – 1,25 см;
  - інтервал між абзацами – 0 пт.

У документі не застосовуються колонтитули та зноски.

РОЗТАШУВАННЯ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ:

1. Індекс УДК (шрифт звичайний, кегль 14, вирівнювання по лівому краю, без відступів першого рядка).
2. Назва статті (англійською мовою, шрифт напівжирний, кегль 14, усі літери прописні, вирівнювання по центру, без відступів першого рядка).
3. Назва статті (українською мовою, шрифт напівжирний, кегль 14, усі літери прописні, вирівнювання по центру, без відступів першого рядка).

4. У двох колонках (міжрядковий інтервал – 1 пт):

З лівого боку (українською мовою):

- ім'я, прізвище автора (авторів) (кегель 14, шрифт курсив, напівжирний);
- учене звання, науковий ступінь (шрифт звичайний, кегль 14);
- E-mail (шрифт звичайний, кегль 14);
- ORCID (шрифт звичайний, кегль 14);
- місце роботи, країна (шрифт звичайний, кегль 14)

З правого боку (англійською мовою):

- ім'я, прізвище автора (авторів) (кегель 14, шрифт курсив, напівжирний);
- учене звання, науковий ступінь (шрифт звичайний, кегль 14);
- E-mail (шрифт звичайний, кегль 14);
- ORCID (шрифт звичайний, кегль 14);
- місце роботи, країна (шрифт звичайний, кегль 14).

5. **Анотація** (англійською мовою, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів): підзаголовок «**ABSTRACT**» (шрифт напівжирний, відступ першого рядка – 1,25 см, міжрядковий інтервал – 1,5); далі в цьому ж рядку – текст анотації (шрифт курсив, кегль 14, вирівнювання по ширині).

6. **Ключові слова** (англійською мовою): підзаголовок «**Key words:**» (14 пт, напівжирний, курсив); далі в цьому ж рядку – ключові слова (14 пт, курсив, вирівнювання по ширині, відступ першого рядка на 1,25 см, міжрядковий інтервал – 1,5): від 3 до 8 термінів, розділених знаком «,**»**.

7. **Основний текст статті** (вирівнювання по ширині, відступ першого рядка на 1,25 см, міжрядковий інтервал – 1,5; без додаткових інтервалів до і після абзаців) має містити необхідні елементи:

- **актуальність теми**, постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- **формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання;**
- **виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;**
- **висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.**

Текст статті мовою оригіналу (відповідно вимог).

Посилання на літературу у тексті статті оформлюються за міжнародним стилем оформлення наукових публікацій АРА (American Psychological Association) style – стиль цитування АПА (Американська психологічна асоціація): у круглих дужках прізвище автора – кома – рік видання роботи (наприклад, Петренко, 2020), якщо зазначається сторінка джерела, то вона подається через двокрапку, наприклад (Петренко, 2020: 125). Якщо потрібно послатися на декілька джерел, варто перелічувати їх через крапку з комою (наприклад, Петренко, 2018; Коркішко, 2015; Саяпіна, 2016).

8. **ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА** (шрифт напівжирний, кегль 14 пт, прописні літери, міжрядковий інтервал – 1,5 пт, вирівнювання по центру); з нового рядка – перелік використаних джерел без нумерації (14 пт, міжрядковий інтервал – 1,5, у алфавітному порядку). Оформлення літературних джерел слід виконувати відповідно до вимог міжнародного бібліографічного стандарту АРА

(Американська психологічна асоціація): <http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>).

УВАГУ! У змісті публікації не має бути використано джерела країни-агресора та відповідно посилання на них. Якщо це зробити зовсім неможливо, то надайте посилання на інтернет сторінку цього джерела.

9. **REFERENCES** (шрифт напівжирний, кегль 14 пт, прописні літери, міжрядковий інтервал – 1,5 пт, вирівнювання по центру); з нового рядка – перелік використаних джерел без нумерації (14 пт, міжрядковий інтервал – 1,5, у алфавітному порядку). Оформлення літературних джерел слід виконувати відповідно до вимог міжнародного бібліографічного стандарту APA (Американська психологічна асоціація): <http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>).

Для **транслітерації** українського тексту на латиницю використовується безкоштовний сайт <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> (вибираємо варіант *американська*); для транслітерації російського тексту використовується безкоштовний сайт <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

У references окрім класичної транслітерації обов'язково подається переклад англійською мовою (назва, видання). Важливо пам'ятати, що в зарубіжних базах даних проста транслітерація назви джерела без її перекладу англійською мовою не має сенсу.

10. **Анотація** (українською мовою, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів): підзаголовок «**АНОТАЦІЯ**» (шрифт напівжирний, відступ першого рядка – 1,25 см, міжрядковий інтервал – 1,5); далі в цьому ж рядку – текст анотації (шрифт курсив, кегль 14, вирівнювання по ширині).

11. **Ключові слова** (українською мовою): підзаголовок «**Ключові слова:**» (14 пт, напівжирний, курсив); далі в цьому ж рядку – ключові слова (14 пт, курсив, вирівнювання по ширині, відступ першого рядка на 1,25 см, міжрядковий інтервал – 1,5): від 3 до 8 термінів, розділених знаком «,**»**.

Рисунки (схеми, графіки, малюнки, фото тощо) вставляють у статтю в одному з форматів (.jpeg, .bmp, .tif, .gif) з роздільною здатністю не менше за 300 dpi (подавати якісні оригінали). Написи на рисунках виконують шрифтом основного тексту та розміру. Рисунки підписують і нумерують (якщо їх більше за один) під рисунком по центру тексту за допомогою шрифту Times New Roman, кегль 12, курсив. Усі об'єкти в простих рисунках, зроблених у Word, мають бути обов'язково згруповані. Текст статті не повинен містити рисунків і / або тексту в рамках, рисунків, розташованих поверх / за текстом тощо – текст слід форматувати таким чином, щоб для всіх об'єктів було встановлено розміщення «у тексті». Складні, багатооб'єктні рисунки з нашаруваннями готувати за допомогою графічних редакторів (CorelDraw, PhotoShop та ін.). Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word з арабською нумерацією, текст у таблиці оформлюється шрифтом Times New Roman, кегль 10, міжрядковий інтервал – 1 пт. Обсяг таблиць не повинен перевищувати 1/4 загального обсягу статті.

УВАГА!!! У тексті не допускається вирівнювання пропусками (для цього використовуються параметри абзацу); розрізняються дефіс «-», який не відділяється пробілами з обох боків, і тире « – », яке відділяється з обох боків пробілами; перед розділовими знаками пробіл не ставиться, а після них – ставиться. Дужки та лапки («...») безпосередньо охоплюють текстовий блок і відділяються пробілами лише зовні. У тексті статті ініціали відділяються від

прізвищ, а сторінка від номера нерозривним пробілом (комбінація клавіш Ctrl+Shift+Пробіл), напр: І. Петров або с. 10.

Пам'ятайте, статті подаються повністю підготовленими до друку. Статті, які не відповідають зазначеним вимогам, опубліковані не будуть! Відповідальність за допущені помилки та неточності несуть автори публікацій.

АЛГОРИТМ ПОДАННЯ МАТЕРІАЛУ:

1) Статті подаються повністю підготовленими до друку на електронну скриньку збірки gnvp.ddpu.1996@gmail.com.

2) Технічний редактор перевіряє публікацію на відповідність до вимог. Потім стаття проходить двостороннє «сліпе» рецензування.

3) Редакційний збір становить **1000 гривень** за одну статтю обсягом до 12-15 сторінок. **Частина коштів піде на допомогу ЗСУ.** Звіт буде оприлюднено. Редакційний збір покриває витрати, пов'язані з наданням DOI, редагуванням статей, макетуванням та друком збірки.

Плата за публікацію статті здійснюється після її рекомендації до друку. Вам буде відправлено повідомлення електронною поштою суму для оплати і номер рахунку.

4) На окремому аркуші подається довідка про автора (не рахується як друкована сторінка, не входить в оплату за статтю).

Довідка про автора

Прізвище, ім'я, по батькові	
Домашня адреса (або Нової пошти)	
Контактні телефони	
Електронна адреса	

Отже, автор надсилає електронною поштою файли:

1. Стаття для друку (назва файлу: Кучер С (стаття).doc.).
2. Довідка про автора (назва файлу: Кучер С. (довідка про автора).doc.).
3. Ксерокопія (сканер) чеку про сплату за статтю у форматі pdf., jpeg. (назва файлу: Кучер С. (скан.чеку).pdf.).

ГУМАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ
ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Виходить 2 рази на рік
Заснований у вересні 1996 р.

№ 2 (102) 2022

За загальною редакцією доктора педагогічних наук,
професорки С.А. Саяпіної

Відповідальний за випуск:
Швидкий С.М. – доктор історичних наук, доцент,
проректор з науково-педагогічної роботи ДДПУ

Макет і верстка – *Коркішко А.В.*
Дизайн обкладинки – *Коркішко А.В.*

З матеріалами збірників можна ознайомитися на сайтах:

<http://www.slavdpu.dn.ua/index.php/nauk/naukbooks/694-gnvp>;

http://intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_collection_of_scientific_labours/;

<http://www.nbu.gov.ua>.

Веб-сайт: <http://gnvp.ddpu.edu.ua>

Підписано до друку 19.12.2022 р.

Формат 60x84/16.

Ум.-друк. арк. 9,4.

Наклад 100 пр. Зам. № 4157

Видавництво
ЦТРІ «Друкарський дім»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавництв
ДК №5071 від 23.03.2016
м. Краматорськ, вул. О. Тихого, 1-б
тел.: (06264) 6-73-34, (066) 076-76-21